

حکومەتی هەرێمی کوردستان – ئێراق
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوهی زانستی
زانکۆی سلیمانی
کۆلیژی زمان

هێز و ئەکسپێنت لە شیۆهزاری کەرکوکدا

نامەیه‌که

د.شاد محەمەد غەریب

پێشکەشی کۆلیژی زمانی زانکۆی سلیمانی کردوو و بەشیکە لە
پیداوایستییه‌کانی بەدەستهێتانی پلهی دکتۆرا لە زمانی کوردیدا

سەرپەرشت:

پ. د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمەسه‌عید

(٢٧١٩) ی کوردیی

(٢٠١٩) ی زاینیی

ئەم نامە يە بەناونيشانى (ھيز و ئەكسینت لە شیۆه زاری کەرکووک) دا، لە لایەن خویندکار
(دلشاد محمد غریب) ەو، بەسەرپەرشتیی من لە زانکۆی سلیمانی ئامادەکراوە و
بەشیکە لە پینداویستییه کانی پلە ی دکتورا لە زمانی کوردیییدا.

ناو: پ . د . محەمەد عەبدولفەتاح حەمەسەعید

رۆژ: / / ٢٠١٩

بەپێی ئەو پینشیازە، ئەم نامە يە پیشکەش بە لیژنە ی ھەلسەنگاندن دەکەم.

ناو: پ . ی . د . کاروان عومەر قادر

سەرۆکی بەشی کوردیی

رۆژ: / / ٢٠١٩

ئىمەى ئەندامانى لىژنەى گفتوگو و ھەلسەنگاندن، ئەم نامەيەمان خويىندەوہ و لەگەل
خويىندکارەكەدا گفتوگو مان لەبارەى ناوەرۆك و لايەنەكانى ترى كرد و برپيارماندا، كە
شايەنى ئەوہيە بە پلەى) پروانامەى دكتوراى لە زمانى كوردبييدا
پيىدريت.

ناو:
ئەندام
رۆژ : ۲۰۱۹/ ۶ /

ناو:
سەرۆكى لىژنە
رۆژ : ۲۰۱۹/ ۶ /

ناو:
ئەندام
رۆژ : ۲۰۱۹/ ۶ /

ناو:
ئەندام
رۆژ : ۲۰۱۹/ ۶ /

ناو:
ئەندام و سەرپەرشت
رۆژ : ۲۰۱۹/ ۶ /

ناو:
ئەندام
رۆژ : ۲۰۱۹/ ۶ /

لە لايەن ئەنجومەنى كۆليژى زمانەوہ پەسەندكرا.

ناو:
راگرى كۆليژى زمان
رۆژ : ۲۰۱۹/ /

ئەم نامە يە پيشكەشه به:

- دايك و باوكم
- هاوسەر و جگەرگۆشهكانم
- هەمو كوردیكى نیشتیمانپەرور
- ئەوانەى كەم ژيان و كەل ژيان له پیناو نیشتیمان و نەتەوهكه ياندا

سوپاس و پیزانین

- ریژ و پیزانینم بو ماموستا و برای گوره م (پ . د. محهمه د عبدولفه تاح حه مه سه عید)، که به وپه ری دلّسوزی و په روشییه وه سه ره رشتی نامه که ی کردووم و ئاسوی بیرکردنه وهی فراوانتر کردم، قه رزاری زانیاری و رینماییه کانی به ریژیم.
- زانکوی که رکوک، زانکوی سلیمانی، زانکوی گه رمیان، له گه ل راگریه تی و به شی زمانی کوردی له زانکوی سلیمانی، که ده رفه تی خویندنیان بو ره خساندم.
- ئه و ماموستا به ریژانه ی، که له خویندنی سه ره تایی، تا خویندنی بالا وانه یان پیوتوم.
- هه مو ئه و به ریژانه ی، که له به ئه نجامگه یانندی ئه م لیکولینه وه یه دا هاوکاریان کردووم.

ھېما و كورتكراوهكان

(شېۋەزارى كەركووك)	(ش ك)	-۱
رېبوردوو	رېا	-۲
رېانەبوردوو	رېانە	-۳
كلېتك / كەسە لكاوھكان	كل	-۴
دەقى ۋەرگىراو	(())	-۵
بېرگە	Q	-۶
گۆرپدراوھ بۆ	<	-۷
سنوور - وشە / رېستە	#	-۸
كۆتايى وشە / رېستە	# _____	-۹
سەرھتايى وشە / رېستە	_____ #	-۱۰
يان	/	-۱۱
فۆرمى فۆنۆلۆژىي، مۆرفىم	/ /	-۱۲
پاشگر	/ -/	-۱۳
پېشگر	/- /	-۱۴
نواندى فۆنەيتىكى	[]	-۱۵
ھاوواتا/ بەھەمان واتا دىت	~	-۱۶
دەبىت بە	←	-۱۷
نارېزمانيى / رېگا - پېنەدراوھ	*	-۱۸
زىنگە/تەوژم/ئاواز	H	-۱۹
زىنگە/تەوژم/ئاواز - مامناوھند	M	-۲۰
زىنگە/تەوژم/ئاواز - نزم	L	-۲۱
زىنگە/تەوژم/ئاواز - ئاسايى	H _۱	-۲۲
زىنگە/تەوژم/ئاواز - بەرز	H _۲	-۲۳
زىنگە/تەوژم/ئاواز - بەرزتر	H _۳	-۲۴
ھىز - سەرھكىي/يەكھەم	(')	-۲۵

هیز- لاواز/ دوهه م	(`)	-۲۶
خالیک بو سنوری برگه	.	-۲۷
هه مبه ر	:	-۲۸
(نوسیین به پیت/ نوسراو)	< >	-۲۹
بو وشه ی سه رنجراکیش	()	-۳۰
برگه یی له سه ره تای وشه دا نایه ت	*V__	-۳۱
کونسونانت / نابرگه یی	C	-۳۲
قاوّل / برگه یی	V	-۳۳
نابرگه یی و برگه یی	CV	-۳۴
نابرگه یی و برگه یی و نابرگه یی	CVC	-۳۵
نابرگه یی و نابرگه یی و برگه یی و نابرگه یی	CCVC	-۳۶
نابرگه یی و برگه یی و نابرگه یی و نابرگه یی	CVCC	-۳۷
نابرگه یی و نابرگه یی برگه یی و نابرگه یی و نابرگه یی	CCVCC	-۳۸
پیکه وه به ستن	+	-۳۹

لیستی زاراهکان

Term	زاراه
	ئ
Allophones	ئەلوفون
Intonation	ئاواز
Isolated items	ئایتمه تاكو تهنهاكان
Articulation	ئورگانی
Articulator	ئورگانی دەنگدروستكهەر
	ب
Vocative	بانگکردن
Syllable	برگه
Vowel	برگهیی
Neutralization	بیلاینیبون
Unstressed	بیهیز
	پ
Postposition	پاش - جیکه وته / پاشناو
Language system	پیڤهوی زمان
Formal system	پیڤهوی شیواز بهند
Systematic	پیڤهو بهند
Preposition	پیشناو
	ت
Pattern	تهرز
Plosives	تهقاو / گیراوهکان
Accent	تهوژم
High-toned	تهوژم - بهرز
Mid-toned	تهوژم - مامناوهند

low-toned	تهوژم - نزم
	ج
Indefinite pronoun	جیناوی نادیاریی
Position	جیکه و ته
	چ
Consonant Cluster	چهپکه نابرگه یی
	د
Vowel - sounds	دهنگه برگه ییه کان
Consonant - sounds	دهنگه نابرگه ییه کان
lateral sounds	دهنگه لاییه کان
Vibrant sounds	دهنگه لهرزوکه کان
Diphthongs	دودونگییه کان
Structure	دروسته
	ږ
Pitch	ږهوت / زرنکه
	س
Onset	سه ره تایی برگه
Rhyme	سه روا
supra - segmental	سه روسه گمیتتیی
	ف
Contour tone	فره - تهوژمی
Determination phrases	فریزی دیاریخه ری
	گ
Function	گوکردن
Minimal pairs	گچکه تریین چووت
Alternative	گوراو
	ل

Lexical	ليکسيکي / فەرھەنگي
	م
Phonological condition	مەر جي فونولوژي
Derivation morpheme	مورفيمي ھەلگواستن
Flat model	مۆديلى تەخت
Morphosyntax	مورفوسينتاکس
	ن
Proper noun	ناوی کەس
Interface	ناوبەند
Infinitive	ناوی کرداري (چاوگ)
Phonetic transcript	نوسيني فونەيتيکي
Distinctive features	نیشانە جياکەرەوھکان
Semivowels	نيمچە برگەيي
	ھ
Derivation	ھەلگواستن
Segment epenthesis	ھەلتوقيني سەگمينت
Stress	ھيز
Primary stress	ھيزي سەرھکيي / يەکھەم
Secondary stress	ھيزي دوھەم / لاوھکيي
Weaker stress	ھيزي سيھەم / لاواز
Initial stress	ھيزي سەرھتايي
	و
Multi syllable words	وشەي فرە - برگە
Morphological words	وشەي مورفولوژي
Syllable consonant	وھچە پيکھاتەي برگە
Mono syllable words	وشەي سادەي يەک - برگەيي
Bi syllable words	وشەي سادەي دوو - برگەيي

پېرست

لاپهړه	ناونیشان و بابته
۱	۱/۰ ناونیشانی لیکولینه وهکه
۱	۲/۰ سنوری لیکولینه وهکه
۲	۳/۰ گرینگی لیکولینه وهکه
۲	۴/۰ ناوه روکی لیکولینه وهکه
	به شی یه که هم گریمانه کاری، پیداچوونه وه
۳	۱/۱ تیوری و زانیاری
۴	۱-۱/۱ فونیم
۵-۴	۱-۱-۱/۱ پولینکردنی دهنگه کان و خستنه ته کیهک
۶	۲-۱/۱ که رهسته (له گهل هاتوو) هکان
۹-۶	۱-۲-۱/۱ هیز
۱۰-۹	۲-۲-۱/۱ زرنکه
۱۱-۱۰	۳-۲-۱/۱ نه کسینت/ته وژم
۱۲-۱۱	۴-۲-۱/۱ ئاواز
۱۴-۱۲	۳-۱/۱ هیز و برکه سازی
۱۹-۱۵	۴-۱/۱ دهستوری نوسینه وه
۵۰-۲۰	۲/۱ پیداچوونه وه به لیکولینه وه کوردیبه کان له سهر (هیز و نه کسینت)
۵۲	نه نجام و پوخته ی ژماره (۱)
	به شی دوه هم پیره وی فونیمه کان له شیوه زاره که دا
۵۳	۱/۲ دهنگه بیستراوه کان له شیوه زاره که دا
۵۳	۱-۱/۲ نابرکه بیبه کان
۵۵-۵۳	۱-۱-۱/۲ گیراوه کان
۵۶-۵۵	۲-۱-۱/۲ خشوکه کان
۵۷	۳-۱-۱/۲ گه رویی و دهنگه ژیهه کان

۵۸	۴-۱-۱/۲) ئەفرىكاتەكان
۵۹-۵۸	۵-۱-۱/۲) لوتىيەكان
۶۰	۶-۱-۱/۲) لايىيەكان
۶۱-۶۰	۷-۱-۱/۲) لەرزۆكەكان
۶۲	۸-۱-۱/۲) نىمچە نابەرگەيىيەكان-خىشتەي نابەرگەيىيەكان
۶۲	۲-۱/۲) بېرگەيىيەكان
۶۴-۶۲	۱-۲-۱/۲) بېرگەيىيە يەك دەنگىيەكان
۶۶-۶۵	۲-۲-۱/۲) بېرگەيىيە دوو دەنگىيەكان
۶۷	ئەنجام و پوختەي ژمارە (۲)
۶۷	۲/۲) ھەنگاۋەكانى جىبە جىكرىدن
۶۸-۶۷	۱-۲/۲) ھەنگاۋى يەكھەم
۷۱-۶۸	۲-۲/۲) ھەنگاۋى دوھەم
۷۲	ئەنجام و پوختەي ژمارە (۳)
۷۳	۳/۲) فونىمەكان لە دابەشبووندا
۷۱	۱-۳/۲) نابەرگەيىيەكان
۷۵-۷۳	۱-۱-۳/۲) گىراۋەكان
۷۶-۷۵	۲-۱-۳/۲) خىشۆكەكان
۷۷	۳-۱-۳/۲) گەروىيى و دەنگە ژىيەكان
۷۸	۴-۱-۳/۲) ئەفرىكات
۷۹-۷۸	۵-۱-۳/۲) لوتىيەكان
۷۹	۶-۱-۳/۲) لايىيەكان
۸۰-۷۹	۷-۱-۳/۲) لەرزۆكەكان
۸۰	۸-۱-۳/۲) نىمچە نابەرگەيىيەكان
۸۳-۸۱	۲-۳/۲) بېرگەيىيەكان
۸۳	ئەنجام و پوختەي ژمارە (۴)
۸۴	۴/۲) دروستەي ھەپھەمىيى بېرگە و دابەشبوونى تەۋاۋكەرانەي بېرگەيىيەكان و چەپكە نابەرگەيىيەكان

۸۶-۸۵	۱-۴/۲) تەرزەكانى بېرگە لەشىۋەزارەكەدا
۸۷-۸۶	۲-۴/۲) دروستەى بېرگە و بېرگەيىبە (خاۋ و گرژ)ەكانى سەرەوہ
۸۷	۵/۲) دابەشېبۇنى بېرگەيى و نابېرگەيىبەكان لە وەچەپېكھاتۇى بېرگەدا
۹۲-۸۷	۱-۵/۲) وەچەپېكھاتۇى سەرەتاي بېرگە
۹۵-۹۳	۲-۵/۲) وەچەپېكھاتۇى كۆتايى بېرگە
۹۶	ئەنجام و پوختەى ژمارە (۵)
۱۰۵	۶/۲) دياردە فۇنۇلۇژيى و ئەلتەرناسيۇنەكان
۹۷	۱-۶/۲) ناۋى كردارىى
۱۰۵-۹۷	۱-۱-۶/۲) رېژەى ھەۋالىى
۱۰۵	۲-۶/۲) پېۋاژۇ فۇنۇلۇژيىبەكان
۱۰۶-۱۰۵	۱-۲-۶/۲) كەۋتن
۱۰۷-۱۰۶	۲-۲-۶/۲) ھەلتۇقپىن
۱۱۰-۱۰۸	۳-۲-۶/۲) گۆرپن
۱۱۱-۱۱۴	۳-۶/۲) وشەى مۇرفۇلۇژيى
۱۱۴	ئەنجام و پوختەى ژمارە (۶)
	بەشى سېھەم
	ھېز و جېكەۋتەكانى دانانى ھېز
۱۱۵	۱/۳) تەرزى ھېز لە وشەى فەرھەنگىدا
۱۱۹-۱۱۶	۱-۱/۳) دابەشېبۇنى تەۋاۋكەرەنەى ھېز لەنيۋان كاتەگۆرىى فەرھەنگىى سەرەكىى و ناسەرەكىدا
۱۲۳-۱۱۹	۲-۱/۳) تەرزى ھېز لە وشەى سادەى يەك بېرگەيىدا
۱۲۴-۱۲۳	۳-۱/۳) تەرزى ھېز لە وشەى سادەى فرە بېرگەيى (دو - سى - چۋار) دا
۱۲۸-۱۲۵	۴-۱/۳) تەرزى ھېز لە (وشەى مۇرفۇلۇژيى) دا
۱۳۰-۱۲۹	۵-۱/۳) ھېز لە ناۋى كردارىى (چاۋگ) دا
۱۳۳-۱۳۱	۱-۵-۱/۳) ھېز لە ناۋى كردارىى (مۇرفۇلۇژيى) دا
۱۳۴	۲/۳) تەرزى ھېز لە پېكھاتۇۋە سېنتاكسىيەكاندا
۱۳۴	۱-۲/۳) تەرزى ھېز لە فرىزدا

۱۳۷-۱۳۴	۲-۲/۳ ته رزی هیژ له کرداری شکاوه دا
۱۴۱-۱۳۷	۳-۲/۳ فریزی دیارخه ری/ناسیاوی و دیارینه خه ری/نه ناسیاوی
۱۴۴-۱۴۲	۴-۲/۳ فریزی ناوی، به پیکهاتوی خستنه پال و خستنه ته کیهک
۱۴۷-۱۴۵	۵-۲/۳ فریزی ئاوه لئاوی
۱۴۹-۱۴۷	۶-۲/۳ فریزی پیشناوی
۱۵۳-۱۵۰	۷-۲/۳ فریزی ئاوه لکرداری به پاشگره کانی (/هه م، -هه مین/) هوه
۱۵۴-۱۵۳	۸-۲/۳ ته رزی هیژ به پاشگری جیناوی نادیا ری (/ - تر/) هوه
۱۵۵-۱۵۴	۹-۲/۳ پیکهاتوی به راورد و بالا
۱۵۷-۱۵۶	۱۰-۲/۳ پیکهاتوی ئاوه لکرداری و جیاکه ره وه (/ته نها، به ته نها، فه قه ت، هه ر، به س/)
۱۵۹-۱۵۸	۳/۳ دوپا تکرده وه له سینتاکسدا
۱۶۲-۱۵۹	۱-۳/۳ هیژ له رسته ی هه والییدا
۱۶۴-۱۶۳	۲-۳/۳ هیژ له پیکهاتوی بانگکردندا
۱۶۵-۱۶۴	۳-۳/۳ هیژ له رسته ی داخوازییدا
۱۶۸-۱۶۵	۴-۳/۳ هیژ له کرداری ئالۆز (مۆرفۆسینتاکس) دا
۱۷۰-۱۶۸	۵-۳/۳ هیژ له کردار به ندییدا
۱۷۳-۱۷۰	۴/۳ به راوردییهک له نیوان هیژ له وشه فه رهه نگییهکان و پیکهاتوو ه سینتاکسییهکاندا
۱۷۴	ئه نجام و پوخته ی ژماره (۷)
	به شی چواره م ته وژم/ئه کسینت
۱۷۵	۱/۴ زرنگه
۱۷۹-۱۷۶	۱-۱/۴ زرنگه ی هه مبه ری - فه رهه نگی
۱۷۹	ئه نجام و پوخته ی ژماره (۸)
۱۸۲-۱۸۰	۲/۴ ته وژم/ئه کسینت
۱۸۲	۱-۲/۴ ته وژمی هه مبه ری - ریزمانی

۱۸۹-۱۸۲	تەوژمی ھەمبەریی ھەرھەنگیی - سینتاکسیی
۱۹۰-۱۸۹	تەوژم - کرداری شکاوە لە ڕستەیی یەک وشەیی بە مۆرفیمی (/نە-/) ی نەریکردنەوہ
۱۹۱-۱۹۰	چەشنەکانی ھیز و تەوژم لە کردار بەندیی (ھەوایی، پرسیار، سەرسورمان) دا.
۱۹۳-۱۹۲	چەشنەکانی ھیز و تەوژم لە ناوی تاییبەتییدا.
۱۹۵-۱۹۴	تەوژمی فریز- ناوی بەنیشانەیی (دیاریخەریی و دیاری نەخەریی) ھوہ
۱۹۸-۱۹۶	ھیز و تەوژم لە فریزی پێشناوی و پاشناوییدا
۱۹۸	ئەنجام و پوختەیی ژمارە (۹)
۲۰۰-۱۹۹	intonation - ئاواز (۳/۴)
۲۰۴-۲۰۱	ئاواز لە ڕستەیی ھەوایییدا
۲۰۷-۲۰۴	ئاواز لە ڕستەیی پرسیاردا
۲۰۸-۲۰۷	ئاواز لە ڕستەیی پرسیار بە واژەگوکەری پرسیارەوہ
۲۱۱-۲۰۹	ئاواز لە ڕستەیی سەرسورماندا
۲۱۱	ئەنجام و پوختەیی ژمارە (۱۰)
۲۱۳-۲۱۲	ئەنجامەکان
۲۱۷-۲۱۴	کورتەیی لیکۆلینەوہکە بە زمانەکانی عارەبیی و ئینگلیزیی
۲۲۲-۲۱۸	سەرچاوەکان

١/٠) ناو نیشانی لیکۆلینه وه که:

ئەم لیکۆلینه وه یه بۆ (هیز و ئەکسینت/تەوژم له شیوه زاری که رکوک) تەرخانکراوه، تیندا هه ولده دریت به شیوه یه کی پیره وه به ندانه تەرزەکانی هیز و چه شنه کانی تەوژم له پیکهاتوه کانی مۆرفۆلۆژی و سینتاکس و مۆرفۆسینتاکسدا دیاریبکریت. له کۆتاییدا هاتنی ئەم لایه نانه به یه که وه له ئاوازی رسته کاندا پیشکه شده کرین.

٢/٠) هۆی هه لباردنی لیکۆلینه وه که:

ئەو لیکۆلینه وانە ی له سه ر کیشه و یاساکانی ریزمانی کوردییه وه ئەنجام دراون، به ره می به که لک و پر بایه خیان له نیشاندان و شیکردنه وه ی دانه ریزمانییه کاندا هیناوه ته ئەنجام، به لام له گه ل ئەوه ی شدا هه ندیک لایه نیان کاری پراوپریان له سه ر نه کراوه و به شیوه ی راسته وخۆ، یان ناراسته وخۆ ئاوریان لینه دراوه ته وه. بۆیه به پیویستی ده زانین، به پیی توانا، هه ندیک زانیاری پیره وه به ندانه له باره ی (هیز و تەوژم) وه له شیوه زاری که رکوک له دوو توئی لیکۆلینه وه یه کی زانستییدا بخه ی نه روو. له سه روی ئەوانیشه وه، تا ئەمرۆ لیکۆلینه وه یه کی سه ره بخۆ له سه ر ئەو دوو پیره وه ی ریزمانی (کوردی - شیوه زاری که رکوک) نابینریت، که به م شیوه یه ی ئیره پیشکه شکرابیت.

٣/٠) ریباز و تیوری لیکۆلینه وه که:

ریبازی لیکۆلینه وه که بریتییه له ریبازی (په سه نی شیکاری)، که تیندا جیکه وته کانی (هیز و تەوژم) تەرز و چه شنه کانیان له شیوه زاره که دا ده ستنیشانده کات، شیکردنه وه ی نمونه کان به تیوری و هه نگاوه کانی کارکردنی قوتابخانه ی گواستنه وه و به ره مه یان جیه جیکراوه. هه روه ها له پال (ئەلفویبی - فۆنیمی کوردی و لاتینی) دا، (ئەلفویبی - فۆنیتیکی جیهانی - IPA) یش به کاره ی نراوه.

٤/٠) سنوری لیکۆلینه وه که:

نمونه و داتا کانی ئەم لیکۆلینه وه یه، له ئاخاوتنی رۆژانه ی ئەمرۆی شیوه زاری که رکوک و به دیاریکراوی له خودی ئاخپوه رانی شاری که رکوک وه وه رگی راون.

5/0) گرنگی لیکۆلینه وه که:

گرنگی ئەم لیکۆلینه وهیه له ئەوه دایه، که ههولیکه بۆ خستنه پڕوی پیره وه کانی هیژ و تهوژم، ههروهها گرنگی و رۆلیان له شیوه زاره که دا و په یوه ندییان به کاته گۆرییه کان و واتاوه له م ههولدا دهرده که ویت.

6/0) به شه کانی لیکۆلینه وه که:

لیکۆلینه وه که، جگه له پیشه کیی و ئەنجام، له چوار بهش و پوخته ی لیکۆلینه وه که پیکهاتوو.

بهشی یه کهه م: له دوو پار پیکهاتوو:

پاری یه کهه م: ئاماژه به تیوری و زانیاری گشتی کراوه.

پاری دوهم: بۆ بهرچاو رونی، تهنها به کورتی ئاماژه به هندیک له و لیکۆلینه وانه دراوه، که له باره ی (هیژ و تهوژم) هوه له زمانی کوردیدا هه ن.

بهشی دوهم: له دوو پار پیکهاتوو:

پاری یه کهه م: پیره وی فۆنیمه کان له ناو ئەو دهنگانه دا ته رخانکراوه، که له شیوه زاره که دا هه ن و ده بیستری ن.

پاری دوهم: جگه له ئەوه ی دروسته ی هه رمی برگه و وه چه پیکهاته کانی نیشاندات، هاوکات دابه شبونی (نابرگه یی) هکان، تییدا ده خاته پروو. ویرای ئەوه ی، رونکره وه ی پیواژۆ و دیارده فۆنۆلۆژی و فۆنه ی تیکیه کان و هه ندیک لایه نی فۆنیمی پیره وه که نیشاندات، که بۆ به شه کانی (سیهه م و چواره م) زۆر گرینگن.

بهشی سیهه م: بۆ هیژ و جیکه وته کانی دانانی هیژ ته رخانکراوه، به وردی ته رزی هیژ له وشه ی فه ره نه نگی و مۆرفۆلۆژی و (سینتاکس / مۆرفۆسینتاکس) دا. دیاریده کریت.

بهشی چواره م: ئەم به شه بۆ (تهوژم) له پیکهاتوو هکانی (مۆرفۆلۆژی و سینتاکس) ته رخانکراوه. هه ر له م به شه دا له به ره ئەوه ی (هیژ، زرنکه، تهوژم) ئاواز پیکده هینن، بۆیه شیکردنه وه یان له سه رکراوه.

له کۆتای توێژینه وه که یشدا، پوخته و ئەنجام و سه رچاوه کان و کورته ی نامه که به زمانی (عه ره بی و ئینگلیزی) خراونه ته پروو.

بهشی یه که هم
گریمانہ کاری، پیدا چونه وه

۱/۱) تیۆری و زانیاریی به رایى

له فۆنۆلۆژییدا دوو جۆر که رهستهی دهنگی (۱-فۆنیم ۲-له گه ل هاتوو هکان) دیاریکراون، ئەو جۆره که رهستانه به: (فۆنیمی سه رهکیی - primary phoneme) و (فۆنیمی لاهه کیی - secondary phoneme) ناسراون.

قوتابخانهی دروسته کاریی و به ره مهینانی چۆمسی ریزمان دابه شده کات به سه ر:

۱- سینتاکس / رسته سازی: تایبه ته به به ره مهینان و شکانده وه.

۲- مۆرفۆلۆژیی / وشه سازی: مه به ست له پیکهاتوی وشه و دروستکردن و فه ره هنگه.

۳- فۆنۆلۆژیی / دهنگ سازی.

۴- سیمانتيك / واتا سازی و پراکماتيک، به پیکهاتوی لاهه کیی داده نرين و ده بیته له ده ره وهی ریزماندن. لیکۆلینه وهی زمان ده ریخستوه، مۆدیلی زمان له میشکدایه^(۱).

هیلکاریی (۱)

فه ره هنگ^(۲)

Deep structure

DS

دروستهی قول

Transformation

گواستنه وه

Surface structure

SS

دروستهی پوکه ش

فۆرمی لۆجیکیی

Phonotic form PF نواندنی فۆنۆتیتیکیی دهنگ

Logical form LF نواندنی واتایی

(۱) بۆ زانیاریی زیاتر (بروانه: محمه د مه عرووف فه تاح: ۲۰۱۰: ۳۶۹-۳۸۱ و د. محمه دی مه حویب: ۲۰۱۰: ۳-۴).

(۲) له م لیکۆلینه وه ده دا، فه ره هنگ وه کو سه رچاوه یه کی بنه ره تی و بنه مایه کی زانستی پشته پیده به ستریت.

۱-۱/۱) فونیم - phoneme :

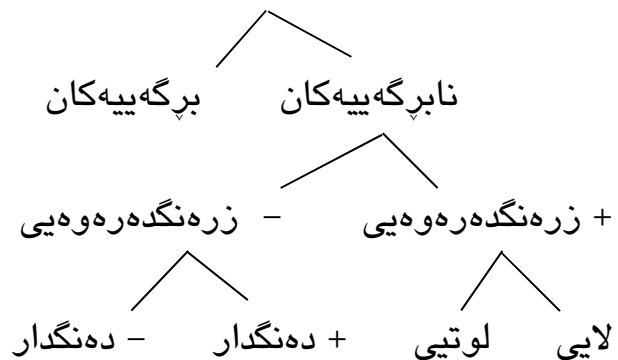
ئەو كەرەستانەن (/ب، پ، ت، ل...هتدا/) كە بە شىۋەى زنجىرەى بە مەبەستى دروستكردنى يەكەى گەرەتر، وەكو (برگە، مۆرفىم، وشە...هتدا). بە يەكەو دەبەستىنەو. لە لای زمانەوانە كوردەكان بە (فونىمى كەرتى - segmental) نىشاندارون، كە (بەئاستى پارچەكان - segmental level) ھاتون، لە زانستى زماندا بە سەگمىنتە زنجىرەى و ئاسۆيەكانى زمان ناسراون.

۱-۱/۲) پۆلىنكردنى دەنگەكان و خستتەتەكەك

ھىز و تەوژم بە شىۋەى كى راستەوخو پىۋەندىيان بەو دەنگەكانەو ھەيە، كە دەبن بە فونىم و بە تايبەتەش برگەيەكان. بۇ ئەو ھى لىكۆلینەو ھەكە لىكۆلینەو ھەيە كى پراوپر و پىرەو بەندانە بىت، دەبىت پىرەو ى برگەى و نابرگەيەكان دەستىنشانبكرىن، لە مپرو ھەو ھەر زمانىك كۆمەلىك مەرج و ياسا و كۆتوبەندى ديارىكراوى خستتەتەكەكى خوى ھەيە، كە سەر بە دروستەى فونولۆژىين. دەنگەكان بۇ دوو جور (كۆنسۆنانت - consonants) و (قاول - Vowels) پۆلىنكراون^(۱).

ھىلكارىى (۲) پۆلىنكردنى دەنگەكان

سەگمىنتە فونولۆژىيەكان^(۲)

(۱) لەم نامەيەدا، زاراوھەكانى (بەرگەيە بۇ قاول) و (نابەرگەيە بۇ كۆنسۆنانت) بەكار دىت.

(۲) محەمەدى مەھويى (۲۰۱۶: ۱۴۱)

بۇ ئەۋەى دەنگە بېرگەيى و نابېرگەيىھەكان دەستىشان و پۆلېنبكرېن، چەند ھەنگاويك جىبەجىدەكرېت بۇ سەلماندى ئەۋەى، كام لەو دەنگانە فۆنېمن و ئەرك لە پېكھاتوى وشەى فۆنۆلۆژىيدا دەبىنن، چەند ھەنگاويك دەگردرېتتەبەر، لەوانە، وەك:

(ا) شىكردنەۋەى تەكنشىنى لەيەكترازاندن و جياكرنەۋەى زنجىرە (دەنگ - فۆنەكان) بۇ گچكەترىن يەكەكانيان، پاشان زنجىرە دەنگەكان بۇ فۆنەكان و لەيەكترازاندن، پروسەكەيش لەرپى بىستتەۋە پەپرەۋەدەكرېت، وەك:

[p] [a] [ʔ] : [b] [a] [ʔ]

(ب) جياكردنەۋەى دەنگەكان - فۆنەكان وەك فۆنېم لە رېگاي دروستكردنى گچكەترىن جووتەۋە بۇ دەنگە ھەمبەرىيەكان، ياخود واتا گۆرەكانەۋە جىبەجىدەكرېت، وەك:

/p/ a ʔ : /b/ a ʔ

ھەر سەگمىنتىكى فۆنۆلۆژىي لەناو پېرەۋىكدا جىكەوتەيەك وەردەگرېت و لە پەيوەندىيە جىنشىيىيەكاندا ھەمبەرىيىن، يان لە جورى ئازادن. بۇ سازگە و شوئىنى پۆلەرەگەزى نابېرگەيىھەكان لە روى فۆنەيتىكى و شوئىنى بەرھەمھېنانيان، لە رېگاي نىشانەى جياكەرەۋەى دەنگدارىيەۋە لەيەك جىادەكرېتەۋە. [+/- لچولئو]، [+/- پوكى]، [+/- مەلاشويى]، [+/- دەنگدارىي] كاردەكەين. (بروانە: بەشى دوھەم، پېرەۋى فۆنېمەكان لە شىۋەزارەكە، خشتەى ژمارە (۲) نابېرگەيىھەكان لەرپى ئۆرگانىيەۋە).

لەم لىكۆلېنەۋەيەدا وەكو بەش و بابەتىكى گرېنگ، بۇ دىارىكردنى كەسىتتى فۆنېمەكان بە شىۋەيەكى گشتىي و بېرگەيىھەكان بەتايبەتتى، گرنگى بە خاۋىتتى و گرژىي بېرگەيىھەكانى سەرەۋە (/u:, i:/) و (/u, i/) لە چىۋەى دابەشبوون پەيوەندىي بە (ھىز/ زرنگە / تەۋژم) ەۋە دەدەرېت، چونكە لە تەۋاۋى لىكۆلېنەۋەكەدا پىشتىپىدەبىسترت.

۱/۱-۲) که رهسته (له گه ل هاتووه کان – prosody)

هه مو ئه و دیارده دهنگیانه دهگریته وه، که له ریگای گوته وه دهرده برین، وهک: (هیز – stress, زرنکه – pitch, ته وژم – accent, ئاواز – intonation... هتد) (۱)، ئه وانه به پیچه وانه ی فونیمه زنجیره ییه کانه وه، به شیوه ی زنجیره یی نانوسرین، به لکو له سهر (برگه یی برگه، مورفیم، وشه، فریز، رسته) به رجه سته ده کرین، له بهر ئه وه یه، ناوی نیشانه ی سه روو – سه گمینتی supra – segmental features یان لئراوه (۲).

۱/۱-۲-۱) هیز – stress

هیز گوزارشت له راده ی ئه و قورساییه دهکات، که له سهر برگه یه ک له برگه کانی وشه به رجه سته ده کریت، یاخود ده خریته سهر برگه یه گ له ناو برگه کانی یه که یه کی زمانیدا (وشه، فریز، رسته) (۳). هیز به پیچه وانه ی برگه یی و نابرگه یه کانه وه، زنجیره یی له ته ک یه ک نانوسرین، به لکو سه روسه گمینتی ده نوینرین (۴). ته رزی هیزیش له زمانیکه وه بۆ زمانیکی تر ده گوریت. ئه و جیاوازییه باوه ی له نیوان برگه ی هیزدار و بیهیزدا هه یه، ئه وه یه برگه ی هیزدار ماوه ی دهر برینی له بیهیزه که زیاتره، له کاتی گوکردنی برگه ی (بیهیز – unstressed) دا، له روی ئورگانیه وه گرژییه ک به دیده کریت (۵). له شیوه زاره که دا پیشبینیده کریت، هه مو وشه یه ک جوړه هیزیکی له سه ربیت (۶).

له زمانی کوردیدا وه هانی شان دراوه، که هیز فورمیکي نه بیت، گوکردنیشی بۆ جیاکردنه وه ی پوله ره گزه سه رکیه فهره نگییه کان بیت. قسه که رانی زمانیش، به ئاسانی و به بی هیچ کیشه یه ک له ئه و شوینانه دا به کاریده هیئن، که پیویسته به کار بیهین.

(۱) بۆ زانیاری زیاتر، پروانه: عبدالوهاب خالد موسا (۲۰۰۹: ۱۱-۳۱). ههروه ها، ئه و سه رچاوانه ی، که له ویدا ئامازه یان پیدراوه.

(۲) محهمه دی مه حویبی (۲۰۱۶: ۵۲۰)، عطیه سلیمان احمد (بدون سنة الطبع: ۲۳-۲۵).

(۳) محهمه دی مه حویبی (۲۰۱۶: ۱۶۷)، (رحمان ئیسماعیل حه سن: ۱۹۹۸: ۶۲-۶۵).

(۴) عصام نورالدین (۱۹۹۲: ۸۹).

(۵) أبراهیم أنیس (: ۱۹۷۵ : ۱۷۰).

(۶) محمد مه معروف فه تاح (۱۹۹۰: ۷۴)

له زانستی زماندا بو هر برگه يه كي هيژدار، له نوسينه وه فونه يتيكيه كه ي ناو دوو كه وانه ي شكاوه دا []، په يكال له گه ل چه شني هيژه كه دا بو جيكه و ته و نيشانداني برگه ي هيژدار له بيهيژ، هيماي () بو هيژي (سه ره كيي / يه كه هم) و بو هيژي (لاوه كيي / دوه هم و سيه هم) هيماي () به كار هيژراوه.

برگه ييه دريژه كان به دوو خالي له سهر يه ك (:) و بو كورته كانيش به بي خال ئاماژه يان پيژراوه. هه روه ها خاليك (.) له نيوان برگه كاندا وه كو نيشانه بو جيا كردنه وه و سنوري برگه كان داده نريټ^(۱).

له روي پله و قورساييه وه چوار جور هيژ ديار يكراوه:

- ۱- هيژي يه كه هم / سه ره كيي - primary stress
- ۲- هيژي دوه هم / لاهه كيي - secondary stress
- ۳- هيژي سيه هم / لاهه كيي - weak tertiary stress
- ۴- بيهيژ - unstressed

ئو جياوازي و تايبه تمه ندييه باوه ي له نيوان هيژي سه ره كيي و هيژي دوه هم و سيه هم دا هه يه، ئوه يه، كه هيژي سه ره كيي ماوه ي دهر بريني له هيژي لاهه كيي و لاهه كه زياتره، يا خود به ته و ژميكي (به رن، دريژ، رونتري) له هيژي دوه هم و سيه هم به رجه سته ده كريت^(۲). له زماندا دوو چه شن - هيژ، يا خود جور ديار يي كراوه:

- ۱- هيژي ئاسايي
- ۲- هيژي جه خت كردنه وه

۱- هيژي ئاسايي

هيژي ئاسايي له وشه ي فهره نكي و مورفولوژييدا به رجه سته ده كريت، مه به ستيش له وشه ي فهره نكي ته نها (ئايتمه تاكو ته نها كانه - isolated items) به بي هيچ پيشگر و پاشگر يك له زماندا به كار ده هيژرين.

(۱) محمدي مه حويي (۲۰۱۰ : ۲۲۵)، (۲۰۰۶ : ۱۹) peter ladefoged

(۲) peter ladefoged (۲۰۰۶ : ۱۱۲-۱۱۳)

لیکۆلینه وه کان ئه وه یان سه لماندوه، که بره گه ییه کان به فۆنیم ئه ژمارکرون و له بره گه کان ناوه وه و کۆتایی وشه ی فره هنگییدا جیاواز دهرده که ون. له گه ل ئه وه ییشدا کورتیی و خاوی بره گه ییه کان کارده که نه سه ر راده ی کردنه وه ی دم له هه ر بره گه یه کدا و کاتی خایاندنی ماوه ی دهر برینیان جیاواز ده بیته^(۱).

ته رزی هیژ به پۆله ره گه زه فره هنگییه سه ره کیی و ناسه ره کییه کان و کاته گۆرییه سینتاکسییه کانه وه به نده، جیکه وته ی هیژ له زمانیکه وه بۆ زمانیکی تر ده گۆریت. له گه ل ئه وه ییشدا هه مو زمانیک تاییه تمه ندیی خۆی هه یه، بۆ نمونه له زمانی ئینگلیزییدا، هیژ- سه ره تاییه، له زمانی عاره بییشدا شوینی چه سپاوی نییه^(۲). به لام هه ندیک زمانانی تر، وه کو (فارسیی)^(۳) زیاتر هیژ - کۆتایین. له زمانی کوردیی - شیوه زاری که رکوکیشدا، پیشبینیده کریت، پۆله ره گه زه فره هنگییه کان (ناو، ئاوه لئاو، ناوی کرداریی / چاوغ، ژماره....هتد) به زۆری هه لگری هیژ بن و هیژی سه ره کیی له سه ر بره گه ی کۆتایی بیت. به و واتایه، له وشه فره هنگییه کاند، هیژ جیکه وته ی چه سپاوی هه یه و ئازاد نییه، به لام له فریز و رسته دا، ته رزی جۆراو جۆری هه یه و ده شیت جیگۆرکیش بکات.

۲- هیژی جه ختکردنه وه - emphasis stress

به مه به ستی جه ختکردنه وه، هیژی سه ره کیی له سه ر وشه یه ک له وشه کان رسته داده نریت، پیکه اتوی فریز و رسته ته رزی جۆراو جۆریان هه یه، جیکه وته ی ته واو چه سپاویان نییه و ته واو ئازادن. بۆ نمونه، هه ندیک جار قسه که ر به مه به ستی جیاکردنه وه ی وشه یه ک له ناو وشه کان رسته، به مه به ست هیژی وشه یه ک زیاده کات، بۆ نمونه:

(۱) دوینی له سلیمانی بووم > دوینی له سلیمانی بووم <
[dœ . ne]. [lə . sle . ma . ni . bum]

(۱) fasold. R. & Connr-Linton. j. (۲۰۰۶: ۲۸).

(۲) کمال بشر (۲۰۰۰: ۵۱۲-۵۱۵).

(۳) بۆ زانیاری زیاتر، بروانه: (محرم اسلامی (۱۳۳۸: ۲-۱۰)، سپیده قرائتی (۱۳۸۹: ۶۲-۶۴)، برزو علی جان زاده (۱۳۳۸: ۴۰-۴۳).

دانانى ھىزى جەختكردنه وە لەسەر ھەر وشەيەك لە وشەكانى ئەو پستەيە، واتا و مەبەستى جياواز بە دەستەو دەدات، ھەندىك جار بۆ لەيەكجياكردنەو ھى واتايەك لەگەل واتايەكى تردا ھىز دادەنریت، ئەويش لەو وشانەدا رودەدات، كە واتاكانيان نەزانراون، ياخود بەشاراوەيى تىياندا ھەلگىراون.

ھەر وەھا، كاتىك قسەكەر بەيەكەو ھىز و زرنگە و تەوژم ~ ئاواز) ى بەرز/ نزم لەسەر ئەو پستەيەى سەر وە دادەنن، دەشیت پستەكە، وەكو پستەى (ھەوالىي، پرسىار، سەرسورمان) بەرجەستە بكریت.

pitch – زرنگە (۱/۱-۲-۲)

لە پوى فۆنەيتكى ئۆرگانىيەو، دەنگ لە رىگای ئەندامەكانى ئاخاوتنەو ھەندەكرىن، (تال/ زيقال) ھە باريكەكانى قورگىش، پۆلىكى بالا لە دروستبونی دەنگدا دەبينن. پىويستە لە فۆنۆلۆژىيدا جياكارىي لە نيوان (ھىز و زرنگە و تەوژم) دا بكریت، چونكە زرنگە لە زانستى (فۆنەيتكى فيزىكى – acoustic) دا، لە شىو ھى شەپۆلى دەنگىدا ھەن. بەو واتايە، بەندە بە فرە – لەرەيى frequency لەرینەو ھى تالە باريكەكانەو^(۱)، ئەمىش بەھەندىك ھۆكارەو ھەيوەستن، كە ھەندىكانى فيزىۆلۆژىين و ھەندىكانى لەژىر كۆنترۆلى قسەكەرن. ئەستورىي و باريكىي، ياخود درىژىي تالە باريكەكانى ناو قورگ دەبنە ھۆى لەرەلەرى جياواز. بۆ نمونە دەربرىنى وشەيەك ياخود پستەيەك، كە ئافرەتىك، ياخود مندالىك دەرىدەبرىت، زۆر جياوازە لەئەو ھى كە پياويك دەرىدەبرىت، لەبەرئەو ھى تالە باريكەكانى قورگى پياوان لەھى مندال و ئافرەت ئەستورترن^(۲). ئاخاوتنى مروڤەكان ھەمان پلەى زرنگەيان نييە، ئەمىش ئەو پاستىيە دەسەلمىنیت، كە زرنگە لە فۆنۆلۆژىيدا تا رادەيەك رىژەيىيە و كەمبەھايە، چونكە مەرج نييە لە ئاستى قولدا بەردەوام بۆ گۆرىنى واتا بىت.

لە زانستى زماندا دوو چەشن بۆ پلەى دەنگ voice – pitch ديارىكراون، كە لە ليكۆلینەو ھى زمانەوانىيدا جياوازي لە نيوانياندا دەكریت:

(۱) عبدالوھاب خالىد موسا (۲۰۰۹: ۳۰-۳۱).

(۲) غازى فاتىح وھىس (۱۹۸۴: ۲۹).

(۱) pitch/ tone : ئەم چەشەنە زىنگەيە لە پىكھاتوى وشەدا، لەسەر بىرگەيىھەكان بەرجەستە دەكرىت و پىدەوترىت (تۆنى وشە - word tone). بەو واتايە، زىنگە لە فونولوژىيدا بۇ نىشانەى سەروو- سەگمىنتىيە - segmental - supra دەربىراوھە زىمانىيەكان بەكار دەھىنرىت، بەجۆرىك خاوەنى گۆكردى جياكردەنەوھى واتاي ھەيە^(۱). ھەندىك لە كاتەگورىيە فەرھەنگىيە - سەرھەكىيە و كاتەگورىيە جياوازەكان، لە روى فۆرمەوھە لەيەك دەچن، بەلام لەبەنەپەتدا زىنگەى جياوازيان ھەيە، بۆيە لە ئاخاوتندا، داواى زىنگەى جياواز دەكەن. لە شىكردەنەوھە و خستەنە روى نمونەكاندا، ھىماى (H۱) بۇ زىنگەى - بەرز، (H۲) بەرزتر، ھىماى (L) ىش، بۇ زىنگەى (لاوھەكىيە / دوھەم) وەك ھەمبەرىيە بەكار دەھىنرىن و بەسەگمىنتەوھە دەبستىرنەوھە (بىروانە: بەشى چوارھەم).

(ب) ئاواز - intonation : ئەم چەشەنە زىنگەيە لە پىكھاتوى رستە و فرىزدا بەرجەستە دەكرىت.

(۱/۱-۲-۳) تەوژم / accent^(۲)

تەوژم زاراوھەيەكە گوزارشت لە رادەى (بەرز / چى) يى زىمانىيە دەكات، كە لەگەل ھىز - گوتندا دىت و بەھەمان شىوھى ھىز سەروسەگمىنتىيە و لەسەر بىرگەيەگ لەناو بىرگەكانى يەكەيەكى زىمانىيە (وشە، فرىز) بەرجەستە دەكرىت، چونكە بە كاتەگورىيە پۆلەپەرگەزەكانەوھە بەندە. بەوئىنە، كاتىك تەوژمى بەرز لەسەر بىرگەيەكى كردارە شكاوھەكان دادەنرىت، زىنگەى بىرگەيەكە (بەرز / چى) تر دەبىتەوھە. ئاشكرايە، لە كردارە شكاوھەكى پرسىاردا، ئەو بىرگەيەيى تەوژمى لەسەرە لە ھەوائىيە بەرزترە. لە فونولوژىيە بەرھەمھىناندا وەك ئەدگارى پۆلىنكراو لە شىوھى نىشانەى دوو پەلكىيدا خراوھەتە روو، وەك [high - / +]، [low - / +] لە فەرھەنگدا وەك ديارىكراو بۇ كاتەگورىيە دەناسرىتەوھە و وەكو نىشانەى پلەدار يان فرە - بەھا سەيىردەكرىت^(۳). لە سەروى ئەوھىشەوھە، گرىمانەى ئەوھە دەكرىت، كە رستەى (ھەوائىيە، پرسىار،

(۱) محەمەدى مەھويى (۲۰۱۶ : ۵۳۱)

(۲) تىببىنى: لەم لىكۆلىنەوھەيەدا، ئەكسىت بۇ دىوھە رىزمانىيەكەى بەكارھاتوھە (بىروانە: بەشى چوارھەم).

(۳) محەمەدى مەھويى (۲۰۱۶ : ۵۲۰-۵۳۱) و ئەو سەرچاوانەى لەئەوئىدا بەكارھاتوون.

سەرسوپمان) ە، يەك وشەيىەكان، ھەر يەكەيان بەجيا بۆ خۆى لە فەرھەنگدا ديارىكراوہ و بەرھەمدەھيئەت، تەنانت تەوژمە بەرزەكانيان لە كردارە شكاوہكانياندا لەسەر مۆرفيمەكان چەسپاوە. لە نواندى قولدا تەوژمى - ئاسايى (ناوى كردارىي)، كردارىي شكاوہ و رستەى يەك - وشەيىەكان، كە بەكردارى ئالۆز ناسراون، لە بنەرەتدا تەوژمى جياوازيان ھەيە، بۆيە داواى تەوژمى جياوازەكەن(بروانە: بەشى چوارھەم ۲/۴).

intonation – ئاواز (۱/۱-۲-۴)

ئاوازيش، بەھەمان شيوەى (ھيژ، زرنگە، تەوژم) لەگەل گوتندا ديئ و سەروسەگمىئەتتى - supra-segmental يە، دەخريئە سەر رستە و بەبى دەستكارىيکردنى (فونيم و برگە و وشە و فرىز و رستە)^(۱). لە ئاستى قولدا بۆ گورىنى واتاى رستە نيىە، بەلكو بۆ گورىنى جورى رستەيە لە ھەوالىيەوہ بۆ پرسىيار، ياخود سەرسوپمان^(۲). (بروانە: بەشى چوارھەم ۲/۴).

ئاواز لە ئاستى قولدا جيگاي خالبەندى دەگريئەوہ و بريئىيە لە بەرزبونەوہ و نزمبونەوہى پلەى زرنگەى دەنگ و لە (سەرەتا، ناوہراست، كوتايى) رستەدا رودەدات. لەكاتى نوسىيندا، ئەگەر رەچاوى خالبەندى نەكرىت، ئەوا دەبيئە ھوى تەمومژى خويئەر، ھەمان بيير بۆ قسەكەر راستە، چونكە لەكاتى ئاخاوتندا، قسەكەر ئەگەر بەشيوەيەكى ھەرەمەكى قسەبكات و بىرى لەلاى ئەو ئاوازەيە نەبيئ، كە مەبەستىيى و بەكارىدەھيئەت، دەبيئە ھوى تەمومژى گويگر، بۆيە بەھوى ئاوازەى ئاخاوتنى قسەكەرەوہ، دەتوانريئ بارى دەرونى قسەكەر، وەكو: (تورەيى، بيزارىي، دلخوشىي...، ھتد) ئاشكرا بكرىت. مەرج نيىە لە ھەمو زمانىكدا بەرز و نزمىي (ئاوازى رستەكانى (ھەوالىي و پرسىيار و سەرسوپمان) وەكيەك بن، چونكە ھەمو زمانىك

(۱) غازى فاتح وەيس (۱۹۸۴: ۹۳).

(۲) گلناز مدرسەى (۱۳۹۰: ۱۲۰).

تایبه‌تمندی خوی هیه. له زانستی زماندا بۆ هەر جۆره (به‌رز) و (نزم) بیه‌ک، هیمایه‌کی تایبه‌تی دانراوه^(۱)، وه‌ک:

sudden rise	(↑) هه‌لسانیکی له‌په‌ر
gradual fall	(↘) کهوتنی له‌سه‌رخۆ
gradual rise	(↗) هه‌لسانیکی له‌سه‌رخۆ
sudden fall	(↓) کهوتنی له‌په‌ر
brief pause	() وه‌ستانیکی زۆر کورت
pause	() وه‌ستانیکی ته‌واو

له‌ زمانی کوردییدا (به‌رز و نزمی) ئاوازه‌کانی رسته به‌م شیوه‌یه دیاریکراون ، وه‌ک:
ئاوازه‌کانی (۱ - کهوت)، (۲ - به‌رز - هه‌لس)، (۳ - نزم - هه‌لس)، (۴ - کهوت - هه‌لس)، (۵ - هه‌لس - کهوت)^(۲).

stress and syllable - هیز و برکه‌سازی (۳-۱/۱)

لیکۆلینه‌وه و شیکردنه‌وه‌ی جیکه‌وته‌کان و دانانی هیز له‌سه‌ر برکه و برکه‌بیه‌کانی وشه جیبه‌جیده‌کریت. له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا ژماره‌ی برکه له‌ هه‌مو زمانیکدا زۆر له‌ ژماره‌ی ده‌نگه‌کانی وشه که‌مترن. له‌ پوی فۆنه‌یتیکیه‌وه، هیز گاریگه‌ریی له‌سه‌ر کورتیی و

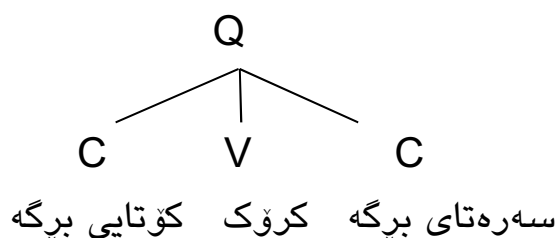
(۱) وریا عومه‌ر ئەمین (۲۰۰۹: ۲۸۴).

(۲) تالیب حوسین عه‌لی (۲۰۱۴: په‌راویزی-۹: ۱۶۵). هه‌روه‌ها بۆ زانیاری زیاتر، سه‌باره‌ت به (به‌رز و نزم)یی ئاوازی رسته (بروانه: به‌شی چواره‌م).

خاوی برڱه ییه کان هه یه، بۆ نمونه وشه ی ([ba . ra:n]) له دوو برڱه پیکهاتووه، له هه مان کاتدا، له ههردوو برڱه که دا برڱه یی ([a]) ده بینریت. له بهر ئه وه ی هیزی سه ره کیی له سه ر برڱه ی برڱه یی ([a:]) کۆتاییه، بۆیه برڱه ییه که (دریژ/خاو) جیاوازتر له برڱه ی برڱه ییه ([a]) سه ره تاییه که به رجه سه ته ده کریت. بۆیه پیویسته گرینگی به (برڱه – syllable) و برڱه سازی بدریت، ده ستنیشان کردنی جیکه وته ی هیز به بی گرنگیدان به برڱه له لیکۆلینه وه ی زانستییدا بی ئه نجام ده رده چیت، چونکه هیز و برڱه به یه که وه به ستراون^(۱)، له هه مان کاتیشدا، برڱه یی – برڱه کان هه لگری هیزن^(۲).

به مه به سته ده ستنیشان کردنی دروسته ی هه ره می برڱه، کار به مۆدیلی CV وه چه پیکهاته کانی برڱه ده کریت، ئه م مۆدیله له و روه وه خۆی له مۆدیله ته خته که ی CV جیا ده کاته وه، که تیدا کرۆک و سه ره تا و کۆتای برڱه، به سی وه چه پیکهاته دانراون و جیاکراونه ته وه، دروسته ی وشه – یه ک برڱه ییه کانیش، به مۆدیلی وه چه پیکهاته کان نیشانده درین، هه ر وه چه پیکهاته یه کیش له دوو که ره سه زیاتری تیدا نییه. برڱه ییه کان کرۆک دروسته که ن، کرۆکیش برڱه دروسته کات و سه ره تای برڱه ییش نابیت (به تال/ بۆش) بیت، له جیکه وته کانی کرۆکی برڱه دا دوو برڱه یی گرژ دین، یان برڱه ییه کی خاو دیت^(۳) به م شیوه یه ده توانین به پیی ریسای دو په لکی، بچو کترین دروسته ی برڱه تا گه وره ترین دروسته ی برڱه به ژماره ی که ره سه ته کانه وه دیاریبکه یین.

هیلکاری (۳) مۆدیلی ته ختی برڱه

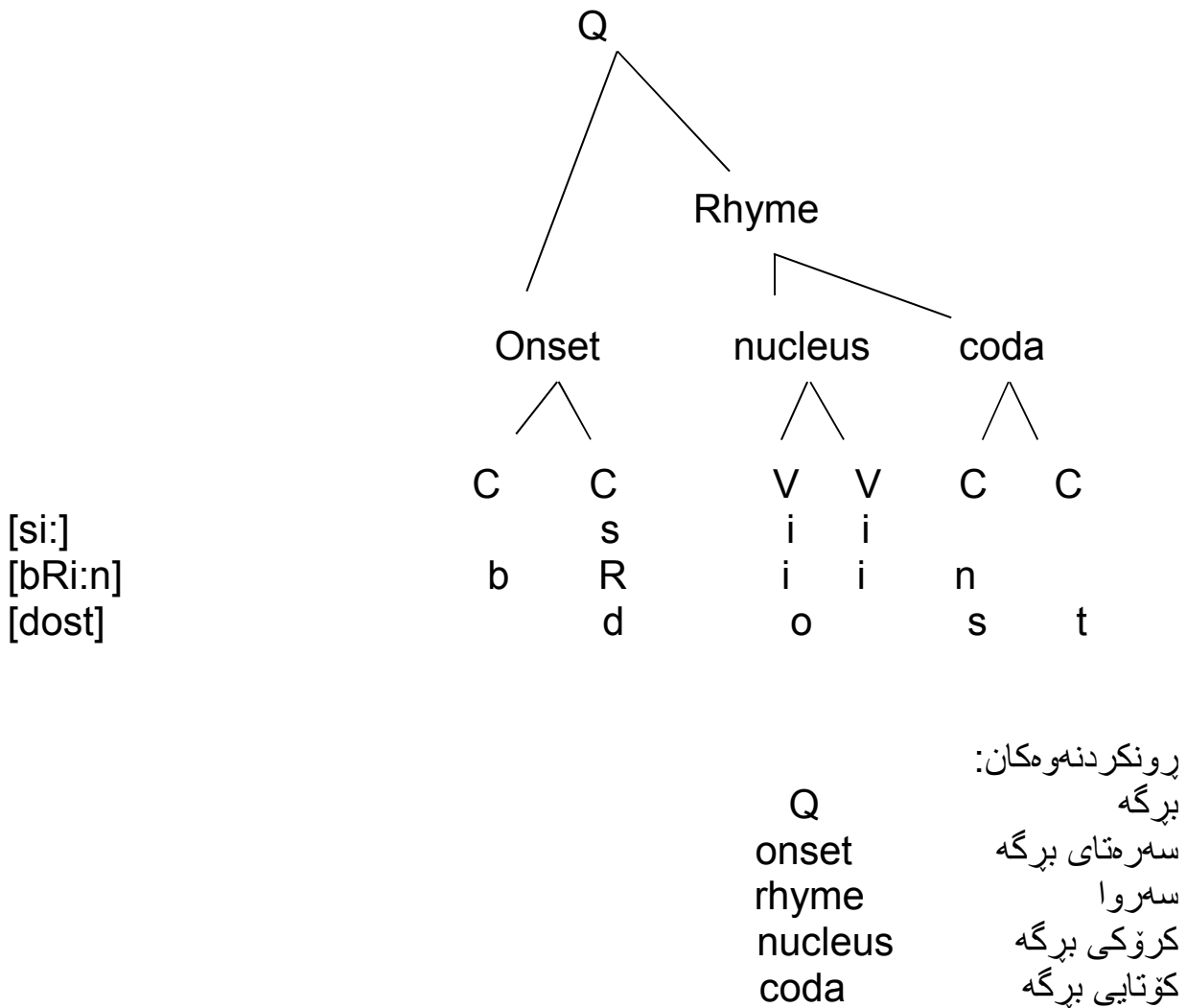
(۱) عطیه سلیمان احمد (بدون سنة الطبع : ۴۶-۴۷).

(۲) کمال بشر (۲۰۰۰ : ۵۰۳).

(۳) محهمه دی مه حوی (۲۰۱۶ : ۱۵۰) و ئه و سه رچاوانه ی، که له ویدا ئاماژه یان پیدراوه.

به و واتايه، کار به هیلکاری (۲) مودیلی CV ته خته که ناکریت^(۱)، به لکو کار به و مودیله ده کریت، که تیندا کرۆک و سه ره تا و کوتایی برگه، به سی و هچه پیکهاته دانراون و جیاکراونه ته وه (بروانه: هیلکاری (۳)).

هیلکاری (۴) مودیلی و هچه پیکهاته کانی برگه

(۱) به راوردی بکه له گهل (ره حمان ئیسماعیل هسه ن کانه بی: ۱۹۹۱: ۱۱-۵۵). (وریا عومهر ئه مین: ۲۰۰۹: ۲۵۲-۲۵۳).

۱/۴- دەستوری نوسینه‌وه

له زانستی زماندا، دوو جور نوسین په‌یره‌وده‌کریت، ئاساییه له لیکولینه‌وه‌ی فونولوژییدا هر یه‌که‌یان به‌کاربه‌ئیریت. جوری یه‌که‌میان پئیده‌گوتریت phonetic (Alphabet)، که به‌نوسینی فونه‌یتیکی (Ipa) جیهانی ناسراوه. له شیکردنه‌وه و خستنه‌روی نمونه‌کان، هه‌مو زمانیک ده‌توانیت سودی لیبینیت، که به دوو که‌وانه‌ی شکاوه ([P]) به‌رجه‌سته‌ده‌کریت. به وینه، بۆ چۆنیتی دهربرینی فونه‌یتیکی ناوی کرداری (/خواردن/ [xwar . din]) و پوله‌رگه‌زه فه‌ره‌نگیه‌کان و برگه‌یی و نابرگه‌یی هه‌مبه‌رییه‌کان و ئالته‌رناسیونه‌کان به‌کاردیت.

جوری دوه‌میان به‌ئالفوبیی فونیمی ناسراوه (phonemic Alphabet)، ئاشکرایه هه‌مو زمانیک به‌پیی سیسته‌م و یاساکانی ئالفوبییه‌کی تایبه‌تی هه‌یه، که ده‌شیت بۆ زمانیکی تر نه‌گونجیت، ده‌خریته نیوان دوو هیلی لاری ئه‌ملاوئه‌ولاییه‌وه (/پ/). زور جار له لیکولینه‌وه‌ی زانستییدا له پال ئالفوبیی فونیمی، ئالفوبیی فونه‌یتیکیش به‌کاردیت، بۆیه به به‌مه‌به‌ستی ده‌ستوری نوسینه‌وه‌ی که‌سیتی فونیم و وشه فونولوژییه‌کان، له‌پیره‌وه‌که‌دا دوو جور نوسینه‌وه له‌یه‌کجیاده‌کرینه‌وه.

خشته‌ی (۱) هیمای ده‌نگه برگه‌یی و نابرگه‌یییه‌کان به‌نوسینی (فونیمی و ئالفوبیی - فونه‌یتیکی جیهانی - IPA)^(۱).

۱) برگه‌یییه‌کان - Vowels

ئالفوبیی فونه‌یتیکی

ئالفوبیی فونیمی

/۱- / /داس/

[a] [da:s]

/۲- / /ی / /نيسک /

[i] [nisk]

(۱) (IPA) کورنکراوه‌ی (International phonetic Alphabet).

[i:] [si:r] / ای-۳ / سییر /
 [u] [kurd] / او-۴ / کورد /
 [u ~ ú:] [dúr~du:r] / وو-۵ / دوور /

[e] [de] / ای-۶ / دی /
 [o] [no] / او-۷ / نو /
 [ə] [sər] / ه-۸ / سه /
 [œ] [xœn] / وئ-۹ / خوین /
 [ú] [zú] / او-۱۰ / زوی /
 [ɪ] [diɪ] / ۱۱- قاولی سارد / دل /

consonants – ناپرگه بییه کان (۲)

[ʔ] [ʔa:] / ۱۲- د / ئاش /
 [b] [ba:ɪ] / ب-۱۳ / بال /
 [p] [pa:ɪ] / پ-۱۴ / پال /

		/تال/ /ت-۱۵/
[t]	[ta:ʔ]	
		/جل/ /ج-۱۶/
[ʈ]	[ʈʂi]	
		/چال/ /چ-۱۷/
[ʈʂ]	[ʈʂa:ʔ]	
		/حوال/ /ح-۱۸/
[h]	[hol]	
		/خال/ /خ-۱۹/
[x]	[xa:ʔ]	
		/دار/ /د-۲۰/
[d]	[da:r]	
		/دار/ /ر-۲۱/
[r]	[da:r]	
		/رپی/ /پ-۲۲/
[R]	[Re]	
		/زار/ /ز-۲۳/
[z]	[za:r]	
		/ژییر/ /ژ-۲۴/
[ʒ]	[ʒi:r]	
		/سال/ /س-۲۵/
[s]	[sa:ʔ]	
		/شیر/ /ش-۲۶/
[ʃ]	[ʃi:r]	

[ʔ]	[ʔ a:r]	/ عار /	/ ع /-۲۷
[ɣ]	[ɣəm]	/ غم /	/ غ /-۲۸
[f]	[fRi:n]	/ فرین /	/ ف /-۲۹
[v]	[vya:n]	/ فیان /	/ ف /-۳۰
[q]	[qa:ʔ]	/ قال /	/ ق /-۳۱
[k]	[ka:r]	/ کار /	/ ک /-۳۲
[g]	[gi:r]	/ گیر /	/ گ /-۳۳
[l]	[la . nə]	/ لانه /	/ ل /-۳۴
[ʔ]	[la:ʔ]	/ لال /	/ ل /-۳۵
[m]	[ma:r]	/ مار /	/ م /-۳۶
[n]	[ner]	/ نیر /	/ ن /-۳۷
[ŋ]	[dən]	/ دهنگ /	/ ن /-۳۸
[h]	[ha:r]	/ هار /	/ ه /-۳۹

۳) نیمچه نابرگه‌ییه‌کان

۴۰- /و/ /وازیی /

[w] [wa . zi:]

۴۱- /ی/ /یار /

[y] [ya:r]

برگه‌ییه یه‌ک ده‌نگییه‌کان به‌فونیم ئه‌ژمارکراون و جووری برگه‌ییه‌کان جیاوازییان هه‌یه، بۆ نمونه، برگه‌ییه‌خاو و هیز له‌سه‌ره‌کان به‌گرافیمه‌کانی:

([a:, o:, u:~ú, i:, e:, œ:])، برگه‌ییه‌گرژ و بیهین، یاخود هیزی (لاوه‌کیی / دوه‌م) به‌گرافیمه‌کانی:

([a, o, u, i, e, ə, ú, œ]) دهنوسرین و له‌برگه‌کانی ناوه‌وه و کووتایی وشه‌ی فهره‌نگییدا جیاواز دهرده‌که‌ون. له‌گه‌ل ئه‌ویشدا له‌روی فونه‌یتیکیه‌وه، برگه‌ییه‌سارده‌که‌هیمای [i] ی بۆ دانراوه (بروانه: به‌شی دوه‌م، نمونه‌کانی ۳۱-۳۸).

هه‌روه‌ها به‌هه‌مان شیوه‌ی زمانی ئینگلیزی، له‌شیوه‌زاره‌که‌دا برگه‌یی (دوو ده‌نگی - Diphtong) به‌دیده‌کریت و بریتین له‌ ([ai, au, eu, ou, əu, əi, iu]) (بروانه: به‌شی دوه‌م، نمونه‌کانی ۴۳-۴۹).

له‌لیکولینه‌وه‌ی زانستی و پیره‌وه‌به‌ندانه‌دا، پیویسته هه‌ندیک هیما بۆ نوسینه‌وه، بۆ دارشتن و نواندن به‌کاربه‌ینرین، وه‌ک:

۱) دوو هیللی لار به‌بی داش:

۱) دوو هیللی لار بۆ نواندن فونیمی و مورفیم/ وشه و لاگره‌کان (ا-ب - /، /ناوی کرداریی /).

ب) دوو هیللی لار به‌داشیکی پیشه‌وه بۆ پیشگر (/ - /)، /را - / ی /راکردن /). هه‌روه‌ها دوو هیللی لار به‌داشیکی پاشه‌وه بۆ پاشگر (/ - /)، /- گه‌ر / ی /ئاسنگه‌ر /).

پ) < > بۆ (نوسین به‌پیت / نوسراو).

٢/١) لیکۆلینه وه کوردییەکان له سەر ((هیز و تهوژم / accent))

ئەگەر به وردیی به به رهه مه زمانه وانیه کاندای بچینه وه، ده بینین هه ندیک له توێژه رانی زمانی کوردیی، به شیوه ی راسته وخۆ و ناراسته وخۆ لیکۆلینه وه یان له سەر (هیز و ئەکسینت) له زمانی کوردیییدا کردوو، هه ریه که یان به گوێره ی نیاز و مه به سستی لیکۆلینه وه کانیان، ئاماژه یان به و بابه ته داوه. بیگومان ئەم بابه ته ش وه کو هه مو بابه ته کانی دیکه ی زمانی کوردیی، پێویستی به لیکۆلینه وه یه کی پێره وه به ندانه و سه ره بخۆ هه یه. له به جیهینانی ئەم کاره دا، به پێویستمان زانی به کورتی پێداچونه وه یه ک به هه ندیک له و سه رچاوانه دا بکه ین، که له له باره ی ئەم بابه تانه وه نوسراون.

١) Ernest N. Maccarus له ژێر سه رناوی (هیز - stress) (١) دا، هیز به م شیوه یه دیاریده کات.

١) (هیزی لیکسیکی - lexical stress).

٢) (هیزی سه ره کیی - primary stress).

سه ره تا، وه ک ده ستپیکیک به کورتیی چه ند نمونه یه ک سه باره ت به پله ی هیزی برگیی وشه ده خاته روو.

١)- (/mor'ə/ : /mórə/

٢)- (/lə pášəwə/ : (/lə pášəw'ə/)) (٣٤).

له و دوو نمونه یه دا ئەوه نیشانداره وه، که ئەو بیچمانه له روی فۆرمه وه له یه ک ده چن و هیه جیاوازییه کیان نییه، به لام به هۆی هیزه وه واتای جیاوازیان هه یه، وه ک.

١-١) /m'orə/ (ئه وه رهنگی مۆره) کردار به ندیی.

١-٢) /mor'ə/ (زاری یاریی تاویلّه) وشه - ناو.

١-٢) /lə p'ášəwə/ (له پاش ئه وه وه) فریز.

١-٣) /lə pášəw'ə/ (له پاشه وه) وشه - ناو.

(١) Ernest N. Maccarus (٣٦-٣٤: ١٩٥٨).

ناوبراو لیکدانه‌وهی ته‌واوی بۆ نمونه‌کان نه‌کردوو، جگه له‌وانه‌یش له‌بارهی ته‌رزیی هیزه‌وه به‌پیی به‌رزیی و نزمیی ده‌نگه‌کان له ئاخوتندا، سنی پله‌ی (به‌رز، ناوه‌ند، لاواز) دیارییکردوو. له‌م به‌ره‌مه‌دا ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی به‌باسی (زرنکه) وه‌ه‌بیت، به‌شیوه‌ی راسته‌وخۆ، یان ناراسته‌وخۆ ئاماژه‌ی بۆ نه‌کراوه. دواتر هی‌مای (´) بۆ هی‌زی به‌رز و (˘) بۆ مامناوه‌ند به‌کارده‌هینیت. لیکۆله‌ر له‌و باوه‌ره‌دایه، که ده‌نگه‌ بره‌گه‌یه‌کان دوو پله‌ هی‌ز وه‌رده‌گرن و به‌ (فونیمی به‌رز - phonemic loud) و (فونیمی نزم - phonemic quiet) ناویان ده‌بات، له‌بارهی هی‌زی وشه‌وه ئاماژه بۆ ئه‌وه ده‌کات، که هه‌مو وشه‌یه‌ک یه‌ک هی‌زی به‌رز، یان به‌هی‌زی هه‌یه و به‌شیوه‌یه‌کی گشتیی له‌سه‌ر دوا بره‌گه‌ ده‌رده‌که‌ویت. ئه‌و وشانه‌ی که لاگری ریزمانیی وه‌رده‌گرن، ده‌شیت به‌پیی جووری لاگره‌گه‌ شوینی هی‌زه‌که‌ تییاندا دیارییکریت، ئه‌وه‌ی ده‌مینیتته‌وه ناوه‌ند، یاخود لاوازه.

پاشان له‌ هی‌زی سه‌ره‌کی (primary stress) دواوه و ئاماژه‌ی بۆ ئه‌وه کردوو، که دوو جوور قورسایی هه‌یه، به‌مه‌به‌ستی جه‌ختکردنه‌وه ده‌خرینه‌ سه‌ر وشه‌یه‌ک له وشه‌کانی رسته. له‌نمونه‌کانیشدا نیشانه‌ی (°) ی بۆ هی‌زی جه‌ختکردنه‌وه به‌کاره‌یتاوه، وه‌ک:

ε ((léra gəním héyə))(۳۰).

له‌و رسته‌یه‌دا، ئه‌وه نیشان‌دراوه، که قورساییه‌کی زیاتر خراوته سه‌ر وشه‌ی (°gəním)، ئه‌میش بۆ ئه‌وه‌یه قسه‌که‌ر له‌کاتی قسه‌کردندا زیاتر سه‌رنجی گوێگر به‌لای خۆیدا رابکیشیت، له‌هه‌مان کاتدا ده‌شیت وشه‌کانی دیکه‌ی هه‌مان رسته قورساییه‌کی که‌متر له‌خۆبگرن، به‌م جووره‌ هی‌زه‌ی دوا‌ییان ده‌گوتریت (secondary stress). هه‌روه‌ها له‌هه‌مان لاپه‌ره‌دا ئاماژه به‌ ده‌رکه‌وتنی شوینی هی‌ز - سه‌ره‌کی له‌شیوه‌کانی (ناکردن، وشه‌ی پرس..هتد) دا کراوه، وه‌ک:

ه- a) ((°bóci nanənət °naxoyt.

b) hətá to °nəyet min °naxom.

c) °da nišə))(۳۰).

دوابه دواى ئه و نمونانه، ئه وهى نيشانداوه، كه پيشگري مهرجى (/ ب - /) به زورى هيز وهرناگريت، به لام كاتيك بو جه ختكردنه وه به كارده هينريت، هيزى سهره كى وهرده گريت، وهك:

٦- a) ((°cənd bihénim.

b) əgər °bízani, pem °bíe)) (٣٥).

دواتر ديتته سهر (مورفوفونيم - Morphophonemic) و هه نديك زانيارى له باره ي دهنگه (برگه يى - vowels) هكانه وه خستووته روو. بو نمونه ئه وه رونده كاته وه، كه پيوسته به رزى هيز له بهرچاوبگريت، بو نمونه كاتيك دوو دهنگى برگه يى ويكچوى بهرز، له گه ل يه كتردا دهرده كه ون، دهنگه بيهيزه كه به دهنگى نيمچه برگه يى نزيك له خوى ده گوريت، وهك:

٧-a) ((ú + i > úy :?ənú- + - it > ?ənúyt - ئه نويت

b) u + í > wí : ?ədrú - + ítəwə > ?ədrwítəwə)) (٤٠). - ئه دوريتته وه

ئه وهى جيگاي سهرنج بيت، ليكوله ر < ?ədrú - + ítəwə > ي به هه له تومار كردوه، چونكه له و نمونه يه دا، برگه ييه كاني (/u, í/) له تهك يه كه وه نه هاتون، به لكو به هه له خراونه ته ته كيه ك.

كاتيك دوو دهنگى برگه يى جياواز (بهرز و نزم) له بهرزييدا له گه ل يه كتردا دهرده كه ون، دهنگه برگه ييه بيهيزه كه به دهنگى نيمچه برگه يى نزيك له خوى ده گوريت، وهك:

٨-a) ((? ə + i + kə- + -it > ?əykəyt - ئه يكه يت

b) -?əxó - + -in > ?əxóyn - ئه خوين

c) - pe - + -i > péy)) (٤١). - پيى

۲) D.N.Mackenzie نزيكهي (۵۰) لاپهړه‌ی بۆ ليكولینه‌وه‌ی (فونولوژی) ته‌رخانكردووه^(۱) له‌م به‌شه‌دا له پيړه‌ويي فونيمه‌كاني شيوه‌زاره‌كاني (سليمانی، وارماوه، موكریان، پشده‌ر...هتد) دواوه و له‌سه‌ر شيوه‌زاري كه‌ركووك، ياخود گه‌رميان هيچ به‌رجه‌سته‌ناكريت. ليكوله‌ر به‌شيوه‌يه‌كي ناراسته‌وخويش ئاماژه بۆ (هيز - stress) ده‌كات و به‌هيچ چه‌شنيك باسي (ته‌وژم) به‌رچاو ناكه‌ويت (۸-۱۱).

نوسه‌ر له‌لابه‌ره (۸-۱۱) دا، چه‌ند زانياريه‌ك له باره‌يي پيړه‌وي ده‌نگه بره‌گه‌ييه‌كاني شيوه‌زاري سليمانيه‌وه ده‌خاته روو، وه‌هاي نيشانداوه، كه بره‌گه‌ييه‌ خاوه‌كاني (/ /̄, ā, ē, ī) به‌هوي بيهي‌زييه‌وه ده‌شيت كورتبكرينه‌وه، نه‌گه‌رچي خويان له‌بنه‌ره‌تدا له بره‌گه‌ييه‌ بنه‌ره‌ته‌كانن.

۹) بره‌گه‌يي [i:] به‌هوي بيهي‌زييه‌وه هه‌نديك جار كورت ده‌بيته‌وه [i]، ياخود ده‌كه‌ويته پيش بره‌گه‌ييه‌كه‌وه ده‌گوږریت بۆ (/j/) كه مه‌به‌ستي (/y/) يه، وه‌ك:
(۸) (([xistīa bāxafi] [xist'je ba:xafi.] - (۱۰)

دواتر ئاماژه بۆ نه‌وه ده‌كات، كه كاتيک بره‌گه‌ييه سارده‌كه [i] ده‌كه‌ويته نيوان دوو نابره‌گه‌ييه‌وه، هيز وهرناگريت، بۆ نه‌م مه‌به‌سته‌يش گوتويه‌تي نه‌م نمونانه به‌راوردبكه، وه‌ك:

۱۱-a) ((bikam [bik `am] : čī bikam [tʃi: bɔk'am]

b) Birdin [bir dɪn] : birdinawa [birdina wa])(۹).

له‌هه‌مان لاپه‌ره‌دا، ئاماژه بۆ نه‌وه ده‌كات، كه هه‌نديك وشه نه‌وه نيشانده‌دن، هي‌شووه نابره‌گه‌ييه‌كان هي‌زي لاوه‌كيان له‌سه‌ره، به‌لام كاتيک نه‌م جوړه وشانه هي‌زه‌كانيان ده‌گوږریت، به‌زوري وه‌ها دینه پيش چاو بره‌گه‌يي كورتي ناديار [i] يان تيدا بيت، كه به‌ئاساني دركي پيناكريت، وه‌ك:

۱۲-a) ((birā [bra:], but [bira.]

b) Šitin [ʃt'in], but dasi(t) Šit [dast ʃit])(۹).

(۱) D.N.Mackenzie (۱۹۶۱: ۸-۱۱).

٣) Muhammad Maruf Fatth له لاپه‌ره (٤٥-٥٧) دا له هیزی کۆلیوه‌ته‌وه^(١). سه‌ره‌تا له پێشه‌کییه‌که‌یدا هه‌ندیک زانیاری له‌باره‌ی هیزه‌وه له زمانی (کوردیی- دیالیکتی ناوه‌راست) خستوو‌ته‌ روو. له روانگه‌ی جو‌رایه‌تی ته‌رزوه‌وه تیشک‌خراوه‌ته سه‌ر ئه‌وه‌ی، هیز خاوه‌نی شوینی (چه‌سپاو - سه‌ربه‌ست) نییه، به‌لکو له سنوریکی دیاریکراودا هیزی سه‌ربه‌ستی هه‌یه.

لیکۆله‌ر له لاپه‌ره (٤٦) دا، سی جو‌ر هیز (سه‌ره‌کی، ناوه‌ند، لاواز) دیاریده‌کات. له‌باره‌ی برگه‌ی بیهیزه‌وه، وه‌های داده‌نیت هه‌مو برگه‌یه‌ک به‌رده‌وام هه‌ندیک هیزی به‌سه‌ره‌وه ده‌بیت. توێژه‌ر به‌مه‌به‌ستی دیاریکردن و خستنه‌روی ته‌رزه‌کانی (هیز) له‌زمانی کوردییدا، به‌وینه ئاماژه به فریزی ((ma:mosta:kan)) (٤٦) ده‌کات، که له‌چوار برگه پیکهاتوو، پاشان به‌م شیوه‌یه ته‌رزه‌کانی هیزی برگه له‌و فریزه‌دا دیاریده‌کات، وه‌ک:

مۆرفیمی (/ka:n/) له هه‌مو برگه‌کانی تر به‌رزتره، برگه‌کانی ([ma . mos]) نزمترین برگه‌ن و هیزی سیهه‌م وه‌رده‌گرن، سه‌ره‌رای ئه‌وه‌یش ئه‌وه‌ی نیشانداوه، که برگه‌کانی کۆتایی ناشیت لاواز یان بیهیزبن، چونکه ده‌نگه برگه‌یه‌کان پله‌ی خۆیانیا پاراستوو، بۆیه برگه‌ی [-ta:] له برگه‌کانی [ma . mos] به‌رزتره، به‌لام له برگه‌ی [-ka:n] نزمتره و خاوه‌نی هیزیکی ناوه‌ندییه. نوسه‌ر به‌مه‌به‌ستی دیاریکردنی ته‌رزه‌کانی هیز له وشه‌ی ساده‌دا - له روی مۆرفۆلۆژییه‌وه، وشه‌ دابه‌ش ده‌کات به‌سه‌ر:

ا- وشه‌ی ته‌نیا (ساده و لیک‌دراو).

ب- وشه‌ی دارپێژاو.

سه‌باره‌ت به‌هیزی وشه‌ی ساده، له لاپه‌ره (٤٧) دا، ئاماژه بۆ ئه‌وه کراوه، که هیزی سه‌ره‌کی له‌سه‌ر دوا برگه‌ی وشه‌کان ده‌بیت، بی ئه‌وه‌ی هیچ نیشانه‌یه‌ک بۆ هیز دابنریت، بۆ زیاتر پونکردنه‌وه لیکۆله‌ر چهند نمونه‌یه‌ک ده‌خاته روو، وه‌ک:

ا) وشه‌ی دوو - برگه‌یی

١٣-a) Bisyllabic form:

-za:na:	za:na:
-wila:t	wi.la:t

(١) Muhammad Maruf Fatth (١٩٩٧ : ٤٥-٧٥).

- ba:ra:n ba:ra:n

b-Trisyllabic form:

(ب) وشه‌ی سی - برگه‌یی

- la: par ^a la: . pa . r ^a
- bira:dar bi . ra: . dar
- sarata sa.ra.ta
- baya:ni: ba.ya.:ni: (٤٨).

C-Fors of Four syllables

(پ) وشه‌ی چوار برگه‌یی

- sulaimani su.lai.ma.:ni:
- s ^amanafar s ^a.ma.na.far (٤٨).

دواتر دیته سهر باسی هیزی ((وشه‌ی لیکدراو)) (٤٩-٥٠)، نوسهر وشه‌ی لیکدراو به‌سهر سی به‌شدا دابه‌شده‌کات.

- ١٤ - a) وشه‌ی لیکدراوی کراوه: ئه و جوّره وشانه‌ن، که به‌یارمه‌تیی (ناوبه‌ند - Interfixus) ی (/ - /ه) لیکدراون، هرچه‌نده نوسهر مؤرفیمی (/ - /ه) به برگه‌یی -
قاوّل له‌قه‌له‌مداوه، بۆ سه‌لماندنی باسه‌که‌ی ئه م وشانه ده‌هینیتته‌وه، وک:

((tar ^a pya:z
niw-a r ^o
bom-a-lar za))(٤٩).

(b) وشه‌ی لیکدراوی به‌ستراره: به‌یارمه‌تیی (/u:/) لیکدراون، وه‌ک:

((dang-u: ba:s
ka:r-u:ba:r
s ^ox-u:-s ^ang)) (٤٩).

(c) وشه‌ی لیکدراوی به‌بی قاوّل، مه‌به‌ستی نوسهر ئه و جوّره وشانه‌یه که، به‌بی ناوبه‌ند لیکدراون، وه‌ک:

((da:r-firos ^

da:r – xurma:

roz^ –na:ma)) (۵۰) .

لههه مان لاپه رهدا ئاماژە بۆ هه نديک وشه ی ناویزه کراوه، که له گه ل یاساکه دا ناگونجین، وه های بۆ ده چین، که مه به سته ئه وه بیته له م جو ره وشانه دا به پیچه وانه ی نمونه کانی تره وه، هیژ له سه ره تای برگی وشه کانه وه بیته، چونکه له وشه کانی (/šibayne/, /pere/) دا، نیشانه ی (') ی وه کو نیشانه ی هیژ به کاره یناوه.

۱۵) ((waku, šibayne, p̄ere)) (۵۰).

لیکۆله ر ئاماژە ی به ئه و وشانه ش داوه، که برگیه یه سارده که [i] یان تیدایه و ده بنه کروکی برگی وشه، به ده گمه ن هیژ وه رده گرن، یان هیژیان ده که ویتته سه ر، وه ک:

۱۶) ((xal îk, jaz în)) (۵۱).

دواتر دیتته سه رباسی (هیزی سه ره کیی – primary stress) له وشه ی دارپژراودا، له م باره یه وه وه های بۆ ده چیت، که شوینی هیزی سه ره کیی له وشه ی دارپژراودا به پیی گیرگه کان و خسته ته کیه کیان له ئاخاوتندا گو رانیان به سه ردا دیت. به وینه، ئه گه ر وشه یه کی دارپژراو لاگریگی هیژدار بیته، ئه و ده مه هیزه سه رکیه که بۆ لای خو ی راده کیشت، به لام به پیچه وانه وه ئه گه ر به یه یزبوو، ئه و ده مه هیزه سه ره کییه که له سه ر وشه سه رکیه که ده مینیتته وه، وه ک:

۱۷- a) ((ba:s^ ba:s^a
b) ba:s^tir ba:s^tir-i:n
c) kur^ kuraka kur aka:n)) (۵۱).

له مه ر ئه و نمونه ی سه ره وه دا، نوسه ر بۆ پته وکردنی هزر و رایشی، وه های داناوه که لاگره کانی ((/an-/, /aka-/, /tir-/)), کاتیک ده که ونه دوا برگه وه، هیزی سه ره کیی وه رده گرن.

له لاپه ره (۵۳) دا، باسی لاگری هیژدار و به یه یز کراوه، بۆ ئه م مه به سته به پیی رۆل و شوینی به کاره ینانیان، پۆلینکراون و ئاماژه یان بۆ کراوه.

دیسانہوہ ٹاماژہ بۆ ئوہ کراوہ، لاگرہکانی (/ -an/, / -aka/) ناسیاوی و کۆ، کاتیک دہبنہ دیارخہری ناویک، ہیژ وەردەگرن (۵۳)، لە بەرانبەریشدا ٹاماژہ بۆ ئوہ کراوہ لاگری (/ -ek/) نەناسیاوی ہیژ وەرنایگرت، ئوہی لەم خالەدا تییینیدەکریت، ئوہیە مەرج نییە ئو لاگرہ ریزمانییە بەبەردەوامیی ہیژ وەربگریت. دواتر ئوہیش نیشاندراوہ، کە لاگرہکانی (/tiri:n-, / -tir/) ی پلە ی بەراورد و بالا، کاتیک دہبنہ دیارخہری ئاوہلناویک، ہیژ وەردەگرن. ھەر لەم پوہوہ ٹاماژہ بۆ پاشگرہکانی (/ -i, - /n) کراوہ، کە ھەلگری ہیژن، وەک:

۱۸) ((howler- i:, s ^armi:n))(۵۳).

ھەر وەھا ٹاماژہ بە لاگرہکانی (/ -e, -a:na/) یش کراوہ و ئوہ نیشاندراوہ، کە ئوہ لاگرانہ کاتیک دہچنە سەر وشەییەکی تر، ہیژ وەردەگرن، وەک (([s ^awe], [pya:wa:na])). دواتر تیشک خراوہتە سەر ئوہی، کە (/ -n/) ی ناوی کرداریی ہیژ وەردەگریت (۵۳).

لەلاپەرە (۵۵) یشدا، لەژیر سەرباسی (ئەرکی ھەمبەریی ہیژ) دا، لیکۆلەر وەھای لەقەلەمداوہ، کە لە زمانی کوردییەدا ھەندیک وشە - ھاوبیژ ھەن لە پوی بیچمەوہ وەکو یەکن، بەلام بەھۆی ہیژوہ واتای جیاوازییان ھەن (بروانە: بەشی سیھەم وچوارھەمی ئەم نامەییە) بۆ بەدەستھێنان و دەرخیستی جۆری ھەمبەرییەکە، ہیژی ھەمبەریی دابەشکردوہ بەسەر چەند تەرزیکدا.

یەکھەم - هیژ و شیوہ پەيوەندییەدارەکانی وشە لەکەل رستەدا ھەمبەر یەک دھکات، وەک:

۱۹-a) ka.ra (ناو)
b)ka.ra (رستە - بییشکە)

۲۰-a) ma.la (ناو)
b) Mala (رستە - بەواتایی بالندەییە)

- ۲۱-a) ĉwa:rpe (ناو)
 b) ĉwa:rpe (فریژ)

دوهه م- وشه و فریژ همبهر یهک دهکات، وهک:

- ۲۲-a) das ît (ناو)
 b) da s ît (فریژ)
 ۲۳-a) ĉwa:rpe (ناو)
 b) ĉwa:rpe (فریژ)

سیهه م- وشه همبهر به وشه، وهک:

به شیوه یه کی گشتیی، ئه گهر ناو به ته نها به کار هیئرا، ئه وا هیژ ده که ویتته سهر بر گه ی
 کۆتاییان، به لام ئه و ناوانه ی خاوه نی بر گه یه گی زۆرن، به هۆی ئاخاوتن و مه به ستی
 قسه که ره وه، هیژه که ده گۆز ریتته وه بۆ بر گه ی یه که هم، ئه مجۆره همبهر یه به زۆری له
 دۆخی بانگکردندا به دیده کریت، بۆ ئه م مه به ستته ش چه ند نمونه یه کی خستوو ته پوو،
 وهک:

ناو	دۆخی بانگکردن
۲۴-a) say.ra:n	say.ra:n
b) ka:ka	ka:ka
c) bi.ra:	bira:
d) ma:l âka	ma: laka

لیکۆله ر له لاپه ره (۵۵- ۵۷) دا، له ژیر سهر باسی (هیژی رسته - sentence stress)) دا، هه ندیک زانیاری باشی تۆمار کردوو. به وینه، سهره تا هیژ تیکه ل به ره وت و وه ستان ده کات و دوو جوړ هیژی رسته دیاریده کات.
 یه که هم - هیژی همبهر یی رسته، له م خاله دا جه خه ت له وه کراوه ته وه، که هیژ
 ده خریتته سهر وشه یه ک له وشه کانی رسته، ئه گه رچی له روی واتاوه هیچ

جیاوازییه‌کیان نییه، به‌لام کاتیک هیژه‌که ده‌که‌وئته سهر وشه‌یه‌ک له وشه‌کانی رسته،
ئه‌وه بۆ هه‌مبه‌ریی واتای وشه‌یه‌ک له‌ناو رسته‌دا به‌کار دیت، وه‌ک:

۲۵) min pa:ram da: min pa:ram da:

۲۶) hamu: naha:tin hamu: naha:tin (۵۶-۵۵).

دوهه‌م - هیژی ئاسایی رسته، لیره‌دا ئاماژه به به‌شه ئاخوتنی (ناو، ئاو‌لناو، ناوی
کرداریی) له‌ناو رسته‌دا کراوه، به‌تایبه‌تی له‌کاتی ئاخوتندا، ئاماژه بۆ ئه‌وه کراوه، که
کرداره‌کان ئاره‌زومه‌ندانه هیژی سه‌ره‌کیی له ده‌ستده‌دن، جگه له کرداره ناساده‌کان
که پێیان ده‌وتریت کرداری لیکدراو، وه‌ک:

۲۷) Wenakay gawra kird

۲۸) Darga:kapewa da. (۵۷-۵۶).

Waria Omar Amin (۴ هیژ- stress) له دواوه^(۱)، لیکۆلینه‌وه‌که‌ی پتر به‌هیژی
وشه‌وه ده‌به‌ستیتته‌وه و به‌تایبه‌تی له هیژی سه‌ره‌کیی دواوه. لیکۆله‌ر ئه‌وه‌ی
نیشانداوه، که کاتیک وشه‌یه‌کی فره برگیی به‌ته‌ن‌ها گۆده‌کریت، هیژ ده‌که‌وئته سهر
برگیه‌یه‌ک له برگیه‌کانی وشه و به‌شیوه‌یه‌کی گشتیی له‌سه‌ر دوا برگیی وشه‌که ده‌بیت،
به‌و جۆره هیژه ده‌گوتریت هیژداری له‌خۆوه و توند، هه‌روه‌ها هیژی سه‌ره‌کیی وشه
به‌برگیه‌کانی دیکه‌وه ده‌به‌ستیتته‌وه.

۲۹) ((āso, bayān'ī)) (۲۶)

دواتر ئاماژه بۆ هه‌ندیک ناوازه کراوه، که به‌ر ئه‌و یاسایه ناکه‌ون. واتا، هیژی
سه‌ره‌کیی له‌سه‌ر دوا برگیی وشه‌کان نابیت، وه‌ک:

۳۰) ((č'unka, bóya, bátām)) (۲۶).

(۱) Waria Omar Amin (۱۹۷۹: ۲۶-۳۹).

پاشان له هه مان لاپه رهدا تيشكده خاته سهر ئه وهى، جگه له هيژى سهره كى، ده شىت له وشه ي فره برگه بييدا هيژى ديكه هه بيت، كه به هيژى (ناوه ند) له قه له ميده دات، وهك: ((qutā'bxānā, g'alāw'ēž)) (۳۱).

به دواى ئه مه دا له (هيژى گيرهك - stress and affixation) ده دويت. ئه وهى په يوه ندى به هيژى گيره كه وه هه بيت. تيشكخراوه ته سهر ئه وهى گيره كه ريزمانى به كان رهنگه ببه هوى گورينى شوينى هيژ، يا خود به پيچه وان وه، ئه مه يش ده كه ويته سهر جوړى گيره كه كه، (ريزمان) يه، يان (دارپيژراوه). ليكوله ر ئاماژه ي بو هيژى هه نديك (پاشگر) و (پيشگر) كردوو. سهره تا ئاماژه به جيكه وته ي هيژى وشه كراوه، دواتر په نجه بو ئه و وشانه راكيشراوه، كاتيک به هوى پاشگره وه بونه ته دارپيژراو و جيكه وته ي هيژه كه ده گويزرپيته وه بو سهر پاشگره كه، ئه م ديارده يه ش له زمانى كوردبيدا ياسايه كى گشتيه، وهك:

۳۲-a) kird'in kirdin-aw'a.

b) b'āɣ bāɣ-w'ān (۲۷).

كاتيک هاتوو ته سهر باسى (پيشگر). به وينه، وه هاى له قه له مداوه پيشگر به پيچه وان وهى پاشگره وه هيژ وه رناگرىت، وهك:

۳۳) girt'in haɬ-girt'in.

ليكوله ر هه ر له هه مان لاپه رهدا، ئه وهى نيشانداوه، كه مورفيى خسته سهرى ((/-ā/)) وهكو پاشگرىكى ريزمانى، كاتيک له گه ل فريز و رسته دا دهرده كه ويته، هيژ وه رناگرىت، وهك:

۳۴) utumb'īl - ī Azād ئوتومبىلى نه وزاد

هه ر سه باره ت به گيره كى ريزمانى، بو پتر پته وكردنى راوبوچونه كانى، گوتويه تى مورفيى (/ -an/) ي كو له ياسا پاشگره گه ردانى به كاندا ناوازه ييه، چونكه له پاشگره دارپيژراوه كان ده چىت، هه ر به و بونه يه وه و دهر باره ي هه مان بابته، تيشكخراوه ته سهر هه نديك پيشگرى گه ردانى، وهك (/bi-/, /ma-/) تييدا ئه وه نيشانداوه، كه ئه و مورفيما نه به به رده وامى هيژ وه رده گرن، وهك:

۳۵-a) má -xo

b) b'l -xo

c) b'l -xo -m

هەر لههه مان لاپه رهدا له باسی ((other suffixes)) دا، نوسه ر له و باوه رهدایه، که هه ندیک له و پاشگرانه ی هیژ و هه رده گرن، ناتوانریت به ئاسانی پۆلین و دابه شبکرین، به تایبه تی ئه وانه ی له پاشگره دارپژراوه کان ده چن، وه ک:

۳۶-a) k'uř k'uř -ak'a .

b) ās'ān āsān - t'ir āsān -tir'in.

سه ره رای ئه وه ش ئاماژه بو ئه وه کراوه، مۆرفیمه کانی (/īš, u, ēk/) له پاشگره گهردانییه کان ده چن، به لام هیژ و هه رناگرن، وه ک:

۳۷-a) Rizg'ār -īš hāt

b) Aháng u Awāz

c) rādár - ēk

له دوا باسدا (هیژ وه کو توخمیک هه مبه ری - stress as a contrastive element) باسکراوه (۲۹). به وینه، به راوردی له نیوان مۆرفیمی (/ -n/) دا کردووه، ئه وه ی نیشانداو له روی فۆنۆلۆژییه وه له یه ک ده چن، به لام له روی گراماتیکه وه جیاوازن، وه ک:

۳۸-a) nūst-'in (واته ئه وان نووستن).

b) n'ūst-in (ناوی کرداری - چاوگ).

ناوبراو به هه مان شیوه ی نوسه رانی دیکه، به هیچ چه شنیک له (ته وژم) نه دواوه.

وریا عومه ر ئه مین ده رباره ی هه مان بابته له کتیبی (چه ند ئاسۆیه کی تری زمانه وانی) دا^(۱)، له باره ی (هیژ) وه دواوه و تا راده یه ک شیکردنه وه ی نمونه کانی له به ره مه که ی پیشوتر ده چن، به لام ئه م لیکۆلینه وه یه به زمانی کوردی نوسراوه، نه ک زمانی ئینگلیزی. به وینه سه ره تا به م شیوه یه پیناسه ی هیژی کردووه ((زیاده وزه یه کی ده نگیه له پر له سه ر یه کی له برگه کانی وشه سه ر هه لده دا...)) (واتا هیژ سه ر به ئاستی

(۱) وریا عومه ر ئه مین (۲۰۰۴ : ۲۸۴-۲۸۸).

مۆرفۆلوجییه و دەوری له چوار چۆیهی ئەم ئاستەدا دەرنایچیی ((۲۸۴ - ۲۸۵).
 سەرنجمان دەربارەیی ئەم پێناسەییە ئەوەییە، تا رادەییەک لەگەڵ پێناسەیی هیژدا
 دەگونجیت، بەلام ئەوەیی جیگای سەرنج و تییینی بیت ئەوەییە، هیژ تەنھا بە
 مۆرفۆلۆژییەو پەییووست نییە، بەلکو بە فریز و رستەیشەو پەییووستە. بۆ ئەم
 مەبەستە هەندیک کەرەستەیی زمانی کوردیی کۆکردوو تەو، کە هیژ وەر دەگرن، بی
 ئەوەیی هیچ جۆرە نیشانەییەک لە نمونەکاندا بۆ هیژ دانرابیت، بۆ سەلماندنی باسەکەیی،
 وشەیی (دوو - بڕگە، سێ - بڕگە) یی، لە نمونەکاندا دەبیینرین، وک:

[۱-۳۹] (بە . لام]

(ب [خا . نوو]

(پ [ئەس . تی . رە]

لە نمونەیی (۱ - ۳۹) دا، ئەو نیشاندراو، کە هیژیکی لە پڕ کەوتوو تە سەر بڕگەیی
 یە کەم، دوا بڕگەش بیهیزە، یاخود هیچ جۆرە هیژیکی وەر نەگرتو. لە (ب) دا بەهەمان
 شیوہ لە دوو بڕگە پیکهاتوو، بەلام بە پێچەوانەیی (ا) هە، بڕگەیی دوھەم هیژە کەیی
 وەرگرتوو. خالی (پ) یش لە سێ بڕگە پیکهاتوو و بڕگەیی سیھەم هیژی سەرەکیی
 وەرگرتوو و بڕگەیی یە کەم بە بەراورد بە بڕگەیی دوھەم هیژی زیاتر، بە هیژی
 دوھەمیش دەوتریت (secondary stress). پاشان ئاماژە بۆ ئەو کراو، کە بەھۆی
 ئامیری (sound spectrograph) هە، دەتوانریت تەرزیی هیژ لە سەر هەمو
 بڕگەکانی وشە دیاریبکریین.

لە هەمان لاپەرەدا، نوسیویەتی ((لە زمانی کوردیدا - بە شیوہییەکی گشتی - هیژی
 سەرەکیی دەکەوێتە سەر دوا بڕگەیی وشە. هەندیک ناویژە پەرچاودە کەوێت وەک
 (چونکە، بەلام، هیشتا.. هتد) لەم وشانەدا هیژ کەوتوو تە سەر بڕگەیی یە کەم (((۲۸۵).
 هەر بە مەبەستی دەوڵەمەندکردنی باسەکەیی، چەند نمونەییەک لە بارەیی شوینی هیژەو
 دەخاتە روو، وەک:

نووستن	((n'ustin / nust'in
ئازادی	az'adī / azad'i
برایەتی	br'â yati / brâyat'î

s'awza / sawz'a

((۲۸۵)) سەوزە

ئەگەر چى لىكۆلەر لە نمونه كانى (۴۰ - ا، ب، پ) دا زانيارىي باشى خستوووتە پروو، بەلام لەو نمونانى سەرەوودا بەھەمان شىوھ وەھای نیشانداوھ، گۆرپىنى شوپىنى ھىز دەبىتھ ھۆى گۆرپىنى واتاى وشە، بەوینە ئەگەر ھىزەكە بكەوینتھ سەر برگەى يەكھەم، واتاى وشەكە جياواز دەبىت لەوھى بكەوینتھ سەر برگەى كۆتايى. جگە لەوھىش پاش شىكردنەوھى نمونهكان، ديسانەوھ پەنجە بۆ ئەوھ دريژكراوھ، كە ھىز پەيوەندىي بەلايەنى مۆرفۆلوژىيەوھ ھەيە، نەك سىنتاكسىي. (۲۸۷).

۵) Abdul-Majeed Rashid Ahmad لىكۆلینەوھى لەسەر ھىز كردووە^(۱). سەرەتا لە لىكۆلینەوھەكەيدا بەكورتىي ھەندىك زانيارىي لەبارەى (ھىزى - وشە و ھىزى - فرىز) ھوھ لە زمانى كوردىيدا خستوووتە پروو. ھىز بەوھ دەناسىنیت، كە (توندىي و بەرزىيە) و نیشانەى (/ /) بۆ ھىزى سەرەكىي و (/ /) بۆ مامناوھند بەكاردەھىنیت. لە روانگەى فۆنەيتىكىيەوھ تيشكىخستوووتە سەر ئەوھى، كە سى جۆر - ھىز بەدەكرىت (سەرەكىي، ناوھند، نزم) بۆ ئەم مەبەستەيش چەند نمونهيەك خراوونەتە پروو. لە لاپەرەكانى (۸۰ - ۸۱) دا، ئاماژە بەئەوھ دەكات، كە لەپىكھاتوى فۆنۆلوژىيدا يەك پلە - ھىزى (سەرەكىي) ھەيە و سنورىكى (چەسپا - سەرەستى) نىيە، بەلكو بەپىي جۆرى وشەكان جىگۆركى دەكات.

۴۱-a) /c`awər w'an /

b) / c'oni /

سەرەپاى ئەوھش گوتووويەتى، ھىز بەشىوھەيەكى گشتىي دەكەوینتھ سەر دوا برگەى وشەكان و بەتايبەتى (رەگ) ي وشەكان، وەك:

۴۲-a) / hat'in/ (ناوى كردارىي)

b) / h'atin/ (ئەوان ھاتن)

۴۳-a) /kəw'ə / (ناوى بالندە)

b) /k'əwə / (رەنگى كەو - شىين)

(۱) Abdul-Majeed Rashid Ahmad (۱۹۸۶: ۸۰-۹۰).

لیکۆلەر له نمونه کانی (a ,b - ٤٢) و (a ,b - ٤٣) دا، به هه مان شیوه ی زمانه وانه کانی پیشوتر، وه های نیشانداوه، که جیگۆرکی هیژ ده بیته هۆی گۆرینی و اتا.

له لاپه ره (٨٢-٨١) دا، به چه ند دیپیک له (Nominal words and noun-phrases) دواوه و ئاماژه بو ئه وه ده کات، که وشه - ناوییه کان، وه ک (ناو، ئاوه لئاو، ئاوه لکردار، ناوی ژماره، ناوی کرداری، ناوی بکه ر یان به رکار) هیژی سه ره کی ده که ویتته سه ر برگی - برگی کوتاییان و هه ندیک نمونه ی له م باره یه وه ریزکردوه، جگه له ئه وه ش گوتوو یه تی ئه و وشانه ی که برگی کوتاییان له جۆری (#ciy,#cuw)ن، ده شیت هیژی سه ره کی وه ربگرن، یا خود وه رنه گرن، وه ک له دۆخی بانگکردندا دیاره، بو نمونه

(٨٢) ((g'iyanəkəm,x'uwayə)) (٤٤).

به دوا ی ئه مه دا له (هیژی پاشگری) دواوه و وه های نیشانداوه، که هیژ له سه ر برگییه کانی پاشگری وشه دار یژ راوه کان ده بیت. دواتر دیتته سه ر باسی (پاشگر - گه ردانییه کان) و ئاماژه به ئه وه ده دات، که هه ندیک له و پاشگرانه هیژ دارن و به شیکی دیکه یان بیه یزن.

یه که هم - پاشگره - هیژ داره کان بریتیین له

١-١) ناسیاوی (/ - هکه /). ب) پله ی به راورد و بالا (/ - ترا، /ترین /). پ) نیشانه ی کۆ (/ - ان، / - گهل، / - هات /).

دوهه م - پاشگر - بیه یزه کان بریتیین له:

ا) نیشانه ی نه ناسیاوی. ب) پیشناوکان. پ) پاشناوه کان.

ت) پاشگری (/ - هوه /) ی ئه پلیتی (ablawut). ج) پاشگری جیناوی (pronominal)، وه ک: (م، ت، ی، مان، تان، یان،... هتد). (٨٤).

پاشان له ژیرناوی فریزی ناوی (Noun – phrases) دا (۸۴ – ۸۵). ئاماژه به ئه وه دهکات، که له فریزدا هیز دهکه ویتته سهر کوتایی (وشه و فریز) و نیشانه ی (ئیزافه) یش هیچ قورساییه کی ناکه ویتته سهر، وهک:

۴۵-a) N + N : /kəřəkəy mamost'a/.

b) N + adj : /Šareki gəwr'ə/.

c) N + Pro : /dəkani mi'n/.

دواتر ههر له م پوه وه تیشکده خاته سهر هه ندیک وشه و له نمونه کاندان ئه وه نیشانده دات، که قورساییه وهرده گرن، وهک:

۴۶-a) / cə'n , ci' , ka'm , həmu' , hi'c , hə'nde , hə'ryək /

b) /cə'n piyaw/, /ci' řožek/, /ka'm trumbel/, /həmu' jar/, / hi'c kəs /, / hə'nde Šar/, /hə'ryək læ manə/.

سه بارهت به هیزی - کرداریش، گوتوویه تی هیزی کردار دهکه ویتته سهر (رهگ)، یان پاشگر، له م بارهیه شه وه هه ندیک نمونه ی خستووته پروو، وهک:

۴۷ -a) hat + u /hatu'/.
b) xəwt + u /xəwtu'/.
c) mird + u /mirdu' /.

۴۸-a) kird + i + bu /kirdi'bu/.

b) kəwand + i + bu /kəwandi'bu /

c) də – xön – im /dəxöni'm/.

d) də – xön – i(t) / də xöni' (t)/ .

e) də – xön – in / dəxöni'n/ . (۸۷-۸۶)

دواتر ئاماژه بو ئه وه دهکات، که پیشگره کانی (/ - na' , -mə' /) ی نه ریکردن هیز وهرده گرن، وهک:

۴۹) ((na'cim , nə'mdiwə , ni'mə , mə'ydəyə) (۸۸).

لیکۆلەر له کۆتا گفتوگۆی (هیز) دا، له هیزی - بانگکردن دواوه و هیزی خستۆته سهر برگی یه کهه می وشه کان و گوتویه تی پاشگره کانی (-ə /-inə) هیز وهرناگرن، وهک:

(٨٩) ((bi'ra , bi'rayinə , xo'Səwistəkanim , qa'rəmanan)) (٥٠)

نوسهر بۆ هیز، که رهسته یه کی زۆری زمانی کوردیی کۆکردووه ته وه و له نمونه کاندای شوینی هیزی دیارییکردووه، له لیكدانه وهی نمونه کاندای زانیاریی و شیکردنه وهی ته وای نه خستووه ته پروو.

٦) محهمه د ئهمین هه ورامانی له بابتهی فۆنۆلۆژیی دواوه^(١)، به تایبه تی کاتیکی دیتته سهر باسی نوسیین و ئاخاوتن، به شیوه یه کی ناراسته وخۆ باسی هیز دهکات (١٧-٢٢). ئاماژه بۆ ئه وه دهکات، که ئاخاوتن ته نها په یوه ست به دهنگه وه نییه، به لکو په یوه ستیشه به هیز و بهرز و نزمیی و وهستانی وشه و زاراوه وه (١٩). به وینه، ئه وه نیشاندهدات، کاتیکی هیز دهکه ویتته سهر برگیه ک له برگیه یه کانی وشه، ده بیته هوی گۆرینی واتای وشه.

٥١-ا) هه مانه کردار به ندیی.

ب) هه مانه وشه.

له (٥١-ا) دا ئاماژه به ئه وه کراوه، که هیز که وتوووته سهر برگی یه کهه م (/هه -/) و له نمونه ی (٦٠-ب) له سهر دوا برگی (/نه -/) ئامادایه. ههر له م پوه وه، ده لیت: ((ئه گهر ورد ببینه وه له مانایان تیده گه یین که ههر یه که مانه یه ک ده دن)) (١٩). پاشان ئاماژه بۆ هه ندیک وشه ی دیکه دهکات، که له و جۆره وشانه ن، وهک (/سییه ر، که ره، چوارتا.../). دواتر سه باره ت به هیزی رسته ش چه ند نمونه یه ک ده خاته پروو

٥٢-ا) که ی هاتی؟ (پرسیار).

ب) دوینی هاتم. (وه لام).

له نمونه ی (٥٢-ا) دا، ئه وه ده خاته پروو ئه گهر هیز خرایه سهر وشه ی (/که ی/), هه ست به وه ستانیکی زۆر له نیوان وشه ی (/که ی/) و (/هاتی/) دا ده کریت، به جۆریک

(١) محهمه د ئهمین هه ورامانی (١٩٧٤: ١٧-٣٣).

هه مو كوردی زانیك ههستدهكات، كه پرسیاره. به لام له رستهی (٦١- ب) یشدا ئه وه نیشان دراوه، كه قورسای هیژ به سهر وشه کانی رسته که دا یه کسانن.

لیکۆلەر له لاپه ره (٤٧-٤٩) دا، دیسانه وه به شیوه یه کیی راسته وخۆ له ژیر سهرباسی (هیژ) دا دهویت، به لام ئه وهی جیگای سهرنج و تیبینی بیت، ئه وهیه، كه له م باسه ییدا هیچ زانیاریه کی نویی تۆمارنه کردوه.

بهوینه، دهلیت: ((هیژ، له زمانی کوردیدا، ههر وهکو چون فونیمی دهگوریت بو یه که یه کی که، ههروه ها ماناکهش دهگوریت)) (٤٧). لیره دا نوسهر به مه بهستی خستنه روی هیژ، چه ند نمونه یه که دهخاته روو، وهک

٥٣) (ا/وهه /) ئه گهر هیژ له سهر برگی یی یه که هم (/ه/) بیت، وشه که به واتای (تعال) ی عاره بی دیت، به پیچه وانه شه وه ئه گهر هیژ خرایه سهر برگی یی (/ه/) ی کوتای، ئه وه له زاری هه ورامییدا واتای وشه که دهگوریت و به واتای (خروف) ی عهره بی دیت. ههر بو ئه م مه بهسته ئاماژه به چه ند نمونه یه کی دیکه کراوه (٤٨).

سه بارهت به هیژی رسته ییش، دهلیت ((له زمانی کوردیدا، ههر وهکو گوتمان هیژ هه یه به سهر وشه وه، ههروه ها له سهر رسته وه، هیژی سهر وشه که وتووته سهر بزوین و هیژی سهر رسته که وتووته سهر بزوینی وشه کان و ماوهی نیوانیان بهرز و نزمی دهنگی سهرانسهری رسته که)) (٤٨). بو ئه م مه بهسته ش هیمای (/ه/) ی بو وهستانی کورت به کارهیناوه، وهک:

٥٤) ئازاد- رۆیشت - بۆ قوتابخانه.

ئه م زمانه وانه باش بو ئه وه چوو، كه هیژی وشه و رسته له زمانی کوردیدا به دیده کرین، به لام لیره دا- له مه ر ئه م باسه وه به کورتی دوو تیبینی دهخهینه روو یه که هم - سهرنجمان ده رباره ی ئه م به ره مه ی به تاییهت ئه وهیه، لیکۆلەر به هه مان شیوه ی لیکۆلهرانی پیشوتر، ئه وهی نیشانداوه، كه هیژ ده بیته هوی گورینی واتا. جگه له ئه وهش، به شیوه یه کی زانستی و سهر به خو له هیژ نه دواوه و تیکه لی و که م کورتی به باسه که یه وه دیاره، بویه خوینهر به ئاسانی له مه بهستی ناگات. دوهم- هیژی وشه و رسته ی له یه ک جیانه کردوه ته وه و جیاوازی له نیوان هیژ و باسه کانی تریشدا نه کردوه.

ههروهه لیکۆلەر له دوو بهرهمی دیکه دا باسی هیزی کردوو، بهلام هیچ نمونهیهکی زانستی و نۆی تییدا بهدییانکریت^(۱)، تهنه ههندیک له نمونهکان دوباره کراونهتهوه، بۆیه لیژده هیچ سهرنج و نمونهیهک ناخهینه روو.

(۷) ئهوپهحمانی حاجی ماری له هیز دواوه^(۲) و سهههتا به پیناسهیهک دهستی پیکردوو، که تییدا دهلیت ((لهکاتی ئاخاوتندا ههندی برگه دریژتر و بههیژتر و تووند تلفظ دهکریت)) (۶۹).

بۆ ئهم باسه وشه ی (/باران/) ی هیناوهتهوه و ئاماژهی بهئوه داوه، که له دوو برگه پیکهاتوو، برگه ی کوتایی (/ران/) له برگه ی یهکههم (/با-) دریژتر و توندتر دهردهبریت، بهو جوړه برگانهش دهوتریت (برگه ی هیژدار - stressed syllable). پاشان ئاماژه بۆ شوینی هیز له زمانی کوردییدا دهکات و لهم بارهیهوه دهلیت ((له ههندیک حالهتا واپوو دههات، هیز لهیهک وشه دا شوینی له برگه یهکهوه بۆ برگه یهکی دیکه دهگۆیزریتهوه بی ئهوهی کاربکاته سهه مانای وشهکه، بهلام ههندیک جاریش له گواستنهوهی هیژدا مانای جیاوازیش پهیدا دهبی)) (۷۰). بۆ سههلاماندنی بۆچونهکهی، چه ند نمونهیهک دههینیتهوه، وهک:

۵۵ - (ا) / سهوزه / (هه موو جوړه شیناییهک (نا)).

ب) / سهوزه / (رهنگی سهوز (ئاوهلناو)).

۵۶ - (ا) / تهخته / (ناو).

ب) / تهخته / (ئاوهلناو).

نوسهه له نمونهکانی (۵۵ و ۵۶ - ا) دا، وهه ای داناوه، که هیز له سهه دوا برگه ی وشهکانه، بۆیه سهه بهپۆلهرگهزی ناو، بهلام له (۵۵ و ۵۶ - ب) دا، له بهرئهوهی شوینی هیزهکه له برگه ی کوتاییهوه بۆ برگه ی یهکههم گواستراوهتهوه و واتای پۆلهرگهزی وشهکان و له ناوهوه بۆ ئاوهلناو گۆراوه. سهههرا ی ئهوهش ئهوهی نیشانداوه، که هیز تهنه واتای وشهکان ناگۆریت، بهلکو فورمی وشهکانیش دهگۆریت

(۱) محهمه ئههین ههورامانی (۱۹۷۶ : ۸۷ - ۹۲)، (۱۹۸۱ : ۱۶۱ - ۱۶۲).

(۲) ئهوپهحمانی حاجی ماری (۱۹۷۶ : ۶۹ - ۷۱).

بۆ پرسته، به وینه تیشکخراوته سهر ئه وهی نمونه کانی سهره وه، تهنه له روی فورمه وه وشه ن و له دروسته ی ژیره وه پرسته ن. دواتر ئه وه یاداشت دهکات، که هیژ دهکه وینه سهر برگی کۆتایی، به لام هه ندیک جار گواستنه وهی شوینی هیژ له برگیه که وه بۆ برگیه کی تر کارناکاته سهر گۆرینی واتای وشه (/ په رده، دارا /) (۷۱). دواتر دوباره به کورتی باسی هیژ دهکات و دوو جوړ هیژ دیاریدهکات (۷۳-۷۴).

۱- هیژی وشه - word-stress

له م باسهیدا هیچ شتیکی نوێ به دیناکریت، دوباره کردنه وهی باسه که ی پیشه وهیه و تهنه هه ندیک گۆرانکاری به سهر نموکاندا هینراون.

۲- هیژی پرسته - phrasal stress

بۆ ئه م باسهیش لیکۆله به کورتی له هیژی پرسته دهویت و ئاماژه بۆ ئه وه دهکات، گه لیک جار یه ک پرسته به چه ند واتایه کی جیاواز ده رده بریت، بۆ نمونه له پرسته ی پرسیاردا، وه ک - مام هات؟

ئه وه نیشان دراوه، ئه گه ر هیژی پرسته به سهر وشه ی (/ مام /) هه بیته، ئه وه پرسیار ی که سیک نیشاندات، به لام ئه گه ر هیژه که خرایه سهر وشه ی (/ هات /) ئه و کاته هه والی روداوێک، یاخود کاریک ده پرسیت (۷۳-۷۴). سهره پای ئه وهی هه ندیک زانیاری ده رباره ی هیژ له زمانی کوردیدا نیشاندراوه، له گه ل ئه وه شدا سهرنجمان ده رباره ی ئه و باسانه ی سهره وه ئه وهیه، که هیژ نابیته هوی گۆرینی واتا، به هه مان شیوه ی لیکۆله رانی دیکه، باسی (ته وژم - accent) نه کراوه.

۸) غازی فاتح وهیس له باره ی هیژه وه (۱) و به پپی زانیاری و نه خشه کان ئامیری دهنگی بۆ دیاریکردنی شوینی هیژی وشه به کارهیناوه. ده رباره ی (هیژ) نوسیویه تی: ((ستریس (stress) ئه و هیژه یه که ئه که وینه سهر برگیه که له برگیه کانی وشه.)) (۸۴). پاشان هه ندیک تایبه تمه ندی هیژ ده خاته پروو، وه ک:

(۱) غازی فاتح وهیس (۱۹۸۴ : ۸۴ - ۹۳).

۱- له پړوی دروستبوونه وه برځه ی هیژدار به پپی قورسیی ههوا له برځه ی بیهیز جودا ده کریته وه.

ب- نهو برځه یه ی هیژی ده که ویته سهر، هه وایه کی زوری له گه لدا خه رجه کریت و نه وه ی هیژی ناکه ویته سهر، هه وایه کی که متری له گه لدا خه رجه کریت.

پ- هیچ وینه یه کی تایبه تی بو دانه راوه، به لام نه وه ی خاوه نی زمانه که یه به ئاسانی ههستی پیده کات..هتد.

دواتر باسی شوین و رولی هیژ له ریژماندا ده کات و هه ندیک نمونه ی بو نه م به بسته خستووه ته پروو، وه ک:

۵۷- ۱) نوستن خوشه.

ب) مردن ناخوشه.

۵۸- ۱) مناله کان نوستن.

ب) مناله کان مردن.

به پپی نهو نمونه، نه گهر هیژ بخریته سهر برځه ی دوه م نه وه وشه کان وه کو ناویک سه یرده کرین، به پیچه وانه وه نه گهر هیژ که بخریته سهر برځه ی یه که هم، نه وه وه کو ناوی کرداری سه یرده کرین. پون نییه و نازانریت کام وشه، یا خود برځه هیژی ده که ویته سهر. بو نه م به بسته چوار ئاست (به هیژ، به هیژتر، سووک، سوکتر) ی بو هیژ دیاریکردوه، بی نه وه ی یه ک نمونه بو شیکردنه وه ی باسه که ی بخاته پروو، له م باره یه وه باسی گرنگی ئامیر ده کات بو ده ستنیشانکردنی شوینی هیژ، هاوکات چهند نه خشه و خشته یه ک له باره ی شوینی هیژه وه نیشان دراوه.

له به شی شه شه می به ره مه که یدا، ئماژ به جوړی دهر برین ده دات و له م باره یه وه، ده لیت: ((له کاتی درکانندی هه ندی دهنګدا، وه کو دهنګی [پ] و [ت] و [ک]، ههوا به ته وژم لوزار دیته دهره وه، به پیچه وانه وه له کاتی درکانندی هه ندی دهنګی تردا، وه کو دهنګی [ب] و [د] و [گ]، ته وژمی ههوا بهو شیوه یه دروست نابی.)) (۹۹). نوسهر بو سه لمانندی باسه که ی، زیاتر جه ختی کردووه ته سهر هه ردوو دهنګی ([ب، پ]،) وه ک نمونه و جیاوازی ته وژمی (با - هه ناسه) ی نیوانیان، بو نه م به بسته ش، چهند تا قیکردنه وه یه کی پراکتیکی به یارمه تی ئامیری دهنګ جیبه جیکردوه. له مه ر نه م دوو دهنګه وه بوچونی خوی دهر بریوه و دهر که وتووه نهو پاله په ستویه، که له ناو زاردا

دروستدهبیت بۆ دەنگی ([ب])، که متره له و پالە پەستۆیه، که بۆ دەنگی ([پ]) دروستدهبیت (۹۹-۱۱۸).

۹) رەحمان ئیسماعیل حەسەن کانەبی لیکۆلینە وەهیه کی ئەکادیمی کردوو^(۱). سەنگ و قورسای ئەم لیکۆلینە وەهیه که وتوووە تە بەشی دوو هەمیە و ئەم بابە تانە ی خوارە وە ی لە خۆ گرتوو.

- پیناسە ی هیز، لەم باسە ییدا تەنھا چەند پیناسە یە کی هیزی خستوو تە پروو (۶۲-۶۵).
- سروشتی هیز لە روی فۆنە ی تیکە وە، لەم باسە ییدا دەلیت ((بۆ ناسینی هیز و دەستنی شانکردنی سروشتی برگی هیزدار دەبی لە دوو رینگا وە هەولی بۆ بدریت. یە کەم- لە رینگای قسە کەرە وە، دەبی بزانیین چ چالاکیە ک دەنوینی لە دەربرینی برگی هیزداردا.

دوهم - لە رینگای گوینگرە وە، دەبی بزانیین چ سروشتی دەنگ واکات، که برگی وادیار بیت بۆ گوینگر که هیزدارە)) (۶۵-۷۸).

- هیز لە پیکهاتوی فۆنۆلۆژییدا

لیکۆلەر ئاماژە بە وە دەدات، هەمو زمانیک کۆمەلیک یاسای تایبەتی بە خۆی هەیه، هەرچەندە هیز سیمایە کی ناکەرتییە و لە هەمو زمانیکدا هەیه. پاشان ئاماژە بۆ ئە وە کراو، که هیز لە زماندا ئەرکی فۆنیمی هەیه (۷۸).

دواتر لە ژیر ناوی هیزی وشە ی (لیکسیکی - فەرھەنگییدا) دەلیت ((مەبەست لە هیزی ئە و وشانە یە که لە فەرھەنگدا و لە دەرە وە ی زنجیرە ی قسە کردندا (قسە ی بەر دەوام) بە تەنھای بە کار دەھینرین)) (۷۸). لە کوتایی لیکۆلینە وە کەیدا ئاماژە ی بۆ شوینی هیز لە وشە ی (سادە و ناسادە) ی زمانی کوردی (شیۆە زاری - هەولیر) دا کردوو. بۆ ئەم بابە تە، نمونە ی وشە ی سادە ی (یە ک برگی ی و دوو برگی ی و سێ برگی ی و چوار برگی ی) خراوە تە پروو (۸۱-۸۳).

(۱) رەحمان ئیسماعیل حەسەن کانەبی (۱۹۹۸).

۵۹) وشه‌ی ساده‌ی - یه‌ک بر‌گه‌یی، وه‌ک:

py'aw - پیاو
z'in - ژن
k'or هتد. - کور

۶۰) وشه‌ی ساده‌ی - دوو بر‌گه‌یی، وه‌ک:

k'an'i - کانی
m'izd'a - مزده
m'ašk'a هتد. - مه‌شکه

۶۱) وشه‌ی ساده‌ی - سی بر‌گه‌یی، وه‌ک:

a'stêr'a - ئه‌ستیره
sim'or'a - سموره
fan'il'a هتد. - فانیله

۶۲) وشه‌ی ساده‌ی - چوار بر‌گه‌یی، وه‌ک:

jamad`ân'i - جه‌مه‌دانی
ā rab`ana' ā - عاره‌بانه
talaf`izyo'n هتد. - ته‌له‌فزیون

دواتر نمونه بو هیزی وشه‌ی ناساده (لیکدراو و داریژراو) ده‌هینیتته‌وه

۶۳) وشه‌ی لیکدراو، وه‌ک:

m`asta'w - ماستاو
d`ud'il - دوودل
c`awř'as - چاوره‌ش
b`arm'āl - به‌رمال
r`astg'o هتد (۸۳-۸۴). - راستگو

٦٤) وشه‌ی داریژراو، وهک:

١- وشه + پاشگر = وشه‌ی داریژراو

- ئاسنگەر /âs`ing`ir

- ده‌زگا /d`azg`ā

- مندالی /mind`āl`i

- به‌رخۆله /b`arxol`a

- پاکانه /p`akân`a.....هتد(٨٤-٩٦).

لیکۆله‌ر له‌کۆتا باسدا، دیتته سه‌رباسی هیژی (رسته و ده‌سته‌واژه)، سه‌ره‌تا وه‌کو ده‌ستپینیک ده‌لیت ((مه‌به‌ست له‌ هیژی رسته و ده‌سته‌واژه هیژی سه‌ر وشه‌ی ناو قسه و رسته‌یه یان ئه‌و هیژه سه‌رکیه‌یه که رسته وه‌ری ده‌گری)) (٩٦). هه‌روه‌ها ئاماژه به‌وه ده‌دات، که هه‌مو وشه‌یه‌ک هیژی چه‌سپاوی هه‌یه، وه‌ک:

٦٥) /کورپه‌که/ : /kurak`a/ ، /مامۆستا/ : /mamost`a/...هتد.

پاشان ده‌لیت ((به‌شیوه‌یه‌کی تر ده‌ربهرینی وشه‌ی ته‌نها وی‌پرای گو‌کردنی هیژی فه‌ره‌نگی خۆی ده‌بی‌ت، هه‌روه‌ها وشه و واتاکه‌ی به‌هۆی شوینی دانانی ئه‌و هیژه ده‌ناسریتته‌وه.

/شه‌په : /sař`a/ : شه‌په /s`ara/ ((٩٦).

هه‌ر سه‌باره‌ت به‌ هیژی رسته، ئه‌وه نیشانده‌دات، که هه‌مو وشه‌یه‌ک له‌ قسه‌دا هیژداری ته‌واو نییه، به‌لام کاتیک ده‌خرینه چوارچیوه‌ی رسته یاخود فریزه‌وه، به‌هۆی هیژه‌وه بلن‌دتر له‌ وشه‌کانی دیکه گو‌ده‌کرین، وه‌ک (/پۆژ - /r`oZ/، /باش - /b`as/). به‌لام کاتیک ده‌وتریت (/پۆژباش - /r`ozbas/). له‌م نمونه‌یدا ئه‌وه‌ی نیشانداوه، ئه‌گه‌ر وشه‌یه‌ک هیژی رسته‌یی وه‌رگرت، ئه‌و هیژه‌ی هاوتایه له‌گه‌ل هیژی فه‌ره‌نگی ئه‌و وشه‌یه‌یه، به‌پینچه‌وانه‌وه ئه‌گه‌ر وشه‌که هیژی رسته‌یی وه‌رنه‌گرت، ئه‌و کاته ده‌شیت هیژی نزم وه‌ربگریت. (٩٦).

هه‌ر تایبه‌ت به‌ (دانانی هیژی رسته)، ده‌لیت ((له‌ کوردیدا له‌ پووی - واتاوه، هه‌ر وشه‌یه‌ک ده‌توانری دووپات بکری به‌هۆی ئه‌وه‌ی که هیژی سه‌ره‌کی رسته‌ی بدریتی)) (٩٨). وه‌ک:

٦٦) ئه‌زانی، تو ئه‌زانی، تو کوردی ئه‌زانی، تو کوردی باش ئه‌زانی.

له نمونه که دا ئه وهی نیشانداوه، که له ههر رسته یه کدا، وشه یه ک هیزی سهره کیی له سهره، ئه مهش بو مه بهستی جه ختکردنه وه به کار دیت، به رانه ریی واتایه ک له ناو رسته ی هه والییدا. سهره پای ئه وهیش، ئاماژه ی به ئه وه داوه، که گواستنه وهی هیز له وشه یه که وه بو وشه یه کتر له ناو رسته دا، رهنگه بیته هوی دروستبونی دروسته ی جیاواز و گورینی واتا، وهک:

(۶۷) / ژیه گورگه که ی دیت./

له نمونه که دا ئه وهی نیشانداوه، ئه گهر هیزی ئاسایی بخریته سهر ناوی (/ ژیه/، ئه و کاته ئه وه به گویگر دهگه ینیت، که (/ ژیه/) کورپه که ی بینوه، نه وه کو که سیکی دیکه، به لام کاتیک هیز ده خریته سهر وشه ی (/ کورپه که/، ئه وه واتای ئه وه دهگه ینیت، که (/ژیه/) ته نه ا یه ک گورگی بینوه، نه ک زیاتر، یا خود ته نه ا گورگی دیوه نه ک ریوییه ک. ههروه ها کاتیک شوینی هیزه که دهگواز ریته وه بو سهر وشه ی (/ دیت/، رسته که واتای ئه وه دهگه ینیت، که کاری (/ دیتن/) هکه پویداوه و هیچ گومانیکی تیدا نه ماوه.

پاشان جهخت له ئه وه دهکاته وه، که (هیزی رسته) په یوه ندیی به سینتاکسی زمانه که وه، یان مه بهستی قسه که ره وه هه یه. هه مو به شهکانی ئاخاوتن، جگه له وشه ئه رکییه کان، وهک (پیشبه ند، پاشبه ند، نیشانه ی ناسیاوی و نه ناسیاوی، نیشانه ی ئیزافه... هتد). له فورمی چه سپیودا هیز وه رده گرن، به لام کاتیک له رسته دا به کار ده هیترین، ئه وه سینتاکسیی زمانه که بریارده دات له دانانی شوینی هیزی سهره کیی. (۹۸ - ۹۹).

دواتر ئاماژه به هه ندیک وشه و مؤرفیم دهکات، که له رسته دا هیز وه رده گرن.

(۶۸) وشه ی پرسیار

- که نگه هاتی؟، ئه و پیاوه کییه؟، چی سالیک هتد.

(۶۹) مؤرفیمهکانی نه ریکردن

- / برۆ - مه رۆ/، / دهچم - ناچم/، / هه بوو - نه بوو/.... هتد.

۷۰) پیشگره کارییهکان

- دانیشه، راوهسته، ههلهپه ره،هتد.

۷۱) ئامرازی نیشانهی (ئه و...ه)

- ئه و پیاوه.

هیز له بانگکردندا

سه رهتا له م باسهیدا بی ئه وهی هیچ نمونهیهک بخاته پروو، ئاماژه بو ئه وه دهکات، که ناو به شیوهیهکی گشتیی، هیز دهکه ویتته سهر دوا برکه، به لام له دۆخی بانگکردندا هیزه که دهچیتته سهر برکهی یه کههم. پاشان تیشک دهخاته سهر ئه وهی، که له زمانی کوردییدا هه ندیک جار ناوی نیو و می له بانگکردندا پاشگری (-ینه، -ه، -ی) وهرده گرن، وهک

- کورینه، کوره، خوشکی (۱۰۱).

لیکۆلەر له کۆتا پاریدا له لاپه ره (۱۰۳-۱۰۹) دا، له (په یوهندی هیز به مۆرفۆلوژییه وه) ده دویت.

۱- له یه کههم خالدا، هیز وهکو ره گه زیکی جیاکه ره وه له نیوان (مۆرفیمی دارپشتن و مۆرفیمی ریزمانی) دا داده نیت، وه هایداده نیت که مۆرفیمهکانی (/ - ن، - ی) ئه رکی دارپشتن و ریزمانی ده بینن، وهک:

۷۲- ا) نووستن /nust'in/ (چاوگ - دارپشتن)

ب) نووستن /n'ustin/ (ئه وان نووستن - ریزمانیی).

۷۳- ا) ئازادی /azad'i/ (به واتای سه ره به ستیی)

ب) ئازادی /a'zadi/ (ریزمانیی).

۲- له باسیکی دیکه دا، به ناوی (هیزی وشه و وشه به رانبه ر دهکات) لیکولر ئاماژه بو
 ئه وه دهکات، که هیزی سهره کیی جیگورکی دهکات، به تایبه تی له دوخی بانگرددنا
 ده بیته هوی گورینی و اتا، وهک:

۷۴- ۱) ژنه که /zinak'a/ ناساندن : ژنه که /z'inaka/ بانگرددن.
 ب) ماله که /malak'a/ ناساندن : ماله که /m'alaka/ بانگرددن.

...هتد.

۳- هه روه ها هیزی وشه و فریز به رانبه ر دهکات، له م باره یه وه ئاماژه بو ئه وه دهکات،
 که هیزی سهره کیی جیگورکی دهکات و ده بیته هوی گورینی که ره سته کان، وهک:

۷۵- ۱) به رمال /barm'al/ (ناو) : به رمال /b'armal/ فریز (پیش مال).
 ب) سیبه ر /seb'ar/ (ناو) : سیبه ر /s'ebar/ فریز (سی پارچه).

...هتد.

۴- هیزی وشه و رسته به رانبه ر دهکات، لیکولر ئاماژه بو ئه وه دهکات، که له زمانی
 کوردیدا کومه لیک وشه هه ن، له روی بیجمه وه له رۆنانی سهره وه دا وشه ن، که چی له
 رۆنانی ژیره وه دا رسته یه کی ته واون، وهک:

ناو	:	رسته
۱- ۷۶) که ره /kar'a/	:	که ر - ه /k'ara/
ب) جوانه /jwan'a/	:	جوان - ه /jw'ana/
پ) هاتن /hat'in/	:	هات - ن /h'atin/

۵- له دوا خالدا ئاماژه بو ئه وه دهکات، که به هوی هیزه وه ده توانریت وه کو ره گه زیکی
 هه مبه ری، جیاوازیی له نیوان مورفیمی (/نه -/) ی دارشتن - مورفولوژیی و
 ریزمانیی بکریت، وهک:

مورفیمی دارشتن	:	مورفیمی ریزمانیی
۱- ۷۷) نه به ز /nab'az/	:	نه بوو /n'abu/
ب) نه مر /nam'ir/	:	نییه /n'iya/
پ) نه خو ش /nax'os/	:	نه هات /n'ahat/

لیکۆلەر بۆ ئەم بەرھەمە کەرەستەییەکی زۆری زمانی کوردیی کۆکردوووەتەو، بەلام لە لیكدانەوہیاندا تا رادەییەك شتیکی نوویی تۆمارنەکردووہ. جگە لەئەوہیش لە دروستەیی بڕگە و بڕگەکانی وشە نەدواوہ، كە بۆ شوینی هیز زۆر گرنگن.

١٠) عەبدولوہاب خالید موسا، لە نامەیی دکتۆراکەیییدا، لە بابەتی (ہیز- تاییەت بە کرمانجیی - ژوروو) دواوہ^(١)، ئەم لیكۆلینەوہییە تاییەتە بە کرمانجیی - ژورووہو، ھەمان ئەو نمونانە و پڕیازانەن، كە لە بەرھەمەکانی رابردوودا نوسراون، بەلام ئەوہی جیگای سەرنج و تییینی بیت، بەشیوہییەکی زانستی لە دروستەیی بڕگە و بڕگەکانی وشە دواوہو، كە بۆ شوینی هیز زۆر گرینگن. قورساییی ئەم بەرھەمەیش كەوتووہتە بەشی دوہەمەوہ و ئەم بابەتانەیی لە خوگرتووہ.

- لیكۆلەر سەرەتا لە (ہیز - stress) دەدویتی (٤١-٤٣). لەم پارەیدا بەشیوہییەکی كورت لە دەنگەکانی زمان دەدویتی و ئەوہ نیشانەدات، كە دەنگەكان لە پوی لەرینەوہی تالە ژییەكانەوہ (كپ و گر) یان ھەییە، لەھەمان كاتدا بەسەر (قاوڵ و كونسۆنانتدا) دابەشەبن، بەزۆریش دەنگە (قاوڵ) ھەلگری هیزن. لەگەڵ ئەوہیشدا تیشكەخاتە سەر (فۆنەیتیکی ئۆرگانیی) و تالە باریكەکانی قورگ، ھەروہا لایەنی فیزیکی دەنگەکانی ئاخاوتن و چۆنییتی گواستەوہی دەنگەكان و شەپۆلی ھەوا لە دروستبونی دەنگەكاندا.

دواتر دەلیت ((تویژینەوہی هیز لە زمانەوانیییدا پتر تاییەتمەندە بەتیشك خستەسەر پەییوہندیە دەرکەووتوہکانی نیوان بڕەگەكان)) (٥١). واتا هیز دەبیئە ھۆی ئەوہی بڕگەییەك لەبڕگەییەکی تر دریژتر یان كورتتر گۆبكریئت. ھەر لەم بارەییەوہ، ئاماژە بۆ ئەوہ دەكات، كە هیز لە زمانی كوردیییدا جیگۆرکیدیەكات و لە ئاخاوتندا بایەخی گرنگ و تاییەتی ھەییە، وەك:

٧٨ - ١) ھەمی باژیر را'پەرین.
ب) را'پەری'نی كورد رزگاركرن.

(١) عەبدولوہاب خالید موسا (٢٠٠٩).

له رستهی (۷۸ - ۱) دا، هیژ له سەر برځی یه کهمی وشه ی (/را'په رین/) دایه و (کرداره)، به لام له (۷۸ - ب) دا به هوی جیگورکی هیزه وه وشه که بووه به (ناو). (۵۳).

هر سه بارهت به هیژ و نیشانه کانی هیزه وه، ئەوه نیشانه دات له وشه فره برځه یه کاند، سی جور هیژ هیه، نیشانه ی ['] بو هیژی سهره کی و بو هیژی لاوازی نیشانه ی ['] داده نیت. له هه مان کاتدا ده لیت، برځی بیه یز هیچ نیشانه یه کی بو دانانریت. (۵۵).

دواتر باسی (جوره کانی هیژ) ده کات، ئاماژه به ئەوه ده کات، که هیژ که ره سته یه کی ناکه رتیبه و به شیوه یه کی گشتی له زمانی کوردیدا دوو جوره (۵۷-۵۸).

۱- هیژی وشه

له م پارهدا، تیشکده خاته سهر ئەو وشانه ی، که تهنه له یه ک مورفیمی سهر به خو پیکهاتون، وه ک (ناو، ئاوه لئاو، جیناو، ئاوه لکار.... هتد). له که ل ئەوه شدا به شه ئاخاوتنی (کار - کردار) له ریزی وشه ی ناساده ئەژمارده کات. ههروه ها ده لیت، هیژ له زمانی کوردیدا به شیوه یه کی گشتی له سهر برځی کوتای وشه کان ده بیت، بو ئەم مه به سته ییش وشه ی ساده دابه شده کات به سهر:

یه کهم - وشه ی ساده ی یه ک برځی

۷۹- /ته' /، /بو' /، /با' /.... هتد. /CV' /

- /مه' /، /نو'ک /، /ژی'ر /.... هتد. /CVC' /

دوهه م - وشه ی ساده ی دوو برځی

۸۰- /زا - نا / /CV - CV' /

- /ور - یا / /CvC - CV' /

- /زر - یان / /CvC - CV'C / هتد.

سیٚهه م - وشه‌ی ساده‌ی سی برگیه‌یی

(۸۱) - /کا - مه - را'ن/ /CV - CV - CV'C /
- /سه‌ر - هه‌ل - دا'ن/ /CVC - CVC - CV'C/ ...هتد.

چواره‌ه م - وشه‌ی ساده‌ی چوار برگیه‌یی

(۸۲) - /سو - لی - ما - نی/ /CV- CV -CV CV'/
- /سو - پا - سا - لار/ /CV- CV -CV CV'C/ ...هتد.

هیز له وشه‌ی داریژراودا

له لاپه‌ره (۶۵ - ۷۰) دا ئاماژه بو ئه‌وه دهکات، ناو به‌شیوه‌یه‌کی گشتیی وه‌کو وشه‌ی ساده‌ی ره‌فتار دهکات و هیز له‌سه‌ر دوابرگیه‌ی وشه‌که ده‌بیئت ، وه‌ک:

(۸۳) /د'ل/ ، /س'ک/، /ک'چ/ /CV'C/
/د - ل'م/، /س - ک'ت/، /ک-چ'ن/ /Cv-Cv'C/.

پاشان ئاماژه بو ئه‌وه دهکات، ئه‌و وشه‌ی سادانه‌ی له شیوه‌ی (کونسونانت + قاول + کونسونانت) پیکهاتوون، جیناوه‌کانی (م، ت، ی، مان، تان، یان) هیزی سه‌ره‌کیی وه‌رناگرن، وه‌ک:

(۸۴) /چا'و/ /CVC/ /چا'و- تان/ / CV'C- CVC /
/گویی' / /CVC/ /گویی' - یان/ / CV'C - CVC /

هیز له چاوگدا

چاوگ به وشه‌یه‌کی داریژراو له‌قه‌له‌م ده‌دات، بویه ئه‌وه‌ی نیشانداهه، که هیز به‌زوری سه‌ر برگیه‌ی یه‌که‌ه م ده‌بیئت، وه‌ک:

(۸۵) /بوون ، چوون/ / CV'C /
/هنارتن ، بژارتن/ / CCV'C- CvC /

هیز له وشه ی لیکدراودا

هیز له وشه ی لیکدراویشدا بهه مان شیوه ی وشه ی ساده و دارپژراو، لهسه ر دوا
برگه ی وشه ده بیته، وهک:

(۸۶) / پیش - مهر - گه / / CVC - CVC - CV' /
/ میړ - گه - سور / / CV - CVC - CV'C /

ب- هیزی رسته

هیز له رسته ی ساده ی یهک وشه ییدا ده که ویتته سه ر یه که هم مؤرفیمی بنه رته ی
پیکهاته که و به زوری مؤرفیمی رگی کرداره کان ده گریته وه، وهک:

(۸۷) / ها - تم / ، /ها - تن /...هتد. / CV' - VC /

له گه ل ئه وهیشدا، ئاماژه بو ئه وه کراوه، که هه ندیک (پیشگر و پاشگر) هه ن،
به پیچه وانه ی وشه ناوییه کان هیز راکیشن، وهک:

(۸۸) / زف - ریم / ، / دگ - ریم / / CvC - CV'C /
/ تی - که - وت / / CV' - CVC - CvC /
/ دا - مه ز - ری / / CV' - CVC - CV / (۷۵-۷۳).

دواتر له ژیر ناوی (هیز له رسته ی ساده ی فراوانکراو) دا ده لیت ((هیز له م جوړه
رستانه دا به پیی مه به سته ی قسه که ر ده گوریت، واته قسه که ر بیه ویت جهخت بکاته سه ر
کام وشه له م وشانه ده توانیت هیزی سه ره کی رسته بخاته سه ر و مه به سته که ی خوی
به وردی ئارسته ی گوینگر بکا)) (۷۰-۷۶). بو ئه م باسه ی ش نمونه یه ک ده خاته روو،
وهک:

۹۰) هه قالی خانیه کی مه زن ل باژیری ده وکی ب بهایه کی ئه رزان کری.

ده توانریت له ریگای هیزه وه له سه ر هه ر وشه یه ک له وشه کانی رسته که، واتای
رسته که بگوردریت، وهک:

(ا) هه قالی خانیه کی مه زن ل باژیری ده وکی ب بهایه کی ئه رزان کری.

مه به ست هه قاله.

(ب) هه قالی خانی ه کی مه زن ل باژیری ده وکی ب بهایه کی ئه رزان کری.

مه به ست خانیه .

پ) هه‌قالی خانیه‌کی مه‌زن ل باژیری دهۆکی ب بهایه‌کی ئه‌رزان کرێ. مه‌به‌ست مه‌زنه.

ت) هه‌قالی خانیه‌کی مه‌زن ل باژیری دهۆکی ب بهایه‌کی ئه‌رزان کرێ. مه‌به‌ست باژیره.هتد.

١١) تالیب حوسین عه‌لی، لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر هیز کردووه^(١). سه‌ره‌تا به‌چه‌ند پیناسه‌یه‌ک ده‌ستپیکردووه. دواتر له‌ژیرناوی (پله‌کانی هیز) دا، چوار جور پله‌ی هیزی دیاریکردووه، وه‌ک (هیزی سه‌ره‌کی، هیزی دوهم - ناسه‌ره‌کی، هیزی لاوازتر له هیزی سیه‌م، هیزی لاواز). ئه‌وه‌ی جیگای تیبینی و سه‌رنجییت، هه‌یچ نمونه‌یه‌ک، یاخود پونکردنه‌وه‌یه‌ک نه‌خراوه‌ته‌روو (٨٨-٨٩).

پاشان دیته سه‌رباسی جوره‌کانی هیز و ئاماژه به‌وه ده‌دات، که له روی جیگیری و ناجیگیرییه‌وه دوو جوره (هیزی چه‌سپاو و هیزی ئازاد)، له‌م باسه‌یشدا هه‌یچ نمونه‌یه‌ک ناهینراوه‌ته‌وه.

له‌ کۆتایشدا، باسی (هیزی رسته) کراوه (٨٩-٩٤)، ئه‌گه‌رچی هه‌ندیک نمونه خراونه‌ته‌روو، به‌لام له‌ نمونه‌کاندا هه‌یچ زانیارییه‌کی نوێ به‌دیناکریت.

١٢) محهمه‌دی مه‌حویی (٢٠١٦) به‌ره‌میکی گه‌وره‌ی له‌ژیر ناوی (مه‌نامه) بلاوکردووه‌ته‌وه^(٢). ئه‌و لیکۆلینه‌وه‌یه له‌سه‌ر زمانی ستاندارد- به‌تایبه‌تی له‌سه‌ر (هیز و ته‌وژم) ته‌رخانکراوه، بۆیه لایه‌نی تیوری (مه‌نامه) به‌وردیی له‌ به‌شی یه‌که‌مه‌دا له‌گه‌ل شیکردنه‌وه‌کاندا پونکردنه‌ته‌وه، له‌ ئه‌نجامه‌کانیش سووم له‌ لیکۆلینه‌وه‌که بینیه‌وه، بۆیه لی‌ره‌دا هه‌یچ پونکردنه‌وه‌یه‌کی تر ناخه‌ینه‌ روو.

(١) تالیب حوسین عه‌لی (٢٠١٥ : ٨٧-٩٤).
(٢) محهمه‌دی مه‌حویی (٢٠١٦).

ئەنجام و پوختەى ژمارە (۱)

۱- ئەگەرچى زاماناسان لە لىكۆلېنەوھەكانياندا ھەندىك زانىارىي گرنگيان لەبارەى ھىزەوھ خستووھتە پوو، بەلام لەگەل ئەوھىشدا پتر گرنگيان بەم بابەتەنە داوھ.

۱- پىناسەى ھىز و جوړەكانى.

۲- ھىزى وشە و گىرەكەكان.

۳- ھىز بە فونىمى واتا گوږ و بىوئىنە / ناكەرتىي ناسراوھ.

۴- ھىز لە فرىز و پرستەدا.

۵- بەشىوھىەكى زانستىي، سنور لە نىوان (وشە و فرىز و پرستە) دا دانەنراوھ.

ب- ئەوھى لەو لىكۆلېنەوانەدا ئاماژەيان پىنەدراوھ، ئەم بابەتەنەن.

۱- پىرەوى فونىمەكان و دروستەى برگە و برگەكانى وشە، كە بو ھىز گرینگن.

۲- پەيوەندىي نىوان ھىز و جوړى برگەبىيەكان چىيە و چۆنە؟ پەيوەندىي كاتەگوړى ھىز چىيە؟

۳- جوړى نوسىنى فونىمەكان بايەخى پىنەدراوھ.

۴- ئايە ھىز لە فەرھەنگدا بونى ھەيە ؟ يان دادەنرىت؟

۵- لىكۆلېنەوھ لەسەر (تەوژم) نەكراوھ.

بەشى دوھەم

پېرەوى فۆنئىمەكان لى شىۋەزارەكەدا

۱/۲ دەنگە بیستراوهکان له شیوهزارهکهدا

بەمەبەستی پۆلین و دەستنیشانکردنی فۆنیمەکانی زمانی کوردیی - شیوهزاری ھەرکوک، پتویستە سەرەتا ئەو دەنگانە پۆلین و جیاکریئەو، کە ئەمڕۆ لە زمانی ئاخواوتنی شیوهزارهکهدا دەبیستری و گۆدەکری^(۱) لە شیوهزارهکهدا دەنگەکان بۆ دوو جۆر (ناپرگەیی - consonants) و (پرگەیی - Vowels) پۆلیندەکری (بروانە: ھیلکاری (۱) پۆلینکردنی دەنگەکان).

consonants - ۱-۱/۲ ناپرگەییەکان

دەنگە ناپرگەییەکان لەکاتی درکاندنیدا، ئەو ئەندامانەی بەشداری لە دروستبوونیدا دەکەن، (دینەو ەک)، یان (لەیەکی نزیک دەبنەو)، لە ھەندیک شویندا رینگە لەو بایە دەگیردیت، کە لە سییەکانەو دەردەچیت و لە دەم، یان لە لوتەو بەئارەزوی خۆی نایەتە دەروە. بۆ نمونە، ناپرگەییەکانی: [ب، پ، ت، د،...ھتد] بەپێی ئۆرگانەکانی دروستکردنیان پۆلینکراون بۆ (گەرویی، پشتەوہی - مەلاشویی، رەقە مەلاشویی، پوکی، لچولیویی و ددانی)، بەلام بەگۆیرە مۆرکانیان دەمی لە لوتیی، گیراو لە خشۆک جیاکراونەتەو^(۲).

plosive ۱-۱-۱/۲ گیراوهکان

ئەم چەشنە: ([p, b, t, d, k, g, q, ?]) ناپرگەییانە لە گەرودا، یان لە بۆشایی ناو دەمدا لە رپرەوی ھاتنەو ەک و داخستنیکەو بەرھەمدەھینری. کردنەو و لەپر-گرتن و داخستنەکە خشە و خشپە، یان گیراویەکی لیدەکەوئتەو^(۳).

[p]	/ پ /
[qa . pi:]	/ قایی /
[kə . pir]	/ کەپر /
[kə . poʔ]	/ کەپۆل /

(۱) محەمەدی مەحویی (۲۰۱۶: ۱۴۱).

(۲) محەمەدی مەحویی (۲۰۰۸: ۱۵۴ - ۱۵۶).

(۳) نسری حیدری (۱۳۳۸: ۶۰).

	/ ب /	[b] (۲)
[ba . me]		/ بامی /
[sa . ba:t]		/ سابات /
[yø . riβ]		/ غه‌ریب /

	/ ت /	[t] (۳)
[ta:t]		/ تال /
[sø . ti:t]		/ سه‌تل /
[døst]		/ ده‌ست /

	/ د /	[d] (۴)
[da:t]		/ دال /
[sør . da:n]		/ سه‌ردان /
[kurð] ~ [kurt]		/ کورد /

	/ ک /	[k] (۵)
[ka:r]		/ کار /
[tø . ka:n]		/ ته‌کان /
[yøk]		/ یه‌ک /

	/ گ /	[g] (۶)
[yad . ga:r]		/ یادگار /
[gurk] ~ [gurg]		/ گورگ /
[gø]		/ گه /

[q]	(۷) / ق /
[qat] ~ [q+t]	/ قاچ /
[tə . qət]	/ تەقەل /
[Rəq]	/ رەق /

[ʔ]	(۸) / ئ /
[ʔa:u]	/ ئاۋ /
[nəʔ]	/ نەء /

هاتن و دەرکەوتنى گىراۋە گەروپەكە لە گچكەتريين جوت وشەى ھەمبەرييدا ۋەك فونيم دەرەكەويت، بەلام لەبەرئەۋەى لە سەرەتاي برگە و برگەيە ھيز لەسەرى ناۋەۋەى وشە مۆرفولۇژىي و فرىزدا ئەوتوماتىكىي و بەبى ناۋازەيە، بۆيە پيشينىليکراۋە^(۱) بۆيە دەبيت فونەيتىكى بيت، چونكە بوون و نەبونی نايىتە ھۆى گۆرىنى واتا^(۲).

fricatives خشۆكەكان (۲-۱-۱/۲)

لەكاتى دركاندى خشۆكەكاندا لە بۆشايى ناۋ دەم، يان لە بۆشايى ناۋ گەرودا، لە ريگاي تەسكردنەۋەيەكەۋە دروستدەكرين. تەۋژمى بايش زۆر تەگەرەى جياواز ديتە ريگاي و دەكەويتە گىژاۋيەكەۋە و دەنگەكەى ۋەك خشەى لەيەكخشاندنى دوو كەرەستە دەبيسترين، ۋەك ([f, v, s, z, ʃ, ʒ]).

[f]	(۹) / ف /
[fe:t]	/ فيل /
[ka:fr]	/ كافر /
[ta:f]	/ تاف /

(۱) Kiparsky, paul (۱۹۸۲: ۲۷).

(۲) وريا عومەر ئەمىن (۲۰۰۹: ۳۶۰-۳۶۱).

[v] (۱۰) / ف /

[vya:n] / قیان /

[ʔə . vi:n] / ئەڤیین /

[mro:v] / مروڤ /

[s] (۱۱) / س /

[ʂa:ʃ] / سال /

[ma:st] / ماست /

[da:s] / داس /

[z] (۱۲) / ز /

[za:m] / زام /

[biz . ma:r] / بزمار /

[na:z] / ناز /

[ʃ] (۱۳) / ش /

[[a . mi:] ~ [u . ti:] / شامی /

[Ri . ʃə] / ریشه /

[ma:ʃ] / ماش /

[ʒ] (۱۴) / ژ /

[ʒa:n] / ژان /

[he . ʒa:] / هیژا /

[ge:ʒ] / گیژ /

[x ,ɣ ,h ,ʕ ,h] گه رویی و دهنگه ژییه کان، وهک (۳-۱-۱/۲)

[x] (۱۵) /خ/

[xwa:] ~ [xu . da:] /خودا/

[de . wə . xa:n] ~ [dœ . xa:n] /دیوه خان/

[qo:x] /قوخ/

[ɣ] (۱۶) /غ/

[ɣə . za:l] /غه زال/

[tə . ɣa:r] /ته غار/

[da:ɣ] /داغ/

[h] (۱۷) /ح/

[ho:l] /حول/

[zəh . mət] /زه حمهت/

[gu . na:h] ~ [gu . na:h] /گوناح/

[ʕ] (۱۸) /ع/

[ʕa . nə] /عانه/

[sə . ʕa:t] /سه عات/

[nəʕ . na:ʕ] /نه عناع/

[h] (۱۹) /ه/

[hər . me] /هه رمی/

[bəh . ro:z] /به هرۆز/

[gu . na:h] /گوناه*

affricate ئەفریکات (۱-۱-۴)

دەنگە ئەفریکاتەکان لە تیکەلبونی تەقیویک و خشۆکیک پیکدین، ئەم جۆره نابەرگەبیانە لە دەنگەکانی ([tʃ, dʒ])^(۱) پیکدین.

(۲۰) [tʃ] / چ /

[tʃa:k] / چاک /

[tʃai . tʃi:] / چایچی /

[pa:tʃ] / پاچ /

(۲۱) [dʒ] / ج /

[dʒwa:n] / جوان /

[mən . dʒət] / مەنجەل /

[sa:dʒ] / ساج /

nasals لوتییەکان (۱-۱-۵)

لەکاتی درکاندنی دەنگە لوتییەکاندا، نەرمة مەلاشوو نزم دەبیتهوه و هەندیک جار پیرەوهی دەم و لیو دادەخریت، بەمەیش هەمو باکە بە پیرەوهی لووتدا دیتە دەرەوه. نابەرگەبیە لوتییەکانیش بریتیین لە ([n, m, ŋ]).

(۲۲) [n] / ن /

[na:n] / نان /

[bə . na:z] / بەناز /

[ba:zn] / بازن /

(۲۳) [m] / م /

[ma:r] / مار /

[ma: . mir] / مامر /

[ma:m] / مام /

(۱) Mike Davenport and Hannahs (۲۰۰۵: ۲۶).

(۲۴) [ŋ] / نڭ /^(۱)

له شیوه زاره که دا [ŋ] دهنگیکی ته و او نهرمه مه لاشویی لوتیییه و له کوتایی برکه و پاش برکه یییه کانه وه دیت، به لام له برکه کانی ناوه وهی وشه دا له پیش برکه یییه کاندا بهرجه سته ده بیته و جوته - نیگاری <نڭ> ~ <ng> کاتیک هه ردوو دهنگی [n ,g] ده که ونه پال یه کتر دهنگی [ŋ] ده بیستریته.

/ مانگ / [ma:ŋ]

/ زهنگه نه / [zəŋ . nə] ~ [zən . gə . nə]

lateral sounds ۱/۲-۱-۶) دهنگه لاییه کان

له کاتی بهر هه مهینانی ([l, ɫ]) ته م جوړه دهنگانه دا، با له ناوه پراستی بو شایی ده مدا گیر ده بیته، یان ته سکه ده بیته وه. له نه جامیدا ته وژمی با که لاده دات و له و دهنگانه به نه ملا و نه ولای زماندا تیده پهرنه دهره وه.

(۲۵) [l] / ل /

/ لار / [la:r]

/ دیلان / [di . la:n]

/ که ل / [kəl]

(۲۶) [ɫ] / ڭ /

/ به لام / [bə . ɫa:m]

/ دڭل / [do:ɫ]

(۱) به کر عومر علی (۲۰۰۷:۳۹-۴۵)، محهمه دی مهجویی (۲۰۱۵:۱۷۰).

۱/۲-۱-۷) دهنګه له رزۆکه کان vibrant sounds

به و دهنګانه دهګوتریت، که سه ر/ نوکی زمان چهند جاريک به خیرایی و له سه ر يه ک له پووک ددهات و دهګه پریته وه دواوه، له ئه نجامدا دهنګه کانی ([R, r]) دروسته بیت^(۱).

(۲۷) [r] /ر/

[ba . ra:n] / باران /

[kər] / که ر /

(۲۸) [R] /ر/

[Ra:n] / پان /

[kiR . ya:r] / کپيار /

[məR] / مه ر /

۱/۲-۱-۸) نیمچه نابرګه بیه کان

نیمچه نابرګه بیه کان (خشپه دهنګ - obstruents) و () زرنګه ره وه بیه کان - sonorance) ته نها له وه چه پیکهاته ی سه ره تا و کو تایی برګه دا دهرده که ون و برګه دروستناکه ن ([w, Y]). له کاتی درکاندیاندا له دهنګه برګه بیه کان ده چن، ته نها ئه وه نه بیت، ئه و ماوه یه ی که پیویسته بو درکاندنیا ن که متره له برګه بیه کان، جګه له ئه وه ش ه لویستی زمان جوړه جو له یه کی تیدایه، به لام له برګه بیه کاندا ئه و جو له یه به رجه سته ناکریت^(۲).

(۲۹) [Y] /ی/

[ya:r] / یار /

[dya:r] / دیار /

(۱) Roach. Peter (۱۹۸۲: ۶۲).

(۲) عه بدولوا حید موشیر دزه بی، دانا ته حسین محمه د، دهر ون عه بدولره حمان سالح (۲۰۱۳: ۴۹-۵۰).

[W] (۳۰) /و/

[wa . zi:] /وازی/

[biR . wa] /بروا/

شویینی دەنگە نابەرگەییەکان لە پوی ئۆرگانییەوه							
گەرۆو	نەرمة مەلاشوو	پەقە مەلاشوو	پوکی مەلاشوو	پووک	لیوی و ددانی	لچولیتو	
- +	- +	- +	- +	- +	- +	- +	دەنگدار
K g ʔ	Q			t d		p b	گیراوهکان
h h ç		X ɣ	ʃ ʒ	z s	f v		خشۆک
				ɟ tʃ			ئەفریکات
	ŋ			N		m	لوتیی
				l ɫ			لایی
				r R			لەرزووک
			Y			W	نیمچە نابەرگەییەکان

خشتهی (۲) نابەرگەییەکان لە پوی ئۆرگانییەوه^(۱)

(۱) ئەم خشتهیە، بەدستکارییەوه لە : وریا عومەر ئەمین (۲۰۰۹ : ۵۹) و (۲۰۱۰ : ۴۳) peter Ladefoged وەرگیراوه.

۲-۱/۲) برکەبىيەکان - vowels

دەنگە برکەبىيەکان لە رۆي ئۆرگانىيەوہ Articulation وەک زرنگدەرەوہيى ديارىيدەکرين و پىناسەيان بۆدەکریت، چونکە لەکاتی دروستکردن و درکاندنایندا با لە دەم دیتە دەرەوہ، بى ئەوہى هیچ ئەندامىكى ئاخوتن بىتەوہيەک و رینگایان لىبگيریت. بەشيوہيەكى گشتی، رەهەندە ئۆرگانىيەکان دابەشەکرین بۆ: (ا) رادە و پلەى کراوہيى دەم (داخراو تا کراوہ)، (ب) جیکەوتەى بەرزترین بەشى زمان (پيشەوہ تا پشتەوہ)، (پ) شيوہى لچولیو (خړکراوہ تا خړنەکراوہ). لە شيوہزارەکەدا دوو جۆر برکەبىيە بەدیدهکریت.

۱-۲-۱/۲) برکەبىيە يەک دەنگىيەکان

(ا) برکەبىيەکانى ريزى سەرەوہ

[u:]	(۳۱)	/وو/ ی خاو
[du:]		/دوو/
[tʃu:n ~ tʃʊn]		/چوون/
[su:r ~ sūr]	(^۱)	/سوور/

[u]	(۳۲)	/و/ ی کورت
[kurd]		/کورد/
[guʈ]		/گول/
[sruʈt]		/سروشەت/

[i:]	(۳۳)	/ی/ ی خاو
[si:]		/سى/
[bi:r]		/بىير/

(۱) رۆستەم محەمەد ئەحمەد (۲۰۱۶: ۷۸).

		[i]	/ ى /	گرژ	(۳۴)
[gisk]	~	[gesk]		/ گیسک /	
		[nisk]		/ نیسک /	

(۱) برگه‌ییه‌کانی ریزی ناوه‌پراست

		[o]	/ و /	(۳۵)
[do:]			/ دو /	
[pə . Ro:]			/ په‌رو /	
[o:r]			/ شور /	

		[ə]	/ ه /	(۳۶)
[fo . tə]			/ فوته /	
[dəs . tə]			/ دهسته /	

(۳۷) [ð] برکه‌ییه (سارد) ه‌که، هه‌رچه‌نده وه‌ها دهرده‌که‌وئت، که له گچکه‌ترین جووت وشه‌ی هه‌مبه‌رییدا هه‌بئت، به‌لام دهرکه‌وتنی ئوتوماتیکی پیش‌بئنیلیکراوه^(۱)، واتا دیارده‌یه‌کی فونه‌یتیکیه^(۲).

[mɪn]		/ من /
[dɪt]		/ دل /

		[œ]	/ وئ /	(۳۸)
[ko:r]	~	[kœr]		/ کویر /
[sœn]	~	[sœnd]		/ سوئند /
[xœ]				/ خوئ /

(۱) Kiparsky, paul (۱۹۸۲: ۷).

(۲) عه‌بدوللا حوسئین ره‌سول (۲۰۱۵: ۸۸).

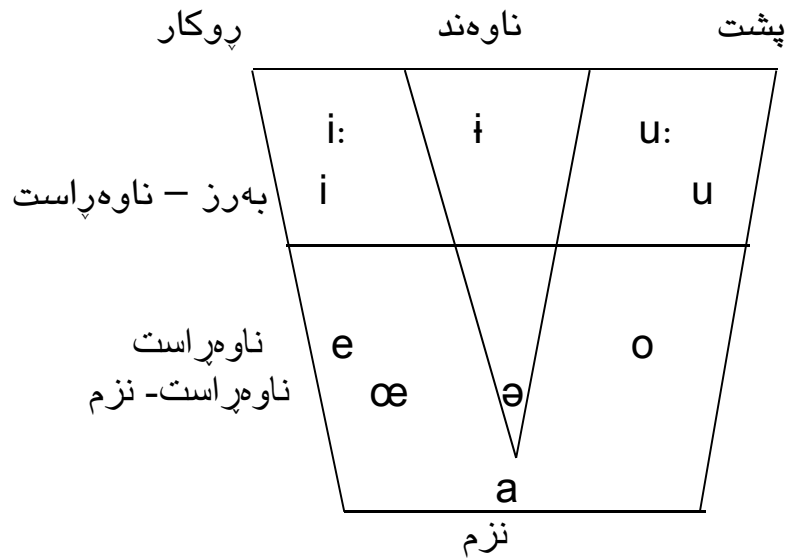
[e]	/ ى /	(۳۹)
[bet]	/ بیل /	
[xet]	/ خیل /	
[pa:]~[pe]	/ پی /	

۱) برگه‌ییه‌کانی ریزی خواره‌وه

[a]	/ ا /	(۴۰)
[ka:t]	/ کال /	
[ka:r]	/ کار /	
[ba . ra:n]	/ باران /	

له پوی ئورگانیه‌وه دهنگه‌کانی ([u:~ ũ, u, i:, i, ə, ɪ, œ, o, e, a]) به برگه‌ییه یهک دهنگیه‌کان ناسراون^(۱). له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا، زانیارییه‌کانی سه‌ره‌وه ئه‌وه نیشانده‌دن، که برگیه‌کان به‌هیچ چه‌شنیک له‌سه‌ره‌تای وشه‌و برگه‌وه ده‌رناکه‌ون و ریگه‌پینه‌دراون.

خشته‌ی (۳)^(۲) برگه‌ییه یهک دهنگیه‌کان

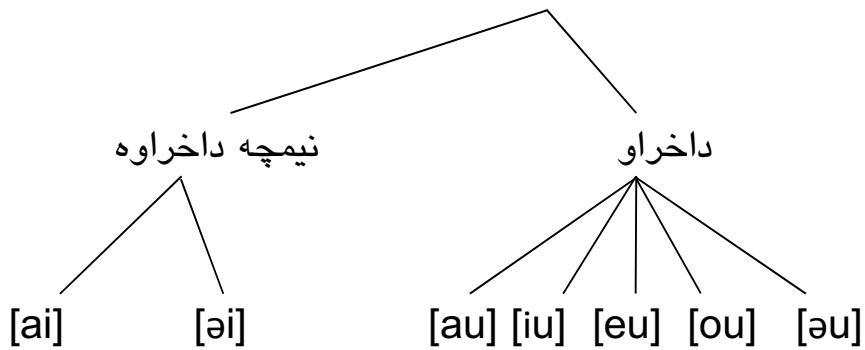
(۱) محهمه‌دی مه‌حوی (۲۰۱۶ : ۱۳۰ - ۱۳۳).

(۲) twana sami hamid (۲۰۱۶:۲۹).

Diphthongs – برگیهیه دوو دهنگیهکان (۲-۲-۱/۲)

دوو دهنگیهکان له روی دروسته وه له دوو دهنگ پیکهاتون، به لام کاتیک بهنوسینی کوردیی دهنوسرین و به دوو گرافیم دهنوینرین وهکو یهک فونیم ئه ژمارده کرین^(۱). له روی ئورگانیشه وه، کاتیک گوده کرین باری لچولیو له شیوهی داخراوی یا خود نیمچه و داخراوی ده وهستن.

هیلکاریی (۵) برگیهیه دوو دهنگیهکان له روی ئورگانیشه وه^(۲)
برگیهیه دوو دهنگیهکان

/ ایی / [ai:] (۴۱)
[a . yi:] ~ [ai] / شای /
[tʃa . yi:] ~ [tʃai] / چای /

/ او / [au] (۴۲)
[xau] / خاو /
[tʃau] / چاو /

(۱) محمه دی مهجویی (۲۰۱۶ : ۴۸۴).

(۲) Roach. Peter (۱۹۸۲: ۲۰).

[iu] (٤٣) / یو /
 [niu] ~ [nim] / نیو /
 [ziu] / زیو /

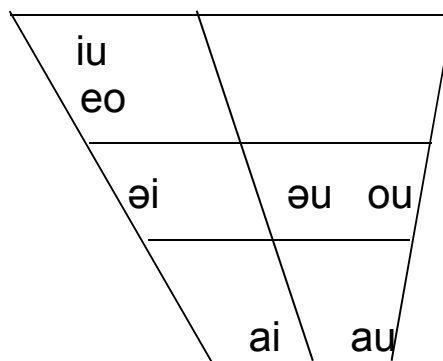
[eu] (٤٤)
 [keu] / کیو /
 [deu] / دیو /

[ou] (٤٥) / ۆو /
 [tou ~ tom] / توو /

[əu] (٤٦) / هو /
 [kəu] / کهو /
 [xəu] / خهو /

[əi] (٤٧) / هی /
 [kəi] / کهی /
 [səi . wan] / سه یوان /

خشتهی (٤) برگهییی دوو دهنگییهکان^(١)

(١) Roach. Peter (١٩٨٣:٢٢).

ئەنجام و پوختەى ژمارە (۲)

- ۱- دەنگە نابەرگەبىيەكان ھەمان ئەو دەنگانەن، كە لە زمانى ستانداردا دەبىستريڻ.
- ۲- دەنگى ([?] / ~ / ئ) لە سەرەتاي وشەدا وەكو فونىم دەردەكەوئىت، لەبەرئەوھى تەنھا لەسەرەتاي بېرگە و بېرگەبىيەكاندا دەردەكەوئىت، بۆيە دەبىت فونەيتىكى بىت، نەك فونولۆژىي.
- ۳- لە شىوہزارەكەدا [ŋ] دەنگى تەواو نەرمەمەلاشويى لوتىيە و لەكوتايى بېرگە و پاش بېرگەبىيەكانەوہ دىت(بېروانە، نمونەى(۲۴)).
- ۴- نمونەكانى (۳۱-۴۰) دەرىدەخەن، دەنگەكانى ([u:~ ú, u, i:, i, ə, œ, o, e, a]) وەكو بېرگەبىيە يەك دەنگىيەكان لەناوہپاست و كوتايى وشە و بېرگە گۆدەكرين. لەگەل ئەوہيشدا لە شىوہزارەكەدا بېرگەبىيە ([ú] ~ [u:]) ئەلتەرناسيوني ئازادن و لە گۆگردندا بەكاردين.
- ۵- نمونەكانى (۴۱-۴۷) ئەوہ نيشاندەدن، لەشىوہزارەكەدا بېرگەبىيە دوو دەنگىيەكان - Diphthongs برىتيين لە: [ai, au, eu, ou, əu, əi, iu].

۲/۲) ھەنگاوەكانى جىيەجىكردن

بۆ ئەوھى فونىمە بېرگەبىيە و نابەرگەبىيەكان لە شىوہزارى كەركووكدا دەستنيشان و پۆلينيكرين، چەند ھەنگاويك دەگرينەبەر بۆ سەلماندى ئەوھى، كام لەو دەنگانە فونىمەن و ئەرك لە پىكھاتەى وشەى فونولۆژييدا دەبينن. (بېروانە: نمونەكانى پيشتر).

۲/۲-۱) ھەنگاوى يەكھەم

شىكردنەوھى تەكنيشيني لەيەكترازاندن و جياكردنەوھى دەنگەكان بۆ گچكەترين يەكەيان، پاشان زنجيرە دەنگەكان بۆ فونەكان و لەيەكترازاندنيان، پروسەكەيش لە رىي بىستتەوہ پەيرەو دەكرىت^(۱).

(۱) محەمەدى مەھويى (۲۰۰۸: ۱۶۵)، عادل رەشىد قادر (۲۰۰۸: ۴۸).

[b] [a] [ʈ]	:	[p] [a] [ʈ]
[d] [a] [r]	:	[t] [a] [r]
[t] [i] [r]	:	[b] [i] [r]
[q] [ə] [l]	:	[m] [ə] [l]
[g] [ə] [R]	:	[K] [ə] [R]
[s] [a] [ʈ]	:	[ʃ] [a] [ʈ]
[ʈ] [ʈ] [l]	:	[dʒ] [ʈ] [l]

۲-۲/۲) ههنگاوی دوهم

جیاکردنه وهی (دهنگ/فۆن) هکان وهک فۆنیم له ریگی دروستکردنی گچکهترین جووت وشه بۆ دهنگه ههمبهریهکان، یاخود واتاگۆرهکان له گهنجی وشهکاندا دهبیرینهوه، که دهتوانیین بۆ کهسیتی فۆنیمهکان جودا بکرینهوه، بهوینه، له جیکهوتهکانی ستونی (۱) دا، پۆلی تهقاوهکان دههبیرینهوه. بهو واتایه ئه و یهکانه له ریگی گچکهترین جووتهوه له زمانی نوسییدا دیاریدهکرین، ههر یهکیک له دانهکانی گچکهترین جووت - minimal pairs خۆی تهنها له ریگی سهگمیتیکهوه لهئوی تر جیادهکاتهوه و واتایهکی نوی دینیتته ئاراوه. ئهمه بۆ وشه ههمبهریهکان دهخوات، بهلام مهرج نییه ههمیشه بهمجۆره بیت.

(۵۱) پۆلینکردن و جیاکردنهوهی فۆنهکانی نمونهکانی (۵۰) له خواروه روندهکرینهوه^(۱)،

	۱	۲	۳		۱	۲	۳
/p/		a	ʈ	/b/	a		ʈ
/t/		a	r	/d/	a		r
/b/		i	r	/t/	i		r
/q/		ə	l	/m/	ə		l
/g/		ə	R	/k/	ə		R
/s/		a	ʈ	/ʃ/	a		ʈ
/ʈ/		ʈ	ʈ	/dʒ/	ʈ		ʈ

(۱) برگهیهکان له بهر ئهوهی له سه رهتای وشه دا درناکهون، بۆیه نمونهیان بۆ ناهینینهوه.

لهو نمونانهی سهرهوهدا دهردهکهوویت، ههر یهک له ریزه ئاسۆییهکانی سهرهوه جوتیک، یان دهستهیهک پیکدههینن، لهو دهستانهدا فۆنهکانی [p, t, b, q, g, s, tʃ] که له جیکهوتهی (۱) یهکدان- لهتهک جیکهوتهکانی (۲، ۳) دا دهنگیله (فۆن) بوون، دهکریت له جیکهوتهی جینیشیندا له جیکهوتهی (۱) ی (۵۱) دا، وهک فۆنیم نیشاندهدرین و لهههر دهستهیهکی ههمبهر بهیهک وهستاودا واتای نوی دههیننه ئاراوه^(۱)، وهک:

paʃ	:	baʃ
tar	:	dar
bir	:	tir
qəl	:	məl
gəR	:	kəR
saʃ	:	ʃaʃ
tʃiʃ	:	dʒiʃ

۵۲) تهقاوه/ گیراوهکان له دهسته - جووتدا

[b] [i] [r]	:	[p] [i] [r]	/ بییر / : / پییر /
[d] [a] [ʃ]	:	[t] [a] [ʃ]	/ دال / : / تال /
[k] [a] [l]	:	[q] [a] [l]	/ کهل / : / قهل /
[g] [ə] [l]	:	[k] [ə] [l]	/ گهل / : / کهل /
[d] [a] [u]	:	* [ʔ] [a] [u]	/ داو / : / ئاو / *

۵۳) خشۆکهکان له دهسته - جووتدا

[v] [y] [a] [n]	:	[ʒ] [y] [a] [n]	/ فیان / : / ژیان /
[s] [a] [ʃ]	:	[z] [a] [ʃ]	/ سال / : / زال /
[ʃ] [a] [n]	:	[ʒ] [a] [n]	/ شان / : / ژان /
*[f]	:	*[v]	/ فیان / : / فیان / *

(۱) عادل رهشید قادر (۲۰۰۸ : ۴۸-۵۰).

۵۴) گهروی و دهنگه ژییهکان له دهسته - جووتدا

[h] [a] [ʔ] : [x] [a] [ʔ] / حال / : / خال /
[ʕ] [a] [r] : [h] [a] [r] / هار / : / عار /
*[x] : *[ɣ] / خال / : / غال /^(۱)

۵۵) ئهفریکاتهکان له دهسته - جووتدا

[ʈ] [ʔ] [l] : [dʒ] [ʔ] [l] / چل / : / چل /

۵۶) دهنگه لوتییهکان له دهسته - جووتدا

[n] [a] [ʔ] : [m] [a] [ʔ] / نال / : / مال /
[m] [a] [n] : [m] [a] [ŋ] / مان / : / مانگ /
[d] [ə] [m] : [d] [ə] [ŋ] / دم / : / تهنگ /
[m] [a] [ʔ] : [n] [a] [ʔ] : * [ŋ] [a] [ʔ] / تهنگ / : / نال / : / نگال / *

۵۷) دهنگه لاییهکان له دهسته - جووتدا

[tʃ] [ʔ] [ʔ] : [ʈ] [ʔ] [l] / چل / ، / چل /

۵۸) دهنگه لهرزوکهکان له دهسته - جووتدا

[k] [ə] [r] : [k] [ə] [R] / کهر / ، / کهر /

۵۹) نیمچه - نابرگهییهکان له دهسته - جووتدا

[w] [a] [n] [ə] : [y] [a] [n] [ə] / وانه / : / یانه /

(۱) لهشیوهزارکهدا، دهنگهکانی [x, ɣ] له روی درگاندنهوه زور لهیهکهوه نزیکن و به دوو فونیمی (جیاواز/ سهربهخو) ئەژمار دهکرین، بهلام له گجکهترین جوت وشه‌ی ههمبهرییدا، جیگای یهکتر ناگرنهوه. هه‌ندیک جاریش له دابه‌شیبونی ته‌واوکه‌رانهدا، له (سه‌ره‌تا، ناوه‌راست، کوتایی) وشه، ده‌توانن شوینی یه‌کتر بگرنه‌وه (بروانه: فونیمه‌کان له دابه‌شیبوندا).

٦٠) برگه‌ییه یه‌ک ده‌نگییه‌کان له ده‌سته - جووتدا

[k] [u] [R]	:	[k] [u] [r]	/ کووڤ / ^(١) :	/ کووڤ /
[t] [i:] [r]	:	*[t] [i] [r]	/ تیر / :	* / تیر /
*[b] [i:] [s] [t]	:	[b] [i] [s] [t]	/ بیست / :	* / بیست /
[d] [u:]	:	[d] [ə]	/ ده / :	/ دوو /
[g] [œ]	:	[g] [ú]	/ گوئ / :	/ گوئ /
[b] [a] [r]	:	[b] [o] [r]	/ بوڤر / :	/ بار /
[b] [ə] [n]	:	[b] [ɨ] [n]	/ بن / :	/ بهن /

٦١) برگه‌ییه دوو ده‌نگییه‌کان له ده‌سته - جووتدا

[k] [ə] [i]	:	[k] [ə] [u]	/ كهو / :	/ كهی /
[d] [e] [u]	:	[d] [a] [u]	/ داو / :	/ دیو /
[n] [i] [u]	:	[n] [a] [u]	/ ناو / :	/ نیو /
[t] [o] [u]	:	[t] [a] [u]	/ تاو / :	/ توو /
[ʃ] [a] [i:]	:	[ʃ] [a] [u]	/ چاو / :	/ چایی /

(١) بۆ زانیاریی زیاتر، سه‌بارهت كه سیتی فۆنیمی [u:]، پروانه: به‌كر عومەر عه‌لی (٢٠١٥ : ٧-١٨)، محهمه‌دی مه‌حویی (٢٠١٦ : ١٣٢).

پوخته و ئه‌نجامی ژمار (۳)

۱- له نمونه‌کانه‌وه ئه‌وه هه‌لده‌هینجین، که ئه‌وه یه‌کانه‌نه له ریگایی گچکه‌ترین جووته‌وه له زمانی نوسیندا دیارییکراون، هر یه‌کیک له دانه‌کانی گچکه‌ترین جووت - minimal pairs خوی ته‌نھا له ریی سه‌گمیتیکه‌وه له ئه‌وی تر جیاده‌کاته‌وه و واتایه‌کی نوی دینیتته ئاراوه. ئه‌مه بو وشه هه‌مبه‌رییه‌کان ده‌خوات، به‌لام مه‌رج نییه هه‌میشه به‌مجوره بیته. هه‌ندیک له نابەرگه‌یه‌کان، که به‌خشوک و گیراوه‌کان ناسراون (/f/ و /v/) و (/x/ و /ʎ/) و (/h/ و /ħ/)، گچکه‌ترین جوتیان نییه.

۲- نابەرگه‌یه‌کانی (/t/، /ʔ/) له جیکه‌وته‌ی سه‌ره‌تای وشه‌دا نابیسترین و له جیکه‌وته‌کانی ناوه‌راست و کۆتایی وشه‌دا وه‌کو فۆنیم ده‌خرینه‌پوو.

۳- له شیوه‌زاره‌که‌دا نابەرگه‌یی (/ŋ/) له هه‌مبه‌رییدا ده‌رده‌که‌ویت و به‌زۆری له جیکه‌وته‌ی کۆتایی بەرگه و پاش بەرگه‌یه‌کانه‌وه دیت، له سه‌ره‌تای بەرگه و وشه‌دا به‌دیناکریت، به‌لام له بەرگه‌یه‌کانی ناوه‌وه‌ی وشه‌دا له پیش بەرگه‌یه‌کاندا به‌رجه‌سته‌ده‌بیته.

۴- نابەرگه‌یی [ع ~ ʕ] له جیکه‌وته‌ی سه‌ره‌تا و ناوه‌راست و کۆتایی وشه‌دا ده‌بیستریت، به‌لام گچکه‌ترین جوتی نییه، چونکه ته‌نھا له وشه‌ی عاره‌بییدا ده‌بیستریت، وه‌ک [ʔəpʕ], [pʕəs], [ʕəli]. له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا [ʕ] و [h] له جیکه‌وته‌کانی ده‌سته - جووت دروست ناکه‌ن، به‌لام له دابه‌شبووندا فۆنیمی خویان ده‌نوین.

۵- بەرگه‌یه‌یه‌ک ده‌نگیه‌کان له جیکه‌وته‌ی سه‌ره‌تای وشه‌دا گچکه‌ترین جووت دروستناکه‌ن. له جیکه‌وته‌کانی ناوه‌راست و کۆتایی وشه‌دا وه‌کو فۆنیم ده‌خرینه‌پوو (بروانه: نمونه (۶۰)). بەرگه‌یه‌یه‌ (سارد) هکه‌یش، هه‌رچه‌نده وه‌ها ده‌رده‌که‌ویت، که له گچکه‌ترین جووت وشه‌ی هه‌مبه‌رییدا هه‌بیته، به‌لام ده‌رکه‌وتنی ئۆتوماتیکی پیشینیلیکراوه، واتا دیارده‌یه‌کی فۆنه‌یتیکیه‌ (بروانه: نمونه (۳۸)).

۶- بەرگه‌یه‌یه‌ دوو ده‌نگیه‌کان له جیکه‌وته‌ی سه‌ره‌تای وشه‌دا نابیسترین و گچکه‌ترین جوت دروستناکه‌ن. له جیکه‌وته‌ی کۆتایی وشه‌دا وه‌کو فۆنیم ده‌خرینه‌پوو (بروانه: نمونه (۶۱)).

۳/۲) فۆنیمه كان له دابه شېبوندا

۱-۳/۲) نابېرگه بيه كان

وهك پيشتر ئاماژهي پيدرا، خودي ئهو زانيارىيانه له بارهي ئهو دهنگانه ي له شيوه زاره كه وه هه ن بخرينه پوو، بويه به پيوستى ده زانين له م وه چه پاره شدا هه نديك رونكرنه وه ي چه شن و جوړه كانى نابېرگه بيه كان له دابه شېبونياندا نيشان بدين، ئه وه يش به مه به ستى سه لماندنې فونيمى فونيمه كان و دهركه وتنى جوړى ئه له فوننه كانيان له جيكه وته كانى (سه رته تا و ناوه راست و كو تايى) وشه دا.

۱-۱-۳/۲) گيراوه / ته قاوه كان له جيكه وته ي وشه دا

۶۲) <پ> /p/ كپيكي هه ناساوييه، له به ره مه يتانى ئه م دهنگه دا، لچوليو داده خرين و پاشان ده كرينه وه.

[pa:r]	/پار/	[qa . pi:]	/قاپي/	[tʃəp]	/چه پ/
[pa:t]	/پال/	[ba . Pi:r]	/باپير/	[top]	/توپ/
[post]	/پوست/	[kə . pir]	/كه پر/	[qa:p]	/قاپ/

۶۳) <ب> /b/ دهنگداريكي نا هه ناساوييه، لچوليو داده خرين و پاشان ده كرينه وه، له كو تايى وشه و برگه دا نه بيت هه ميشه دهنگدار ده رده بېرېت.

[ba:r]	/بار/	[sa . ba:t]	/سابات/	[yə . ri:b]	/غەريب/
[ba . me]	/بامى/	[sa . bi:r]	/سابير/	[dub]	/دوب/
[bi:r]	/بيير/	[dər . bən]	/ده ربه ن/	[na . yab]	/ناياب/

۶۴) <ت> /t/ كپيكي نا هه ناساوييه، پوكيى - ته قاوه يه، سه رى زمان له پوكيى سه ره وه ده دات.

[ti:r]	/تيير/	[bə . ta:t]	/به تال/	[bəxt]	/به خت/
[ta:t]	/تال/	[sə . tit]	/سه تل/	[sa . ba:t]	/سابات/
[təR]	/ته ر/	[mə . tət]	/مه ته ل/	[dəst]	/ده ست/

٦٥ <د> ~ /d/ دهنگداريکي ناهه ناساوييه، پوکي ته قاوهيه له کوتايي وشه و برگه دا نه بيت هميشه دهنگدار دهرده برریت.

[kurt]	/ کورد /	[sər . da:n]	/ سهردان /	[da:ʔ]	/ دال /
[sa:rt]	/ سارد /	[mər . da:n]	/ مهردان /	[diʔ . ja:d]	/ دلشاد /
[a:ʔ]	/ شاد /	[məy . da:n]	/ مهيدان /	[diʔ]	/ دل /

٦٦ <ک> ~ /k/ کپکي ناهه ناساويي مه لاشويي ته قاوهيه

[yək]	/ يهک /	[bə . kir]	/ بهکر /	[ka:k]	/ کاک /
[ta:k]	/ تاک /	[sa . ka:r]	/ ساکار /	[ka:r]	/ کار /
[tək]	/ تهک /	[ʃa . ka:r]	/ شاکار /	[ka:ʔ]	/ کال /

٦٧ <گ> ~ /g/ دهنگداريکي ناهه ناساوييه مه لاشويي ته قاوهيه و له کوتاييدا کپ دهرده برریت.

[bək]	/ بهگ /	[yad . ga:r]	/ يادگار /	[ga:z]	/ گاز /	
[gurk]	~ [guri]	/ گورگ /	[sər . guʔ]	/ سهرگول /	[gəl]	/ گهل /
[mərək]	/ مهرگ /	[peʃ . mər . gə]	/ پيشمه رگه /	[ga:]	/ گا /	

٦٨ <ق> ~ /q/ دهنگداريکي پشته مه لاشويي ته قاوهيه، زمان له ناو دهمدا بهر هيچ شوينيک ناکه ویت.

[fa:q]	/ فاق /	[quʔ . ba . qə]	/ قولباقه /	[qa:t]	/ قات /
[Rəq]	/ رهق /	[ʃə . qo]	/ چه قو /	[qi:r]	/ قيير /
[dəq]	/ دهق /	[tə . qəʔ]	/ ته قه /	[qa:ʔ]	/ قال /

٦٩ < ئ > ~ /ʔ/ دەنگە ژىيەكى گىراوھىيە، لەسەرەتاي بېرگە و لە بېرگەيى ھىز لەسەردا دەردەكەوئىت، بۆيە دەبىت فۆنەيتىكى بىت، چونكە بوون و نەبونى نابىتە ھۆى گۆرىنى واتا^(١) لە برى / د / ى كردارى رانەبردوو وەك ئەلتەرناسوئىنى ئازاد بەكاردىت، وەك [دەخۆم ~ ئەخۆم]، [دېم ~ ئېم]^(٢)

ئاو /	[ʔa:w]	قورئان /	[qur . ʔa:n]	نەء /	[nəʔ]
ئال /	[ʔa:ʔ]	دائىرە /	[da . ʔi . rə]	#	_____
ئىمە /	[ʔe . mə]	سوئال /	[su . ʔa:l]	#	_____

٢/٣-١-٢) خشۆكەكان لە جيئەوتەكانى وشەدا

٧٠ < ف > ~ /f/ نابېرگەيەكى خشۆكى لچ و ددانى كپە، لە ھەمو جيئەوتەكانى (سەرەتا، ناوەرەست، كۆتايى) وشەدا دىت.

فانۆس /	[fa . no:s]	كفن /	[kifn]	تاف /	[ta:f]
فيل /	[fe:ʔ]	كافر /	[ka:fr]	كەف /	[kəf]
فەقىير /	[fə . qi:r]	نەفام /	[nə . fa:m]	ساف /	[sa:f]

٧١ < ڤ > ~ /v/ دەنگدارىكى لچوددانى خشۆكە، لە شىوہزارەكەدا ھەردوو خشۆكەكە (/ڤ/ : /ف/) لە ھەمبەرييدا گچكەترىن جووت دروستناكەن، لە ھەمو جيئەوتەكانى (سەرەتا، ناوەرەست، كۆتايى) وشەدا دىت.

ڤيان /	[vya:n]	ئەڤيىن /	[ʔə . vi:n]	مروڤ /	[mrov]
#	_____	بڤە /	[bvə]	سوڤاڤ /	[so . la:v]
#	_____	ئاڤان /	[ʔa . va:n]	#	_____

(١) ەبەدوللا حوسەين رەسوول (٢٠١٥ : ١٨٧).

(٢) محەمەدى مەھويى (٢٠١٥ : ١٧٢-١٧٣).

۷۲) <س> /s/ ~ /s/ کیپکی پوکی خشوکه، له شیوهزاره کهدا له چه ند وشه یه کدا له گه ل دهنگه پانه که ی (ص/~/س/) ده بیستریټ، وهک ([səwzə]~[ʃəwzə]) له جیکه وته کانی وشه دا به رجه سته ده کریټ.

[da:s]	/ داس /	[ma:st]	/ ماست /	[sər]	/ سه ر /
[ba:s]	/ باس /	[dəst]	/ ده ست /	[sa:ʃ]	/ سا ل /
[nə . fəs]	/ نه فه س /	[məst]	/ مه ست /	[si:r]	/ سییر /

۷۳) <ز> /z/ ~ /z/ ده نگداریکی خشوکی پوکییه، له هه مو جیکه وته کانی (سه ره تا، ناوه راسټ، کوټایی) وشه دا دیت و ده بیستریټ.

[bə . na:z]	/ به ناز /	[ʔa . za:d]	/ ئازاد /	[zo:r]	/ زور /
[pya:z]	/ پیاز /	[naz . da:r]	/ نازدار /	[zir . ya:n]	/ زیران /
[so:z]	/ سوژا /	[sa . za:n]	/ سازان /	[zima:n]	/ زمان /

۷۴) <ش> /ʃ/ ~ /ʃ/ خشوکیکی کیپوکی - پیش ره قه مه لاشوییه، هاتن و درکه وتنی له جیکه وته کاندانا ئاساییه.

[turʃ]~[tirʃ]	/ تورش /	[dəʃ . ti:]	/ ده شتی /	[ʃə . ma:ʃ]	/ شه مال /
[Ri:ʃ]	/ ریش /	[Riʃ . tə]	/ رشته /	[ʃa:r]	/ شار /
[ma:ʃ]	/ ماش /	[ma . ʃə]	/ ماشه /	[ʃo:r]	/ شور /

۷۵) <ژ> /ʒ/ ~ /ʒ/ خشوکیکی ده نگداره پوکی - ره قه مه لاشوییه، له کوټایی هه ندیک وشه دا، وهک کپ به رجه سته ده کریټ.

[diʒ]	/ دژ /	[diʒ . min~duʒ . min]	/ دوژمن /	[ʒa:n]	/ ژان /
[geʒ]	/ گیژ /	[hə . ʒa:r]	/ هه ژار /	[ʒin]	/ ژن /
[nueʒ]	/ نویژ /	[he . ʒa:]	/ هیژا /	[ʒi:r]	/ ژیر /

۳/۲-۱-۳) گه رویی و دهنگه ژییه کان، له جیکه و ته کانی وشه دا

(۷۶) < خ ~ / X / کپیکی مه لاشویی - خشوکه و له جیکه و ته کانی وشه دا دیت.

خوا / [xwa:] / بهختیار / [bəx . tya:r] / قوخ / [qox]
 خه یار / [xə . ya:r] / رهخنه / [Rəx . nə] / ناخ / [na:x]
 خور / [xor] / تهخت / [təxt] / شاخ / [a:x]

(۷۷) < غ ~ / ɣ / مه لاشویی - خشوکه، نه گه رچی له سه ره تا و ناوه راست و کوتایی

وشه ده ببنریتته وه، به لام له گه ل نابرگه یی (/خ/) دا، گچکه تریین جووت دروستناکات.

غاز / [ɣa:z] / باغان / [ba . xa:n] [ba . ɣa:n] / باغ / [ba:ɣ]
 غه زال / [ɣə . za:l] / داغان / [da . ɣa:n] / ساغ / [sa:x] [sa:ɣ]
 غه م / [xəm] [ɣəm] / ته غار / [tə . ɣa:r] / ولاغ / [wɫa:ɣ]

(۷۸) < ح ~ / h / کپیکی گه رویی خشوکه، له هه مو جیکه و ته کانی وشه دا دیت،

به تاییه تیی له و وشانه یی، که له زمانی عاره بییه وه خزاونه ته ناو شیوه زاره که وه

حاجیی / [ha . ji:] / نه حمه د / [ʔəh . məd] / فه تاح / [fə . ta:h]
 حه میید / [hə . mi:d] / په حیم / [Rə . hi:m] / گوناح / [gu . na:h]
 حه یران / [həy . ra:n] / زه حمه ت / [zəh . mət] / فه لاح / [fə . la:h]

(۷۹) < ع ~ / ʕ / نابرگه بییه کی گه رویی خشوکه، له هه ندیک وشه دا له گه ل دهنگی

نابرگه یی (/ ʕ / ~ / ʔ /) (عائیشه ~ ئایشه، عاقل ~ ئاقل) دا، نه لته رناسیونی ئازادن.

عاله م / [ʕa . ləm] / نه عمه ت / [nəʕ . mət] / سه ریع / [sə . ri:ʕ]
 عه ول / [ʕə . wil] / نه عنیر / [nəʕ . nər] / نه وع / [nəʕ]
 عه باس / [ʕə . ba:s] / سه عات / [sə . ʕa:t] / نه عناع / [nəʕ . na:ʕ]

(۸۰) < ه ~ / h / دهنگیکی ژییه - ته واو هه ناساویی - کپه، له کوتایی وشه دا ناببنریتته وه.

هاورئ / [hau . Re] / به هار / [bə . ha:r] / # _____
 هه رمئ / [hər . me] / به هرؤز / [bəh . roz] / # _____
 هاوار / [ha . wa:r] / نه هرؤ / [nəh . ro] / # _____

۳/۲-۱-۴) ئەفریکات لە جیکه‌وته‌کانی وشەدا

۸۱) < چ > /tʃ/ / کپیکى - رەقەمە‌لاشویى خشۆکه، بە پیشه‌وه‌ی زمان و پوکى سەر‌هوه دروست‌ده‌کریت، لە‌سه‌ره‌تا و ناوه‌راست و کۆتایى وشەدا دە‌بیریتته‌وه.

/چاک/ [tʃa:k] /چایچیی/ [tʃai . tʃi:] /پاچ/ [pa:tʃ]
 /چۆن/ [tʃo:n] /قارچک/ [qar: tʃik] /قوچ/ [qo:tʃ]
 /چل/ [tʃɪt] /کوچەر/ [ko . tʃər] /ماچ/ [ma:tʃ]

۸۲) < ج > /dʒ/ / دە‌نگ‌داریک پوکى - رەقەمە‌لاشویى خشۆکه لە‌سه‌ره‌تا و ناوه‌راست و کۆتایى وشە دە‌بیریتته‌وه.

/جوان/ [dʒwa:n] /جان‌تا/ [dʒan . ta:] /باچ/ [ba:dʒ]
 /جاش/ [dʒa:] /حاجیی/ [ħa . dʒi:] /ساج/ [sa:dʒ]
 /جاجک/ [dʒa:dʒk] /مە‌نجەل/ [mən . dʒət] /گۆج/ [godʒ]

۳/۲-۱-۵) دە‌نگە‌ لوتییە‌کان لە جیکه‌وته‌کانی وشەدا

۸۳) < ن > /n/ / دە‌نگ‌داریکى پوکى - ددانى لوتییە، سە‌رى زمان و پوکى سەر‌هوه لە‌ دروست‌کردنیدا بە‌شدارن، سە‌رى زمان لە‌ پوکى سەر‌هوه دە‌دات، لە‌هه‌مو جیکه‌وته‌کانی وشەدا دە‌بیستریت.

/ناو/ [nau:] /بنار/ [bna:r] /ئاسن/ [ʔa:sn]
 /ناز/ [na:z] /بە‌ناز/ [bə . na:z] /بازن/ [ba:zn]
 /نە‌سریین/ [nəs . ri:n] /دانان/ [da . na:n] /ران/ [Ra:n]

۸۴) < م > /m/ / دە‌نگ‌داریکى لچولئویى - لوتییە.

/مار/ [ma:r] /مامر/ [ma:mr] /مام/ [ma:m]
 /مامە/ [ma . mə] /نە‌مر/ [nəmr] /غە‌م/ [ɣəm]
 /مام/ [ma:m] /نە‌ریمان/ [nə . ri . ma:n] /رە‌حم/ [Rəhm]

٨٥) < ڼ > ~ / ڼ / دهنگيکي لوتیی دیکهیه، تهنه له کوتایی برگه دا بهرجهسته دهکریت.

[drən]	/ درهنگ /	___#___	_____ #
[ma:ŋ]	/ مانگ /	___#___	_____ #
[dən]	/ دهنگ /	___#___	_____ #

٣/٢-١-٦) دهنگه لایی - که نارییه کان له جیکه وته کانی وشه دا

٨٦) < ل > ~ / ل / / دهنگداریکی پوکی لاییه، تهنه له کوتایی وشه دا له گه ل دهنگه

قه له و- توخه که دا (/ ل / ~ / ٤ /)، له همبهرییدا گچکه ترین جووت دروستده کات، وهک:

(/ چل / : / چل /)، له همو جیکه وته کانی وشه دا دیت

[di:i]	/ دییل /	[dler]	/ دلیر /	[la . wa:n]	/ لاوان /
[səil]	/ سهیل /	[de . la:n]	/ دیلان /	[ləi . lə]	/ له یله /
[kəl]	/ کهل /	[zə . lel]	/ زهلل /	[la . wa:z]	/ لاواز /

٨٧) < ل > ~ / ٤ / / دهنگداریکی مه لاشوو- پوکی لاییه، له سه ره تایی وشه دا نایه ت،

به ده گمه ن له هه ندیک وشه دا (/ ل / ~ / ل /) نه لته رناسیوینن (/ لیل / ~ / لیل / ، / لال ~ لال /) .

[do:ʔ]	/ دۆل /	[gʔa:]	/ گلا /	_____ #
[soa:ʔ]	/ سوال /	[do . mə . ʔa:n]	/ دۆمه لان /	_____ #
[sa:ʔ]	/ سال /	[doʔ . mə]	/ دۆلمه /	_____ #

٣/٢-١-٧) دهنگه له رزۆکه کان له جیکه وته کانی وشه دا

٨٨) < ر > ~ / ٢ / / دهنگيکي پوکی - زرنگه ره وهی یه ک لیدانییه flap resonant له

سه ره تایی وشه دا بهرجهسته ناکریت.

[gir . ya:n]	/ گریان /	[ya:r]	/ یار /	_____ #
[gra:n]	/ گران /	[da:r]	/ دار /	_____ #
[kurd]	/ کورد /	[bna:r]	/ بنار /	_____ #

۸۹) <ر> ~ /R/ دهنگی لای- پوکی، یان پشته مه لاشوییه، لهه مو جیکه و ته کانی سهره تا و ناوه پراست و کوتایی وشه دا ده بینریته وه.

[kəR]	/کهر/	[kiR . ya:r]	/کریار/	[Re]	/رئ/
[məR]	/مهړ/	[go . Ra:n]	/گوران/	[Ro:ʒ]	/رؤژ/
[təR]	/تهړ/	[kRi:n]	/کریین/	[Re . na:s]	/ریناس/

۸-۱-۳/۲) نیمچه نابرگه ییه کان له جیکه و ته کانی وشه دا

۹۰) <ی> ~ /y/ رقه مه لاشوییه کی بیخشانندی به رده وامه

#	_____	[dya:r]	/دیار/	[ya . ri:]	/یاری/
#	_____	[zya:d]	/زیاد/	[ya:r]	/یار/
#	_____	[gya:n]	/گیان/	[yuns]	/یونس/

۹۱) <و> ~ /w/ لچولوییه کی بیخشانندی به رده وامه

#	_____	[ya . wər]	/خاوهړ/	[wa . zi:]	/وازی/
#	_____	[sa . wər]	/ساوهړ/	[wə . ʔa:m]	/وه لّام/
#	_____	[ʔa . wai:]	/ئاوایی/	[wa . ra . ni:]	/وارانی/

به پپی نمونه کانی سهره وه، ههنډیک له فونیمه کان زور چالاکن و له جیکه و ته کانی سهره تا و ناوه پراست و کوتایی وشه دا دهرده کهن، به لّام مهرج نییه هه مو فونیمه کان هه میشه به مجوره بن.

۲-۳/۲) برگه ییه کان

ده کریت برگه ییه کانیش به هه مان شیوه ی نابرگه ییکان له جیکه و ته کانی وشه دا، که سیتی فونیمیان بسه لمینریت، وهک:

۱- برگه ییه کان ریزی سهره وه/ بهرز

۹۲) <یی> ~ /i:/ برگه ییه کی ریزی سهره وه ییه، له جیکه و ته کانی وشه دا (خاو/ دریژ) دهرده برریت.

[si:]	/ سی /	[si:r]	/ سییر /	_____ #
[tʃ:]	/ چی /	[pi:r]	/ پییر /	_____ #
*[bi:]	/ بی /	[qi:r]	/ قییر /	_____ #

۹۳ <ی> ~ /i/ برگه‌بیه کی ریزی سهره‌وه‌یه، له هه‌ندیک له جیکه‌وته‌کانی وشه‌دا (گرژ)ه.

[bi]	/ بی /	[nisk]	/ نیسک /	_____ #
*[bi]	/ بیی /	[bist]	/ بیست /	_____ #
*[si]	/ سیی /	[gisk ~ gesk]	/ گیسک /	_____ #

۹۴ <وو> ~ /u/ برگه‌بیه کی ریزی سهره‌وه‌یه، له جیکه‌وته‌کانی وشه‌دا (خاو / دریژ) ده‌رده‌پرریت.

[Ru:]	/ روو /	[ku:R]	/ کوور /	_____ #
[du:]	/ دوو /	[du:r]	/ دوور /	_____ #
[gu:]	/ گوو /	[bu:n]	/ بوون /	_____ #

۹۵ <و> ~ /u/ برگه‌بیه کی ریزی سهره‌وه‌یه، له جیکه‌وته‌کانی وشه‌دا گرژه.

[tu] ~ [to]	/ تو /	[kurd]	/ کورد /	_____ #
*[du:]	/ دوو /	[kuR]	/ کوو /	_____ #
*[bu:]	/ بوو /	[guɫ]	/ گوو /	_____ #

۹۶ برگه‌بی نافونیمی (بزۆکه - [ɨ])^(۱).

# _____	[bist]	/ بست /	_____ #
# _____	[diɫ]	/ دل /	_____ #
# _____	[ʒin]	/ ژن /	_____ #

(۱) برگه‌بی نافونیمی (بزۆکه - [ɨ]) وه‌ها ده‌رده‌که‌ویت، که له گچکه‌ترین جووتدا له‌گه‌ل هه‌ندیک له برگه‌بیه‌کانی تردا ببینرته‌وه، به‌لام هاتن و ده‌رکه‌وتنی ته‌واو پیشببینیکراوه له‌زنجیره ناب‌رگه‌بیه‌کاندا و له‌پیش زرنگه‌ره‌وه‌یی، یان خشۆک و ده‌نگاره‌وه دیت.

۲- برگه‌بیه‌کانی ریزی ناوه‌راست / ناوه‌ند

(۹۷) <ئی> /e~/ برگه‌بیه‌کی ریزی پیشه‌وه و به‌شی ناوه‌راسته، له‌جیکه‌وته‌کانی ناوه‌راست و کوتایی وشه‌دا ده‌بیریتته‌وه.

[de]	/ دی /	[ʃer]	/ شیر /	_____	#
[Re]	/ ری /	[xeʔ]	/ خیل /	_____	#
[me]	/ می /	[geʔ]	/ گیل /	_____	#

(۹۸) <ۆ> /o~/ برگه‌بیه‌کی ریزی پیشه‌وه و به‌شی ناوه‌راسته (گرژ / خاو) و سه‌رپشکیانە دریزیش ده‌بیستریت.

[do]	/ دو /	[ʃor]	/ شور /	_____	#
[no]	/ نو /	[xoʔ]	/ خۆل /	_____	#
[dʒo ~ dʒwe]	/ جو /	[bon]	/ بۆن /	_____	#

(۹۹) <ه> /ə~/ برگه‌بیه‌کی گرژ- کورته، له‌پوی فۆنه‌یتیکیه‌وه له (سه‌ر / فه‌تسه) ی عاره‌ببی ده‌چیت.

[də]	/ ده /	[sər]	/ سه‌ر /	_____	#
*[Rə]	/ ره /	[məR]	/ مه‌ر /	_____	#
*[ə]	/ جه /	[bən]	/ به‌ن /	_____	#

(۱۰۰) <وی> /ü~/ برگه‌بیه‌کی ریزی پیشه‌وه و به‌شی ناوه‌راسته له ناوه‌راست و کوتایی وشه‌دا به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

[tʃü]	/ چوی /	[tʃün]	/ چوین /	_____	#
[qəü]	/ قه‌وی /	[bün]	/ بوین /	_____	#
[zəü]	/ زه‌وی /	[haün]	/ هاوین /	_____	#

۱۰۱) < ۆ > ~ /œ/ ریزی پیشه‌وه و به‌شی ناوه‌پراسته، له‌ناوه‌پراست و کۆتایی وشه‌دا ده‌بینریتته‌وه.

[xœ]	/ خۆئ /	[xœn]	/ خۆئین /	_____	#
[gœ]	/ گوئ /	[kœr ~ kor]	/ کوئیر /	_____	#
[noe]	/ نوئ /	[boer]	/ بوئر /	_____	#

۳- برگه‌بیه‌کانی ریزی خواره‌وه

۱۰۲) < ا > ~ /a/ له برگه‌بیه‌کانی ریزی خواره‌وه‌یه، ده‌کریت سه‌رپشکیانه له‌جیکه‌وته‌کانی وشه‌دا (کورت / دریژ) ده‌رببریت.

[a:]	/ شا /	[ma:t]	/ مال /	_____	#
[ba:]	/ با /	[ba:n]	/ بان /	_____	#
[ga:]	/ گا /	[ka:r]	/ کار /	_____	#

پوخته و ئەنجام ژماره (۴)

۱- نابەرگه‌بیه‌یی (/ŋ/) به‌زۆری له‌جیکه‌وته‌ی کۆتایی بەرگه و پاش بەرگه‌بیه‌کانه‌وه دیت، له‌سه‌ره‌تای بەرگه و وشه‌دا به‌دیناکریت.

۲- نابەرگه‌بیه‌کانی (/t/,/r/) له‌جیکه‌وته‌ی سه‌ره‌تای وشه‌دا نابیسترین و له‌جیکه‌وته‌کانی ناوه‌پراست و کۆتایی وشه‌دا وه‌کو فۆنیم ده‌خرینه‌پوو.

۳- نابەرگه‌بیه‌یی [ع]، یان [ق] له‌جیکه‌وته‌کانی سه‌ره‌تا و ناوه‌پراست و کۆتایی وشه‌عه‌ره‌بیه‌کاندا ده‌بیستری.

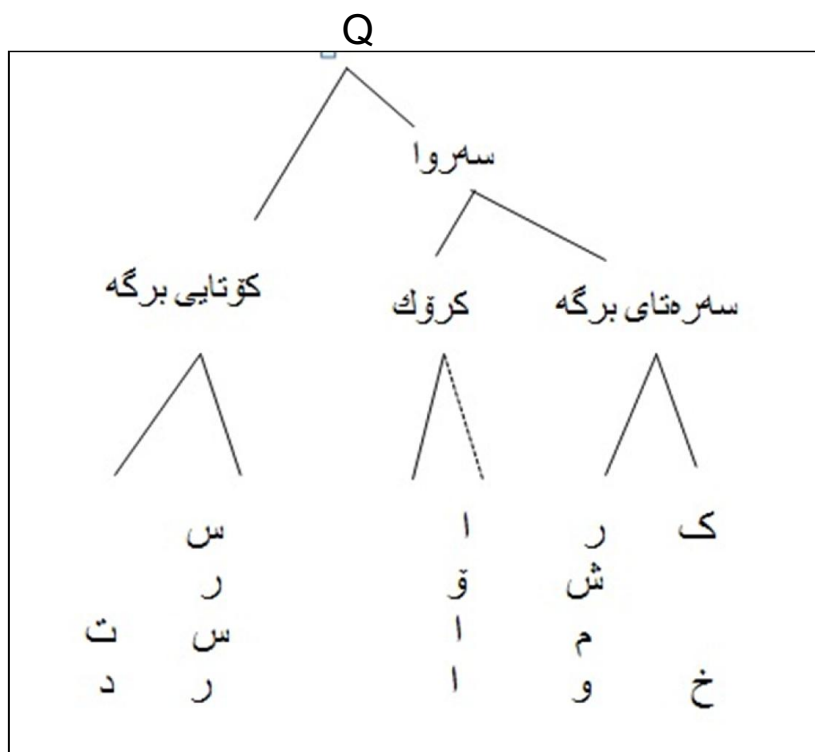
۴- هه‌ندیك له‌ نابەرگه‌بیه‌کان، له‌ ده‌وروبه‌ری ده‌نگارییدا ده‌بن به‌ ده‌نگدار.

۵- به‌هیچ شیوه‌یه‌ک بەرگه‌بیه‌کان له‌جیکه‌وته‌ی سه‌ره‌تای وشه‌دا، نابیسترین و له‌جیکه‌وته‌کانی ناوه‌پراست و کۆتایی وشه‌دا وه‌کو فۆنیم ده‌خرینه‌پوو. ده‌رکه‌وتنی بەرگه‌بیه‌یی ([t̪] بزرۆکه /سارد) هکه‌یش فۆنه‌یتیکیه‌ی و له‌ دابه‌شبوون و دابه‌شکردندا دیتته‌ئاراوه.

۴/۲) دروسته‌ی هه‌په‌می بر‌گه و دابه‌ش‌بونی ته‌واوکه‌رانه‌ی بر‌گه‌بییه‌کان و چه‌پکه ناب‌ر‌گه‌بییه‌کان

به‌مه‌به‌ستی ده‌ست‌نیش‌ان‌کردنی جیکه‌وته‌کانی دانانی هیز له شیوه‌زارکه‌دا، کار به‌مۆدیلی CV ی وه‌چه‌پیکهاته‌کانی بر‌گه ده‌کریت، که تییدا کرۆک و سه‌ره‌تا و کۆتایی بر‌گه جیا‌کراونه‌ته‌وه و به‌سی وه‌چه‌پیکهاته‌دانراون.

هیلکاری هه‌په‌می دروسته‌ی بر‌گه، به وه‌چه‌پیکهاته‌کانییه‌وه (۶).

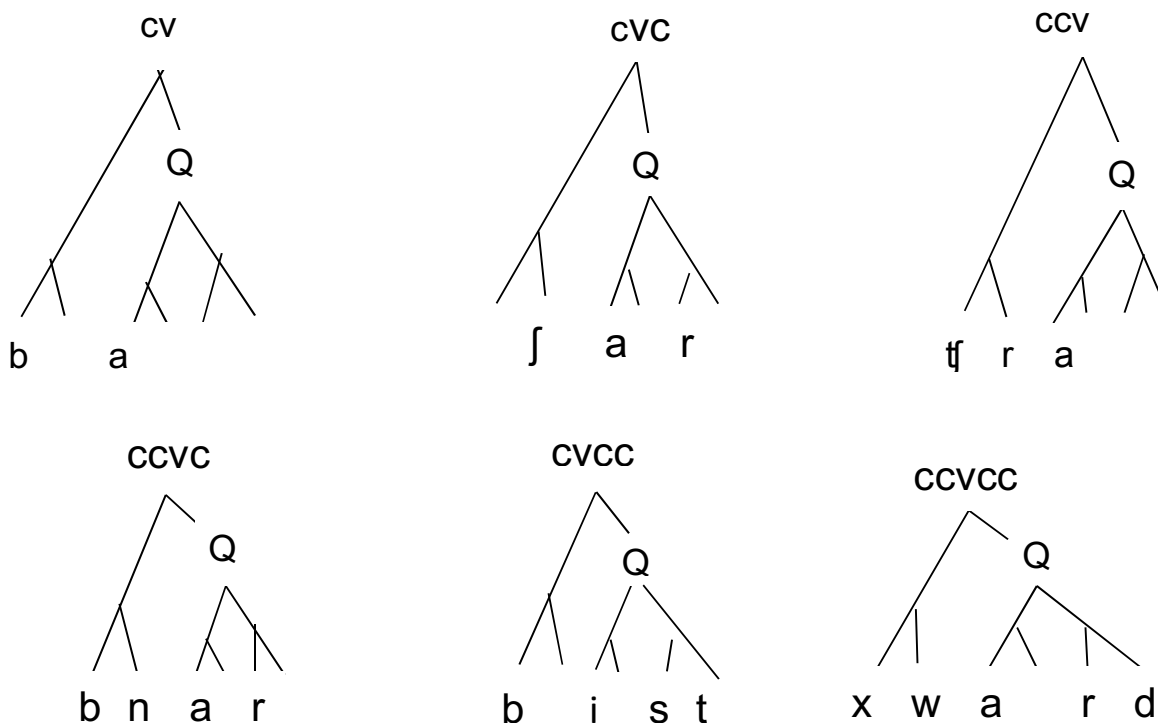

له‌سه‌ر ئه‌و بنه‌مایه ده‌توانیین، نمونه‌کان به‌پیی ریشای دوپه‌لکی بچوکتیرین دروسته‌ی بر‌گه تا گه‌وره‌تیرین دروسته‌ی بر‌گه به‌ژماره‌ی که‌ره‌سته‌کان و هیزه‌وه دیاریبکه‌ین.

تهرزه‌کانی برِگه له شیوه‌زاره‌که‌دا (۱-۴/۲)

CV	[do]	/ - / دۆ
CCV	[bra:]	/ - / برا
CVC	[ma:r]	/ - / مار
CVCC	[tsənd]	/ - / چەند
CCVC	[kra:s]	/ - / کراس
CCVCC	[xwa:rd]	/ - / خوارد

هیلکاریی (۷) دەربرای تهرزه‌کانی برِگه

هیلکارییه‌کانی (۷) ئه‌وه دەرده‌خەن، که:

(۱) وه‌چه‌پیکهاته‌کان به‌شه‌کانی برِگه دروستده‌کەن، به‌شه‌کانیش به‌پیی تایبه‌تمه‌ندیی شیوه‌زاره‌که فونیمیک، یان چه‌ند فونیمیکی تیدایه، هه‌ندیک جاریش ده‌شیت بۆش بیت و هیچ فونیمیکی تیدا نه‌بیت.

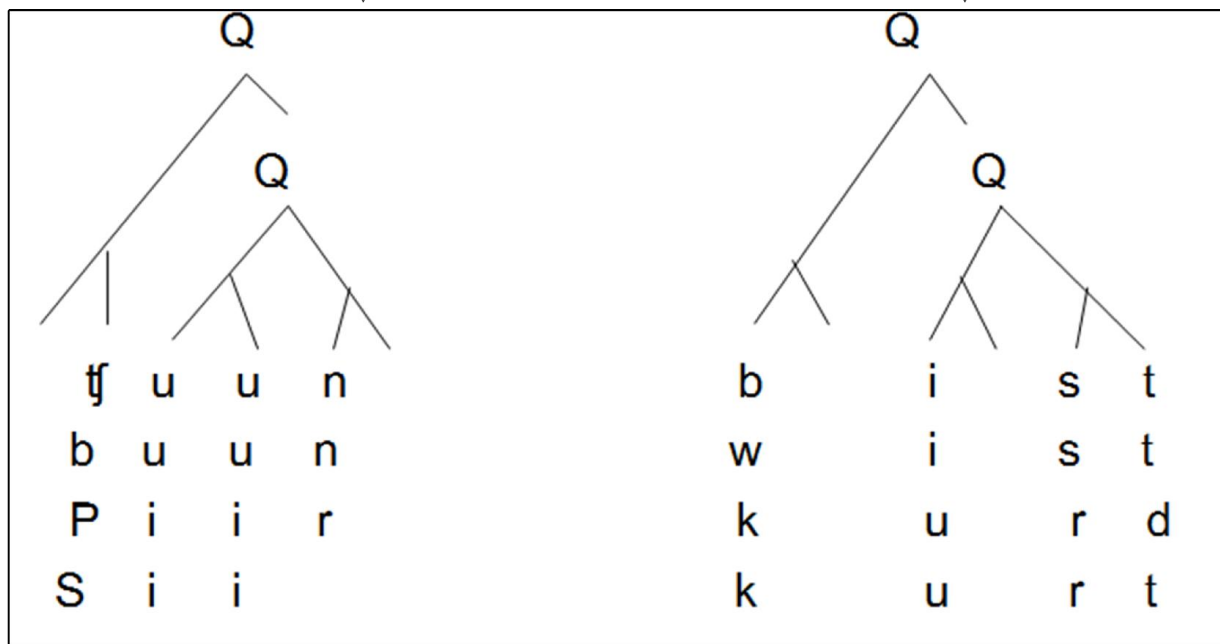
ب) له سه ره تاي بر گه دا بر گه ييه كان (*V) و هه نديک فونيمي تر، وهک (/r/, /t/, /ŋ/) *
 ريگه پينه دراون و ده رناکه ون، به لام ده کريت له کوتاي بر گه دا ده ربکه ون و
 به کار به ينرين.

پ) هه روه ها هه نديک له (خشپه دهنگ و زرنگه روه) کان، له پيره وه
 فونه تاکتيک ييه کاندا زور جار له سه ره تاي بر گه دا پيکه وه ده رناکه ون، وهک:
 (/pm/, /dn/, /vn/, /vm/, /tb/, /tt/... هتد) ئەم مه رجه له کوتاي بر گه دا ناخوات و
 ده رده که ون.

٢-٤/٢) دروسته ي بر گه و بر گه ييه (خاو و گرژ) هکانی سه ره وه

هیلکاری (٩) بو بر گه ييه (خاو) کان

هیلکاری (٨) بو بر گه ييه (گرژه) کان

نمونه کانی خشته ي (٨) ئەوه نيشانده دن، که بر گه ييه کانی سه ره وه (u, i) له و
 بر گانه دا مارکه ليدر اون (گرژ / کورت) ن و قورساييه کی که متریان له سه ره، بو نمونه
 له وشه کانی (/ بيست، ويست... هتد /) کورتن. بويه * (/ بيست، وييست... هتد /)
 ريگه پينه دراون و نيين.

ههروههها له هیلکاری (۹) دا، برهگهییهکانی سهروهه (u, i) قورسایان لهسهره، بویه (u:, i:) خاو گوډهکرین و دهنوسرین. سهبارهت به برهگهییهکانی (/o, e, a/) ناوهپاست و خوارهوه وهکو فونیم کورتن، بهلام له ههمو تهرزهکانی تری برهگهدا، سهپشکی دهشیت به فونهیتیکی خاو (/o:, e:, a:/) گوډهکرین و بهرجهستهبکرین.

۱۰۳- /مال، /دۆ، /دی/

[mat] ~ [ma:t], [do] ~ [do:], [de] ~ [de:]

برهگهیی (/ə/) وهکو فونیم [məl, sə] کورته و له ههمو تهرزهکانی تری برهگهدا، به فونهیتیکی (گرژ/ چر) بهرجهستهدهکریت، نهک خاو.

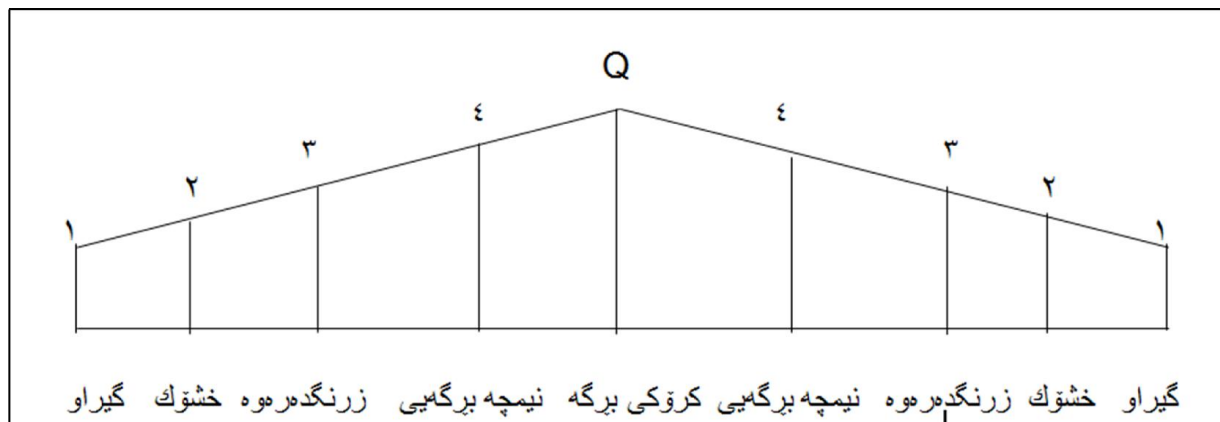
۵/۲) دابهشبونی برهگهیی و نابرهگهییهکان له وهچهپیکهاتوی برهگهدا

۱-۵/۲) وهچه پیکهاتوی سهرهتای برهگه

لهم وهچهپارهیشدا، هاتن و نههاتنی ئه و چهپکه نابرهگهییانهی له سهرهتا و کوٹایی برهگهدا دهردهکهون و ریگیان پیدهدریت، یاخود بهپیچهوانهوه ریگیان پینادریت دهخینه روو. بو نمونه ههندیك له چهپکه نابرهگهییهکان بهپی پله پیوهری زرنگدهروهیی له سهرهتای برهگهدا ریگیان پیدهدریت (خشپهدهنگ و زرنگدهر) وهکان، له پیروهه فونه تاکتیکیهکاندا له سهرهتای برهگهدا پیکهوه دهرناکهون، بهلام ئه م مه رجه له کوٹایی برهگهدا ناخوات و دهردهکهون. ههروهه، زوربهی زوری چهپکه نابرهگهییهکان، که بهپی پله پیوهری زرنگدهروهیی له سهرهتا و کوٹایی برهگهدا ریگیان پیدهدریت له روی فونه تاکتیکیهوه برهگهیه ساردهکه [t] پیشینیکراوه و ئوتوماتیکی دهرکهویت. بو نمونه وشهکانی، وهک: (/ پرد، خرین/) پاش ریکخستنی توخمه پیکهینهرهکانیان بهم شیوهیه بهرجهسته دهکرین: ([pird, xir . pin])^(۱) بویه ههولدههین بهکورتی ههندیك لهو دیاردانه بخهینه روو.

(۱) محهمه دی مهجویی (۲۰۰۸: ۱۷۵).

خشتهی (۵) پله پیوهری زرنگدهرهوهیی^(۱)

۱- گيراو + زرنگدهرهوه

(۱) ئەو چەپكە نابەرگەببىانەى لە سەرەتای بەرگەدا رېگايان پېدەدرىت. لەم شىكردنهوهيەدا لەبەر ئەوهى نابەرگەببى [?] لە سەرەتا و كوتايى بەرگەدا رېگەپېنەدراوه و تەنھا لەگەل بەرگەببىەكاندا دەردەكەويت، بۆيە نمونەى بۆ نەهينراوتەوه.

۱- [b] / بېرىن /، / برۆ /، / بلىمەت /، / بلاو /، / بنار /

[bRi:n], [bro], [bli . mət], [bʔau], [bna:r]

۲- [p] / پېرۆژە /، / پلان /، / پلاو /

[pRo . ʒə], [pla:n], [pʔau:]

۳- [t] / تىر /، / تېرۆهات /، / تىلانەوه /

[tre], [tRu . ha:t], [tla . nə . wə]

۴- [k] / كراس /، / كرىن /، / كلېتە /، / كلاو /

[kra:s], [kRi:n], [kle . tə], [kʔau:]

۵- [q] / قران /، / قلاو /

[qRa:n], [qlau:]

۶- [d] / درىژ /، / دلىر /، / دلۆپ /، / دنيا /

[drez], [dler], [dʔop], [dnyɑ]~[dunya]

(۱) عادل رەشىد قادر (۲۰۰۸ : ۶۵).

۷- [g] / گران، / گنه، / گلالی /

[gra:n], [gnə], [gʎa . ʎi]

ب) ئەو چەپكە نابەرگه بیانه ی له سه ره تای برگه دا ریگیان پینادریت

۱- [b] / *بم، / *بنگ /

*[bm], *[bn]

۲- [p] / *پرا، / *پم، / *پن، / *پنگ /

*[pr], *[pm], *[pn], *[pn]

۳- [t] / *تل، / *تم، / *تن، / *تنگ /

*[tʃ], *[tm], *[tn], *[tn]

۴- [k] / *کم، / *کن، / *کنگ /

*[km], *[kn], *[kn]

۵- [q] / *قرا، / *قل، / *قم، / *قن، / *قنگ /

*[qr], *[qʃ], *[qm], *[qn], *[qn]

۶- [d] / *دم، / *دن، / *درگ /

*[dm], *[dn], *[dRg]

۷- [g] / *گرا، / *گم، / *گنگ، / *گل /

*[gR], *[gm], *[gn], *[gl]

۲- خشوک + زرنگده ره وه

ا) ئەو چەپكە نابەرگه بیانه ی له سه ره تای برگه دا ریگیان پیده دریت

۱- [f] / فره، / فرین، / فلان /

[frə], [fRi:n], [fʎa:n]

۲- [s] / سروشت، / سپرین، / سلیمانی، / سلوا، / سموره، / سنار /

[sruʃt], [sRi:n], [sle . ma . ni], [sʎau], [smo . rə], [sna:r]

۳- [Z] / زریکه، /ازپان، / زله، /زلیخ، / زمان، / زنانه /

[zri . kə], [zRa:n], [zlə], [zʌex], [zma:n], [zna . nə]

۴- [ʃ] / شرین، /شره، /شلیر، /شمهک، /شنو /

[ʃri:n], [ʃRə], [ʃler], [ʃmək], [ʃno]

۵- [ʒ] / ژماره، /ژنانه /

[ʒma . rə], [ʒna . nə]

۶- [x] / خراپ، /خریله، /خله، /خلافان، /خنه /

[xra:p], [xRe . tə], [xlə], [xʌa . fa:n], [xnə]

ب) ئه و چه پکه نابرگه بیانه ی له سه ره تای برگه دا ریگیان پینادریت

۱- [f] / فم، / فن، / فنگ، / فلس /

*[fm], *[fn], *[fŋ], *[fls]

۲- [v] / قر، / قرق، / قیل، / قیل، / قلم، / قن، / قنگ /

* [vr], * [vR], * [vl], * [vʌ], * [vm], * [vn] * [fŋ]

۳- [s] / سنگ /

*[sŋ]

۴- [z] / زنگ /

*[zŋ]

۵- [ʃ] / شل، / شنگ /

*[ʃʌ], * [ʃŋ]

۶- [ʒ] / ژر، /ژرپ، /ژل، /ژل، /ژل، /ژنگ /

*[ʒr], * [ʒR], * [ʒl], * [ʒʌ], * [ʒŋ]

۷- [x] / خم، / خنگ /

* [xm], * [xn]

- * / / [ɣ] -۸
- * / / [h] -۹
- * / / [ɦ] -۱۰
- * / / [ʕ] -۱۱

له نمونه کانی سهره وه ئه وه هه لده هینجینین، که نابرگه ییه کانی [v, ɣ, h, ɦ, ʕ] له سهره تای برگه دا، له گه ل زرنگده ره وه یه کاندا ریگیان پینادریت، نابرگه ییه کانی [ʒ, f] یش، زور چالاک نین.

۳- ئه فریکات + زرنگده ره وه

(ا) ئه و چه پکه نابرگه ییه کانی له سهره تای برگه دا ریگیان پینادریت

۱- [tʃ] / چرا، / چنین، / چله، / چلیس، / چرین /

[tʃr:a], [tʃni:n], [tʃlə], [tʃles], [tʃRi:n]

۲- [dʒ] / جله و، / جنوکه /

[dʒtəu], [dʒno . kə]

(ب) ئه و چه پکه نابرگه ییه کانی له سهره تای برگه دا ریگیان پینادریت

۱- [tʃ] / چم، / چنگ /

* [tʃm], * [tʃŋ]

۲- [dʒ] / جم، / جرا، / جپر، / جل، / جنگ /

* [dʒm], * [dʒr], * [dʒR], * [dʒʔ], * [dʒŋ]

۴- گیراو + خشوک

(ا) ئه و چه پکه نابرگه ییه کانی له سهره تای برگه دا ریگیان پینادریت

۱- [b] / بقه، / بزوین، / بزوین /

[bvə], [bzœn], [bʒœn]

۲- [p] / پسوله، / پژمه، / پیشیله /

[psu . lə], [pʒmə], [pʃi: . lə]

۳- [t] / تسیین /

[tsi:n]

۴- [d] / دزیین /

[dzi:n]

۵- [q] / قسه /

[qsə]

ب) ئه و چه پکه نابرگه بیانه ی له سهره تای برگه دا ریگیان پینادریت

۱- [b] / ب / * / بس /

* [bf], * [bs]

۲- [p] / پ / * / پف / * / پف / * / پز /

* [pf], * [pv], * [pz]

۳- [t] / تفهنگ / * / تف / * / تز / * / تش / * / تز /

* [tfən], * [tv], * [tz], * [t], * [tʒ]

۴- [d] / دب / * / دث / * / دس / * / دش / * / دژ /

* [db], * [dv], * [ds], * [d], * [dʒ]

۵- [k] / کب / * / کپ / * / کف / * / کس / * / کش / * / کز / * / کژ /

* [kb], * [kp], * [kv], * [ks], * [k], * [kz], * [kʒ]

۶- [g] / گب / * / گپ / * / گف / * / گس / * / گش / * / گز / * / گژ /

* [gb], * [gp], * [gv], * [gs], * [g], * [gz], * [gʒ]

۷- [q] / قفل / * / قف / * / قز / * / قش / * / قژ /

* [qf] ~ [qu . f], * [qv], * [qz], * [q], * [qʒ]

نمونه کانی سهره وه ئه وه دهسه لمینن، دهنکه گیراوه کانی [p, t, d, k, g, q] له سهره تای برگه دا، له گه ل خشوکه کاندا زور چالاک نیین.

۲-۵ (وهچه پیکهاتوی کوتایی برگه

۱- زرنگدهرهوه + گیراو

ا) ئه و چهپکه نابرگه بیانهی له کوتایی برگه دا ریگیان پیده دریت

۱- [r] / کهرت، / کورد، / مه رگ /

[kərt], [kurd], [mərg]

۲- [R] / قورگ /

[quRi:]~ [qoRg]

۳- [l] *

۴- [t] / قه لپ، / سه لت، / چه لق، / خه لک /

[qətp], [səft], [dʒəftq], [xətk]

۵- [m] / که مپ /

[kəmp]

۶- [n] / هونه رمه ند، / سه نت، / مانگ /

[hu , nər . mənd], [sənt], [ma:n]

۷- [ŋ] *

ب) ئه و چهپکه نابرگه بیانهی له کوتایی برگه دا ریگیان پینادریت.

۱- [r] / رق، / رب، / رپ، / رک / *

* [rq], * [rb], * [rp], * [rk],

۲- [R] / رب، / رپ، / رت، / رد، / رک، / رق / *

* [Rb], * [Rp], * [Rt], * [Rd], * [Rk], * [Rq]

۳- [l] / لب، / لپ، / لت، / لد، / لک، / لگ، / لق / *

* [lb], * [lp], * [lt], * [ld], * [lk], * [lg], * [lq]

۴- [t] / لب، / لد، / لگ / *

* [tb], * [td], [tg] *

۵- [m] / مب، / مت، / مد، / مق، / مک، / مگ / *

* [mb], * [mt], * [md], * [mq], * [mk], * [mg]

۶- [n] * /نب، /، * /نپ، /، * /نک، /، * /نق

* [nb], * [np], * [nk], * [nq]

۷- [ŋ] * /نگب، /، * /نگپ، /، * /نگت، /، * /نگد، /، * /نگق، /، * /نگک، /، * /نگگ /

* [ngb], * [ngp], * [ngt], * [ngd], * [ngq], * [ngk], * [ngg]

به پیی نمونه کانی سهره وه، نابرگه یی [l, ŋ] له کۆتایی برگه دا به هیچ شیوه یه ک له گه ل دهنگه زرنگه ره وه کاندای ریگیان پینادریت و دهرناکه ون، ههروه ها نابرگییه کانی [R, t, m, n] له کۆتایی برگه دا زور چالاک نیین و دهرناکه ون.

۲- زرنگه ره وه + خشۆک

ا) ئه و چه پکه نابرگه بیانه ی له کۆتایی برگه دا ریگیان پینادریت.

۱- [r] / عارف، /، مارس، /، وهرز، /، کهرش /

[ʕa:rf], [ma:rs], [wərz], [kərf]

۴- [t] / قوآف / [quʔf]

ب) ئه و چه پکه نابرگه بیانه ی له کۆتایی برگه دا ریگیان پینادریت

۱- [r] * / عارف، /، * /رژ /

* [ʕa:rv], * [rʒ]

۲- [R] * /رف، /، * /رڤ، /، * /رس، /، * /رزا، /، * /رڤش، /، * /رڤژ /

* [Rf], * [Rv], * [Rs], * [Rz], * [Rʃ], * [Rʒ]

۳- [l] * /لف، /، * /لف، /، * /لس، /، * /لز، /، * /لش، /، * /لژ /

* [lf], * [lv], * [ls], * [lz], * [lʃ], * [lʒ]

۴- [t] * /لف، /، * /لس، /، * /لز، /، * /لش، /، * /لژ /

* [tʌv], * [tʌs], * [tʌz], * [tʌʃ], * [tʌʒ]

- ۵- [m] / *مف/، / *مف/، / *مس/، / *مزا/، / *مش/، / *مژ /
 * [mf], * [mv], * [ms], * [mz], * [mʃ], * [mʒ]
- ۶- [n] / *نف/، / *نفا/، / *نس/، / *نزا/، / *نش/، / *نژ /
 * [nf], * [nv], * [ns], * [nz], * [nʃ], * [nʒ]
- ۷- [ŋ] / *نځب/، / *نځپ/، / *نگت/، / *نگد/، / *نگق/، / *نگک/، / *نگگ /
 * [ŋb], * [ŋp], * [ŋt], * [ŋd], * [ŋq], * [ŋk], * [ŋg]

نمونه‌کان ئه‌وه نیشاندوده‌ن، که نابەرگه‌یی [r] له کۆتایی بره‌گه‌دا، ته‌ن‌ها له‌گه‌ل نابەرگه‌یی [v, ʒ] دا، ده‌رناکه‌وئیت. به‌لام له‌گه‌ل هه‌مو خشۆکه‌کانی دیکه‌دا ده‌رده‌که‌وئیت. هه‌روه‌ها نابەرگه‌یییه زرن‌گه‌ره‌وه‌کانی [R, l, t, m, n, ŋ] له کۆتایی بره‌گه‌دا له‌گه‌ل نابەرگه‌یییه خشۆکه‌کاندا به‌ده‌گمه‌ن ده‌بئیرئینه‌وه.

۳- زرن‌گه‌ره‌وه + ئه‌فریکات

(ا) ئه‌و چه‌پکه نابەرگه‌بیانه‌ی له کۆتایی بره‌گه‌دا رینگایان پئیده‌درئیت.

[pɪrtʃ], [mærdʒ]	۱- [r] / پرچ/، / مه‌رج /
[dæmɔʒ], [qəmtʃ]	۲- [m] / ده‌مچ/، / قه‌مچ /
[bændʒ]	۳- [n] / به‌نج /

(ب) ئه‌و چه‌پکه نابەرگه‌بیانه‌ی له کۆتایی بره‌گه‌دا رینگایان پئینادرئیت.

* [Rtʃ], * [Rdʒ]	۱- [R] / *رچ/، / *رچ/
* [ltʃ], * [ldʒ]	۲- [l] / *لچ/، / *لچ/
* [tʃ], * [tʃdʒ]	۳- [t] / *تچ/، / *تچ/
* [mtʃ]	۴- [m] / *مچ/
* [bəntʃ]	۵- [n] / *به‌نج/
* [ŋtʃ], * [ŋdʒ]	۶- [ŋ] / *نځچ/، / *نځچ/

پوخته و ئه‌نجامی ژماره (۵)

۱- له شیوه‌زاره‌که‌دا بره‌گه‌یه‌کان بره‌گه به‌ره‌مه‌ده‌هینن، وه‌چه‌پیکهاته‌کانی بره‌گه‌یش سه‌ره‌تا و کۆتایی بره‌گه دروسته‌که‌ن. ده‌شیت هه‌ریه‌که‌یان دوو بره‌گه‌یی گونجاویان له‌گه‌ل پله‌پنوه‌ری زرنگه‌ره‌وه‌یی تیدا بیتا. سه‌ره‌تای بره‌گه ناشیت (چۆل / بۆش) بیت و هیچ نابره‌گه‌یه‌کی تیدا نه‌بیت، سه‌ره‌رای ئه‌وه‌یش نابیت له دوو نابره‌گه‌یی ریگه‌پیداوای زیاتری تیدا بیت. کۆتایی بره‌گه‌یش ده‌شیت یه‌ک یان دوو نابره‌گه‌یی ریگه‌پیداوای تیدا بیت و ناكریت له دوو نابره‌گه‌یی زیاتری تیدا بیت، له‌هه‌مان كاتدا ده‌كریت بۆش بیت.

۲- له سه‌ره‌تای بره‌گه‌دا، بره‌گه‌یه‌کان (*V) و هه‌ندیك له نابره‌گه‌یه‌ زرنگه‌ره‌وه‌یه‌کان، وه‌ك (/ η / ، / t / ، / r / ...هتد) له سه‌ره‌تای بره‌گه‌دا ریگه‌پینه‌دراون و ده‌رناکه‌ون، به‌لام ده‌كریت له کۆتایی بره‌گه‌دا ده‌ربکه‌ون و به‌کاربه‌یترین.

۳- بره‌گه‌یه‌ (گرژ و خاو) هه‌کانی سه‌ره‌وه (/ و - u ، ی - i) ، (/ و - u ، ی - i) ، (/ و - u ، ی - i) له‌ناو وشه‌ یه‌ک بره‌گه‌یه‌کاندا به‌دروسته‌ی جیاوازه‌وه ده‌بینریته‌وه. هه‌روه‌ها بره‌گه‌یه‌کانی ناوه‌راست و خواره‌وه (/ o , e , a /) وه‌کو فۆنیم کورتن، به‌لام له هه‌مو ته‌رزه‌کانی تری بره‌گه‌دا، سه‌ره‌پشکی ده‌شیت به‌ فۆنه‌یتیکی گرژ یان خاو گۆبکرین.

۴- نابره‌گه‌یه‌کانی (/ v , γ , h , ħ , ʔ /) له سه‌ره‌تای بره‌گه‌دا، له‌گه‌ل (زره‌نگه‌ره‌وه) كاندا ریگیان پینادریت، هه‌روه‌ها نابره‌گه‌یه‌کانی (/ ʒ , f /) یش، زۆر کارانین. جگه له ئه‌وه‌یش چه‌پکه نابره‌گه‌یه‌کانی (گیراو + خشۆک) هه‌کان، له‌گه‌ل زۆربه‌ی نابره‌گه‌یه‌کاندا چالاک نین.

بهشتی سیّهم
هیز و جیکه و ته کانی دانانی هیز

٦/٢) ديارده فونولوژى و ئەلتەرناسىۋەنەكان

ئەم شىكردنەوھىيە بەشىۋەھىيەكى پېرەوبەندانە، بەسەر ھەندىك لە ناوھکردارىيەكانى رېژى (ھەوالىي) و (وشەى مۇرفولوژىي) ھەلگواستن derivation و لىكداندا compoundhng جىبەجىدەكرىت. بەمەبەستى پۆلىنكردن و جياكردنەوھى پىواژو فونولوژىيەكان لە پرۆسە فونەيتىكىيەكان، كە لەناو رېژە و وشە مۇرفولوژىيەكاندا ھەن، وەكو پرۆسەكانى (كەوتن/ قرتاندن، ھەلتوقىين،...ھتد) نىشانبدرىن. لەم وەچەپارەدا ھەولدەدەين بەپىيى توانا، شىكردنەوھى نمونە و داتاكان، كار بەتيورى (لىكسىكى مۇرفولوژىي و فونولوژىي - lexicial morphology and phonology) بكەين، كە لە چوارچىۋەى قوتابخانەى فونولوژىي بەرھەمھيتاندايە و بۇ (paul kiparsky)^(١) دەگەرپتەوھ، چونكە لەكاتى خستنەتەكەيەكى مۇرفىمەكان، چاوەرپىدەكرىت ھەندىك گۇرانكارىي فونولوژىي رۇبدا، كە مەرج نىيە بەپىيى ياسا فونولوژىيەكان جىبەجىبكرىن، بەلكو گۇكرندا ئوتوماتىكىين و لەژىر كۇنترولى قسەكەراندا نىين. بۇيە بەگرىنگى دەزانىين، بزانىين ئەو گۇرانكارىيانەى كە رۇدەدەن كارىگەرىيان لەسەر ھىز ھەيە يان نىيە.

١-٦/٢) ناوى كردارىي

١-١-٦/٢) رېژەى ھەوالىي^(٢)

رېژەى ھەوالىي (ئاسايى - كات/ يەقىين)			
ناوى كردارىي	تاف	ياسا	نمونە بەپىيى رېكەوتن - كەسەلكاۋەكان

١-١) تىنەپەر / برژان / [bir . ʒa:n] ~ [bir . ʃya:n]
 رپا بناغە + كل ~ برژام، -/ يت، / -/ Ø، برژاين، -/ ن، / -/ ن
 رانە دە + برژ + كل ~ دەبرژىم، -/ يت، / -/ يت، دەبرژىين، -/ ن، / -/ ن

١-kiparsky(١٩٨٢: ٣-٩١).

(٢) ئەو رەھمانى حاجى مارف (٢٠٠٠ : ١٩١).

ب) تپپهړ / بردن [bir . di:n]

ړا بناغه + کل ~ بردم، /- ت، /- ی، / بردمان، /- تان، /- یان /
ړانه ده + بر + کل ~ دهبه م ئوهم، /- یت، /- ات، / دهبه ین ئوهین، /- ن، /- ن /

۱-۲) تینه پهړ / په ږین [pa . Ri:n]

ړا بناغه + کل ~ په ږیم، /- یت، /- Ø، / په ږین، /- ن، /- ن /
ړانه ده + په ږ + کل ~ ده په ږم، /- یت، /- یت، / ده په ږین، /- ن، /- ن /

ب) تپپهړ / به خشین [bəx . ʃi:n]

ړا بناغه + کل ~ به خشیم، /- ت، /- ی، / به خشیمان، /- تان، /- یان /
ړانه ده + به خش + کل ~ دهبه خشم، /- یت، /- یت، / دهبه خشین، /- ن، /- ن /

۱-۳) تینه پهړ / ته زین [tə . zi:n]

ړا بناغه + کل ~ ته زیم، /- یت، /- Ø، / ته زین، /- ن، /- ن /
ړانه ده + ته ز + کل ~ ده ته زم، /- یت، /- یت، / ده ته زین، /- ن، /- ن /

ب) تپپهړ / توانین [twa . ni:n]

ړا بناغه + کل ~ توانیم، /- ت، /- ی، / توانیمان، /- تان، /- یان /
ړانه ده + توان + کلېتک ~ ده توانم، /- یت، /- یت، / ده توانین، /- ن، /- ن /

۱-۴) تینه پهړ / چوون [tʃu:n] ~ [tʃu:n]

ړا بناغه + کل ~ چووم ~ چویم، /- یت، /- Ø، / چووین، /- ن، /- ن /
ړانه ده + چ + کل ~ ده چم، /- یت، /- یت، / ده چین، /- ن، /- ن /

ب) تپپهړ / چږین [tʃRi:n]

ړا بناغه + کل ~ چږیم، /- ت، /- ی، / چږیمان، /- تان، /- یان /
ړانه ده + چږ + کل ~ ده چږم، /- یت، /- یت، / ده چږین، /- ن، /- ن /

١-٥) تینه‌په‌ر /حه‌په‌سان/ ^(١) [hə . pə . sa:n]

پا بناغه + کل ~ حه‌په‌سام، /یت، /- /Ø، حه‌په‌ساین، /- ن، /- ن /
رانه ده + حه‌په‌س + کل ~ ده‌حه‌په‌سم ~ ده‌حه‌په‌سیم، /یت، /- /یت، /ین، /- ن، /- ن /

(ب) تیپه‌ر /-----/

١-٦) تینه‌په‌ر /خنکان/ [xin . ka:n] ~ [xin . kya:n]

پا بناغه + کل ~ خنکام، /یت، /- /Ø، خنکاین، /- ن، /- ن /
رانه ده + خنک + کل ~ ده‌خنکم ~ ده‌خنکیم، /یت، /- /یت، /ین، /- ن، /- ن /

(ب) تیپه‌ر /خواردن/ [xwar . din]

پا بناغه + کل ~ خواردم، /ت، /- /ی، خواردمان، /تان، /- یان /
رانه ده + خوار + کل ~ ده‌خوم، /یت، /- /ات، ده‌خوین، /- ن، /- ن /

١-٧) تینه‌په‌ر /دران/ [di . Ra:n] ~ [diR . ya:n]

پا بناغه + کل ~ درام، /یت، /- /Ø، دراین، /- ن، /- ن /
رانه ده + در + کل ~ ده‌دریم، /یت، /- /یت، ده‌دریین، /- ن، /- ن /

(ب) تیپه‌ر /دزیین/ [dzi:n]

پا بناغه + کل ~ دزیم، /ت، /- /ی، دزیمان، /تان، /- یان /
رانه ده + دز + کل ~ ده‌دزم، /یت، /- /یت، ده‌دزین، /- ن، /- ن /

١-٨) تینه‌په‌ر /رمان/ [Rim . ya:n] ~ [Rma:n]

پا بناغه + کل ~ رمام، /یت، /- /Ø، رماین، /- ن، /- ن /
رانه ده + رم + کل ~ ده‌رمم ~ ده‌رمیم، /یت، /- /یت، ده‌رمین، /- ن، /- ن /

(١) له شیوه‌زاره‌که‌دا، ناوی کرداریی (/حه‌په‌سان /) زور چالاک نییه و به‌رهو سستی و له‌ناوچوون ده‌چیت.

(ب) تیپه‌ر / پروانین / [Rwa , ni:n]
 را بناغه + کل ~ پروانیم، /-ت، /-ی، پروانیمان، /-تان، /-یان /
 رانه ده + پروان + کل ~ ده‌پروانم، /-یت، /-یت، ده‌پروانین، /-ن، /-ن /

(۹-۱) تینه‌په‌ر / زاین / [zai:n]
 را بناغه + کل ~ زایم، /-یت، /-∅، زاین، /-ن، /-ن /
 رانه ده + زا + کل ~ ده‌زیم، /-یت، /-یت، ده‌زین، /-ن، /-ن /

(ب) تیپه‌ر / زانین / [za . ni:n]
 را بناغه + کل ~ زانیم، /-ت، /-ی، زانیمان، /-تان، /-یان /
 رانه ده + زان + کل ~ ده‌زانم، /-یت، /-یت، ده‌زانین، /-ن، /-ن /

(۱۰-۱) تینه‌په‌ر / ژیان / [ɜya:n]
 را بناغه + کل ~ ژیام، /-یت، /-∅، ژیان، /-ن، /-ن /
 رانه ده + ژی + کل ~ ده‌ژیم، /-یت، /-یت، ده‌ژین، /-ن، /-ن /

(ب) تیپه‌ر /-----/

(۱۱-۱) تینه‌په‌ر / سه‌رکه‌وتن / [sər . kəu . tɪn]
 را بناغه + کل ~ سه‌رکه‌وتم، /-یت، /-∅، سه‌رکه‌وتین، /-ن، /-ن /
 رانه سه‌ر + ده + که‌و + کل ~ سه‌رده‌که‌وم، /-یت، /-یت، این، /-ن، /-ن /

(ب) تیپه‌ر / سه‌ندن / [sən . dɪn]
 را بناغه + کل ~ سه‌ندم، /-ت، /-ی، سه‌ندمان، /-تان، /-یان /
 رانه ده + سه‌ن + کل ~ ده‌سه‌نم، /-یت، /-یت، این، /-ن، /-ن /

(۱۱۲) تینه‌په‌ر /شکان/ [ʃka:n] ~ [ʃkya:n]

را بناغه + کل ~ شکام، /یت، /- /∅، شکاین، /ن، /- /ن /
رانه ده + شک + کل ~ ده‌شکم ~ ده‌شکیم، /یت، /- /یت، /- /یت، ده‌شکین، /ن، /- /ن /

(ب) /شیلان/ [ʃe . la:n]

را بناغه + کل ~ شیلام، /ت، /- /ی، شیلامان، /تان، /- /یان /
رانه ده + شیل + کل ~ ده‌شیلیم، /یت، /- /یت، /- /یت، ده‌شیلین، /ن، /- /ن /

(۱۱۳) تینه‌په‌ر /فریین/ [fRi:n]

را بناغه + کل ~ فریم، /یت، /- /∅، فرین، /ن، /- /ن /
رانه ده + فر + کل ~ ده‌فریم، /یت، /- /یت، /- /یت، ده‌فرین، /ن، /- /ن /

(ب) تیپه‌ر /فروشتن/ [fro] . tin]

را بناغه + کل ~ فروشتم، /ت، /- /ی، فروشتمان، /تان، /- /یان /
رانه ده + فروش + کل ~ ده‌فروشتم، /یت، /- /یت، /- /یت، ده‌فروشین، /ن، /- /ن /

(۱۱۴) تینه‌په‌ر /قرتان/ [qir . ta:n] ~ [qirt . ya:n]

را بناغه + کل ~ قرتام، /یت، /- /∅، قرتاین، /ن، /- /ن /
رانه ده + قرت + کل ~ ده‌قرتیم، /یت، /- /یت، /- /یت، ده‌قرتیین، /ن، /- /ن /

(ب) تیپه‌ر /قیژاندن/ [qi . ʒan . din]

را بناغه + کل ~ قیژاندم، /ت، /- /ی، قیژاندمان، /تان، /- /یان /
رانه ده + قیژان + کل ~ ده‌قیژانیم، /یت، /- /یت، /- /یت، قیژانین، /ن، /- /ن /

(۱۱۵) تینه‌په‌ر /کهوتن/ [kəu . tin] ~ [kəf . tin]

را بناغه + کل ~ کهوتم، /یت، /- /∅، کهوتین، /ن، /- /ن /
رانه ده + کر + کل ~ ده‌کهوتم، /یت، /- /یت، /- /یت، ده‌کهوین، /ن، /- /ن /

(ب) تیپه پ / کوشتن [kuʃ . tɪn]
 ږا بناغه + کل ~ کوشتم، /-ت، /-ی، کوشتمان، /-تان، /-یان /
 ږانه ده + کوش + کل ~ دهکوژم، /-یت، /-∅، دهکوژین، /-ن، /-ن

(۱۶) تینه په پ / گه‌یشتن [gəiʃ . tɪn]
 ږا بناغه + کل ~ گه‌یستم، /-یت، /-∅، گه‌یشتین، /-ن، /-ن /
 ږانه ده + گه‌یش + کل ~ ده‌گه‌م، /-یت، /-ات، ده‌گه‌ین، /-ن، /-ن

(ب) تیپه پ / گرتن [gir . tɪn]
 ږا بناغه + کل ~ گرم، /-ت، /-ی، گرتمان، /-تان، /-یان /
 ږانه ده + گر + کل ~ ده‌گرم، /-یت، /-یت، ده‌گرین، /-ن، /-ن

(۱۷) تینه په پ / له‌رزین [lar . zi:n]
 ږا بناغه + کل ~ له‌رزیم، /-یت، /-∅، له‌رزین، /-ن، /-ن /
 ږانه ده + له‌رز + کل ~ ده‌له‌رزیم، /-یت، /-یت، ده‌له‌رزین، /-ن، /-ن

(ب) تیپه پ / لوشیین^(۱) [lo . ʃi:n]
 ږا بناغه + کل ~ لوشمکرد، /-ت، /-ی، لوشمانکرد، /-تان، /-یان /
 ږانه ده + لوش + کل ~ لوشیده‌که‌م، /-یت، /-ات، لوشیده‌که‌ین، /-ن، /-ن

(۱۸) تینه په پ / مردن [mir . din]
 ږا بناغه + کل ~ مردم، /-یت، /-∅، مردین، /-ن، /-ن /
 ږانه ده + مر + کل ~ دهمرم، /-یت، /-یت، دهمرین، /-ن، /-ن

(۱) له شیوه‌زاره‌که‌دا، ناوی کرداری (لوشیین) به‌ته‌نھا چالاک نییې و به‌کارناهیتریت، به‌لکو له‌گه‌ل ناوی کرداری (کردن) له‌شیوه‌ی ناوی کرداری لیکدراو، وهک (لوشکردن) به‌کارده‌هیتریت و چالاکه.

ب) تیپه پَر / مالیین / [ma . fi:n]

پا بناغه + کل ~ مالییم، /-ت، /-ی، مالییمان، /-تان، /-یان /
پانه ده + مال + کل ~ ده مالَم، /-یت، /-یت، ده مالیین، /-ن، /-ن

۱۹- تینه پهر / دانیشتن / [da . ni]. tin]

پا بناغه + کل ~ دانیشتم، /-یت، /-یت، دانیشتین، /-ن، /-ن /
پانه ده + دانیش + کل ~ داده نیشم، /-یت، /-یت، داده نیشتین، /-ن، /-ن

ب) تیپه پَر / نویسین / [nu . si:n] ~ [nû . si:n]

پا بناغه + کل ~ نویسیم، /-ت، /-ی، نویسیمان، /-تان، /-یان /
پانه ده + نوس + کل ~ ده نویسم، /-یت، /-یت، ده نویسین، /-ن، /-ن

۲۰- تینه پهر / وهریین / [wə . ri:n]

پا بناغه + کل ~ وهریم، /-یت، /-یت، وهریین، /-ن، /-ن /
پانه ده + وهر + کل ~ ده وهرم، /-یت، /-یت، ده وهریین، /-ن، /-ن

ب) تیپه پَر / گوتن / [gu . tin] ~ [wtin]

پا بناغه + کل ~ گوتم، /-ت، /-ی، گوتمان، /-تان، /-یان /
پانه ده + و + کل ~ ده لیم، /-یت، /-یت، ده لیین، /-ن، /-ن /
ئیزم، /-یت، /-یت، ئیزین، /-ن، /-ن

۲۱- تینه پهر / هاتن / [ha . tin]

پا بناغه + کل ~ هاتم، /-یت، /-یت، هاتین، /-ن، /-ن /
پانه ده + ها + کل ~ دیم، /-یت، /-یت، دیین، /-ن، /-ن

ب) تیپەر /هاریین/ [ha .Ri:n]

را بناغه + کل ~ هاریم، /-ت، /-ی، هاریمان، /-تان، /-یان /

رانه ده + هار + کل ~ دههاریم، /-یت، /-یت، دههارین، /-ن، /-ن /

له ناوه کردارییهکانی سه ره وهدا، تیپینی دوو دیارده دهکریت.

ا) له شیوه زاره که دا هه ندیک له ناوه کردارییهکان، له بنه رته تا گۆرانی دهنگیان به سه ردا

هاتوو و دیارده یه کی فۆنه یتیکین، ئه وهش تایبه تمه ندیی ئاخاوتنی شیوه زاره که

نیشانهدات، وهها دهرده که ویت په یوه ندیی به هیزه وه نه بیت، چونکه ئوتوماتیکی و

به بی ناوازه ن، وهک:

(۲۲)

- تیپه پەر /برژان/ [bir . ʒ'a:n] ~ [bir . ʃ'a:n]

- تیپه پەر /چوون/ [tʃ'u:n] ~ [tʃ'ún]

- تیپه پەر /خنکان/ [xnk'a:n] ~ [xin . ky'a:n]

- تیپه پەر /دران/ [dR'a:n] ~ [diR . y'a:n]

- تیپه پەر /رمان/ [Rma'a:n] ~ [Rim . y'a:n]

- تیپه پەر /شکان/ [ʃk'a:n] ~ [ʃky'a:n]

- تیپه پەر /کهوتن/ [kəu . t'in] ~ [kəf . t'in]

- تیپه پەر /نوسیین/ [nu . s'i:n] ~ [nú . s'i:n]

ب) له کاتی شکاندنه وهی ناوه کردارییهکاندا له تافی رانه بوردوو- ریژهی هه والیی،

ئالته رناسیونی ئازدن ([d] ~ [ʔ]) له نیشانهی رانه بوردوو (/ده- / ~ /ئه- /) فۆنه یتیکیه

و به بی ناوازه یه. له سه روی ئه وه هیشه وه هه ندیک گۆرانی دهنگی به سه ر

ناوه کردارییهکاندا هاتوو، به زۆریش ئه و دیاردانه ده بینرینه وه، که له ژیر دهسه لاتی

قسه که ردا نین، چونکه پتر ریزمانین.

(۲۳) ئه و ناوه کردارییهکانی، که گۆرانیان به سه ردا هاتوو:

ا) کرداری تیپه پەر، وهک / برژان، چه په سان، خنکان، زایین، دران، رمان، ژیان، شکان،

گه یشتن، وه ریین، هاتن /).

ب) کرداری تیپه، وهک (/بردن، خواردن، سهندن، قیژاندن، کوشتن، وتن/).

(۲۴) ئەو ناوه کردارییانهی، که گۆرانیان به سهردا نه هاتوه:

ا) کرداری تیپه پهر، وهک (/په پیین، ته زیین، فریین، سهرکه وتن، دانیشتن، که وتن، قرتان، له زیین، مردن/)

ب) کرداری تیپه، وهک (/به خشیین، توانیین، چریین، زانیین، پروانیین، شیلان، فروشتن، گرتن، لۆشیین، مالیین، نوسیین، هاریین /).

۲-۶/۲ پیواژۆ فۆنۆلۆژییه کان

۱-۲-۶/۲ که وتن

ناوی کرداری	رابطه دوو	رانه بوردوو
← /بردن/	<برد-م>	<ده-بر-م> ~ <ده به-م>
[?ə . wəm] ~ [də . bəm]		
← /خواردن/	<خوارد-م>	<ده-خوار-م> ~ <ده خۆم>
[?ə . xom] ~ [də . xom]		
← /گه یشتن/	<گه یشت-م>	<ده-گه یش-م> ~ <ده گه-م>
[?ə . gəm] ~ [də . gəm]		
← /هاتن/	<هات-م>	<ده-ها-م> ~ <دیم>
[dem] ~ [tem]		

یاسا و پونکردنه وهکان - که وتن

۱-۲۵) ر < Ø / رانه بوردوو

ب) ب < و / رانه بوردوو

۱-۲۶) ر < Ø / رانه بوردوو

- ب) وا < و / ----- رانه بوردوو
 ۲۷- یش < Ø / ----- رانه بوردوو
 ۲۸- ه < Ø / ----- رانه بوردوو

به پیی نمونه کانی سه ره وه، له کاتی شکانده وهی ناوه کردارییه کاندای بۆ تافی رانه بوردوو- ریژهی هه والیی. هه ندیک گۆرانی دهنگیی به شداریی له به ره مهیناندا دهکن، وهک (کهوتنی دهنگیی) به سه ر (رهگ) هکاندا هاتوو (بروانه نمونه کانی ۲۵- ۲۸)، ئه و دیاردانهش هیچ په یوه ندییه کیان به هیزه وه نییه، به لکو زیاتر به دیارده فۆنۆلۆژییه کان خۆیانه وه په یوه ستن (بۆزانیاریی سه بارهت به هیز، بروانه (بهشی سیئه م)).

یاسای ژماره (۱) نمونه کانی (۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸)

دیارده کان ئه وه نیشانددهن، که پرۆسه کان به دابه شبونی برگیهیی و نابرگیهییه کانه وه په یوه ستن، دهنگی خشۆکی دهنگدار و کپی گیراو له دابه شبونی ته واوکه رانه دان، به واتا له کوی گیراوی کپ هه بیته، خشۆکی کپ هه یه، له کویش دهنگداری گیراو هه بیته له ئه ویش خشۆکی دهنگدار هه یه. به واتایه کی تر، ئه گه ر ئه و دوو دهنگه پیکه وه هاتن، ده بیته له دهنگدارییدا، یان کپییدا وه کیه ک بن.

۲-۲-۶/۲ هه لتوقیین

ناوی کرداریی	پا بوردوو	پانه بوردوو
← < له رزی - م - > ----- < ده - له رز - م >		
[də . lar . zim] ~ [də . lar . zem]		
← < چه په سا - م > ----- < ده - چه په س - م > ~ < ده چه په سم >		
[də . hə . pə . sem] ~ [ʔə . hə . pə . sem]		
← < خنکا - م > ----- < ده - خنک - م > ~ < ده خنکم >		
[də . xin . kim] ~ [də . xin . kem] ~ [ʔə . xin . kem]		
← < برژا - م > ----- < ده - برژ - م > ~ < ده برژم >		
[də . bir . jem] ~ [ʔə . bir . jem]		

← <درا - م> ----- <ده - دپ - م> ~ <دهدپم>
 [də . dɪrɪm] ~ [də . dRɛm]

← <رما - م> ----- <ده - رم - م> ~ <دهرمم>
 [də . Rɪmm] ~ [də . drem]

← <قرتا - م> ----- <ده - قرت - م> ~ <دهقرتم>
 [də . qɪr . tem] ~ [ʔə . qɪr . tem]

← <شکا - م> ----- <ده - شک - م> ~ <دهشکم>
 [də . ʃkɛm] ~ [ʔə . ʃkɛm]

ياسا و پونکردنه وهکان - ههلتوقين

- (۲۹) Ø < ئ / ----- رانه بوردوو
- (۳۰) Ø < ئ / ----- رانه بوردوو
- (۳۱) Ø < ئ / ----- رانه بوردوو
- (۳۲) Ø < ئ / ----- رانه بوردوو
- (۳۳) Ø < ئ / ----- رانه بوردوو
- (۳۴) Ø < ئ / ----- رانه بوردوو
- (۳۵) Ø < ئ / ----- رانه بوردوو
- (۳۶) Ø < ئ / ----- رانه بوردوو

ياسا ژماره (۲) نمونه کانی (۲۹ - ۳۶)

له نمونه کانی (۲۹ - ۳۶) دا، دیاردهی ههلتوقین و ده رکه وتنی برگیی ([e] ~ [ئ])
 ده بینریت، ئه وهیش پیواژویه کی مۆرفۆلۆژییه، چونکه له زمانی کوردییدا مۆرفیمی (/ -
 ئ /) نیشانهی تافی رانه بوردوو، بویه ئه و دیاردهیه روده دات و هیچ په یوه ندیییه کی
 به هیزه وه نییه.

- ۳۷/بردن / ← < برد - م > ----- < ده - بر - م > ~ < ده‌به‌م >
[də . bəm]~[ʔə . bəm]~[ʔə . wəm]
- ۳۸/خواردن / ← < خوارد - م > ----- < ده - خوار - م > ~ < ده‌خۆم >
[də . xom]~[ʔə . xom]
- ۳۹/زایین / ← < زایی - م > ----- < ده - زا - م > ~ < ده‌زیم >
[də . zem]~[ʔə . zem]
- ۴۰/قیژاندن / ← < قیژاند - م > ----- < ده - قیژان - م > ~ < ده‌قیژینم >
[də . qi . ze . nim]~[ʔə . qi . ze . nim]
- ۴۱/هاتن / ← < هات - م > ----- < ده - ها - م > ~ < دیم >
[dem]~tem]
- ۴۲/سه‌ندن / ← < سه‌ند - م > ----- < ده - سه‌ن - م > ~ < ده‌سه‌نم >
[də . sə . nim]~[ʔə . se . nim]
- ۴۳/ژیان / ← < ژیا - م > ----- < ده - ژى - م > ~ < ده‌ژیم >
[də . zim]~[ʔə . zem]
- ۴۴/کوشتن / ← < کوشت - م > ----- < ده - کوش - م > ~ < ده‌کوژم >
[də . ku . zim]~[ʔə . ku . zim]
- ۴۵/وتن / ← < وت - م > ----- < ده - و - م > ~ < ده‌لیم > ~ < ئیژم >
[də . tem]~[ʔə . tem]~[ʔe . zim]

ياسا و پونکردنه‌وه‌کان - گۆرپین

- ۳۷ ب < و / ----- رانه‌بوردوو
- ۳۸ وا < و / ----- رانه‌بوردوو
- ۳۹ ا < ئ / ----- رانه‌بوردوو
- ۴۰ ا < ئ / ----- رانه‌بوردوو

- (٤١) ا < ئ / ----- پانه بوردوو
 (٤٢) ه < ئ / ----- پانه بوردوو
 (٤٣) ي < ئ / ----- پانه بوردوو
 (٤٤) ش < ژ / ----- پانه بوردوو
 (٤٥) و < لئ ~ ئيژ / ----- پانه بوردوو

ياساي ژماره (٣) نمونه ي (٣٧)

گوريني نابرگه يي [b] بو نيمچه نابرگه يي [w] تاييه ته به شيوه زاري دهربريني تاك هوه. به و واتايه هو و بنه ماي ئه م جوړاو جوړيي گوگردنانه يش، وابه سته ي هه نديك مهرجن، كه گوراني فونه يتيكيانته ي فورمه كوكر او هكان ده خولقيتن. له شيوه زاره كه، ئه لته رناسيوني ئازادن [wə . xwa] ~ [ba . xwa] له ئاخوتندا به كارده هيئرئيت^(١)، نه ك له نوسييندا.

ب < و / ----- پانه بوردوو

ياساي ژماره (٤) نمونه ي (٣٨)

ئوه نيشانده دات، كه فونوتاكتيكي زماي كوردي به شيوه يه كي گشتي و وه چه زاره كه به شيوه يه كي تاييه تي، جيكه وته و ده و روبه ري فونولوژيي دهنگه كه، له دابه شبوني برگه يي و نابرگه ييدا له وه چه پيكا هتوي برگه دا، ريگا به زنجيره ي نابرگه يي [wm] نادات، بويه برگه ييه دودهنگيه كه ي [wa] گوراوه بو برگه يي [o] و ئه لته رناسيوني يه كترن، وه ك:

وا < و / ----- پانه بوردوو

ياساي ژماره (٥) نمونه (٤١، ٤٠، ٣٩)

له (٤١، ٤٠، ٣٩) دا گوريني [a] بو [e] به ديده كرئيت، ئه و دياردانه فونولوژيي نيين، به لكو (مورفولوژيي / ريزمانيين)، له بهر ئه وه ي په يوه ستن به تافي (رپابوردوو) و (رپانه بوردوو) هوه و ئه لته رناسيوني يه كترن. له زماي كورديدا مورفيمي (/ - ئ / -) نيشانه ي تافي رپانه بوردوو و (/ - ا - /) يش، نيشانه ي تافي رپابوردوو. به و واتايه، له كرداره شكاهه كاندا مورفيمي رپابوردوو (/ - ا - /) ئاماده نابئيت، له بري ئه و مورفيمه،

(١) محمهد مه عرووف فه تاح (١٩٩٠:١١٧)، محمهد ي مه حويي، به رگي دوه م (٢٠٠٨:١٧).

نیشانه‌ی تافی رانه‌بوردوو (/ - ئ /) داده‌نریت. ئەم دیارده‌یه‌ش تهنه‌ها له‌کرداره تینه‌په‌ره‌کاندا به‌دیده‌کریت.

ا < ئ / ----- رانه‌بوردوو
 ا < ئ / ----- رانه‌بوردوو
 ا < ئ / ----- رانه‌بوردوو

یاسای ژماره (٦) نمونه‌کانی (٤٢ و ٤٣)

ئەم یاسایه‌ ئه‌وه ده‌سه‌لمینیت، که گۆرینی [e] ~ [ə] و برگه‌یی [i] ~ [e] په‌یوه‌سته به نواندنی فۆنه‌یتیکی شیوه‌زاره‌که‌وه و ئەلته‌رناسیونی یه‌کترن (بروانه یاسای ژماره (٣)).

ه < ئ / ----- رانه‌بوردوو
 ی < ئ / ----- رانه‌بوردوو
 یاسای ژماره (٧) نمونه‌ی (٤٤)

کاتیک خشۆکی ده‌نگدار وه‌کو ده‌نگی [] له‌پیش گیراویکی که‌په‌وه [t] دیت، به خشۆکی کپدار ده‌رده‌بریت (بروانه: یاسای ژماره (١)). به‌و واتایه، خشۆکی ده‌نگدارو کپ له‌گه‌ل گیراوی ده‌نگدار و کپدا له‌دابه‌شبنونی ته‌واوکه‌رانه‌دان، له‌کوی گیراوی کپ هه‌بیت، خشۆکی کپ هه‌یه، له‌کوییش گیراوی ده‌نگدار هه‌بیت له‌ئویش خشۆکی ده‌نگدار هه‌یه. به‌واتایه‌کی تر، ئەگه‌ر ئەم دوو ده‌نگه‌ پیکه‌وه‌هاتن، ده‌بیت له‌ده‌نگارییدا یان کپیدا به‌شداربن (بروانه: ئەم نامه‌یه (٥/٢) دابه‌شبنونی برگه‌یی و نابرگه‌ییه‌کان له وه‌چه‌پیکه‌توی برگه‌دا).

ش < ژ / ----- رانه‌بوردوو
 یاسای ژماره (٨) نمونه (٤٥)

ئەم یاسایه‌ ئه‌وه نیشانداده‌ت، که پرۆسه‌که (ئیدیۆسینکراسیه) ^(١)، به‌واتا دیارده‌یه‌که فۆنه‌یتیکی و فۆنۆلۆژیی نییه، به‌لکو ریزمانیه ^(٢)، وه‌ک و < لئ ~ ئیژ / ----- رانه‌بوردوو

(١) smith, Brian w. & cantwell, Claire moore (٢٠٠١ : ٢).

(٢) محهمه‌دی مه‌حویی (٢٠١٨: بلاو نه‌کراوه).

۳-۶/۲) وشه‌ی مۆرفۆلۆژیی

۱-۳-۶/۲) وشه‌ی لیکدراو

له‌سه‌ره‌وه نمونه و پرۆسه‌کانی (که‌وتن/ توانه‌وه، هه‌لتۆقین، گورپین) له شکانده‌وه‌ی ناوی کردارییدا (۱-۶/۲) دا پێشکه‌شکران، بۆیه له‌م پارهدا هه‌ولده‌ده‌ین به‌پیی توانا، دیارده و پرۆسه (فۆنۆلۆژیی و فۆنه‌یتیکیه‌کان) په‌یوه‌ست به‌هیزه‌وه بخینه‌روو. سه‌ره‌پایی ئه‌وه‌ش پرۆسه و دیارده فۆنۆلۆژییه‌کان، له‌دیارده و پرۆسه فۆنه‌یتیکیه‌کان دیارییه‌که‌ین.

یه‌که‌هم - ناوی کرداریی لیکدراو

[dæst . bR'ɪ:n] ~ [dæs . bR'ɪ:n] ~ [bR'ɪ:n] / + /برین/ [d'æs] [d'æst] / ده‌ست / (۸۸)
[Rau . kir . d'ɪn] ~ [kir . d'ɪn] / + /کردن/ [R'au] / ڤاوا / (۸۹)
[nan . xwar . d'ɪn] ~ [xwar . d'ɪn] / + /خواردن/ [n'a:n] / نان / (۹۰)
[han . d'a:n] ~ [d'a:n] / + /دان/ [h'a:n] / هان / (۹۱)
[waz . he . n'a:n] ~ [he . n'a:n] / + /هیتان/ [w'a:z] / واز / (۹۲)

یاسا و پونکردنه‌وه‌کان

(۸۸) ت < Ø / ----- / وشه‌ی لیکدراو

یاسای ژماره (۹)

سه‌باره‌ت به‌ ناوه‌کردارییه لیکدراوه‌کانی سه‌ره‌وه (۸۸-۹۲) دا، ته‌نها له (۸۸) دا، که‌وتنی ده‌نگداری [t] ده‌ببیریت، ئه‌و دیارده‌یه‌ش سه‌رپشکییه، چونکه ته‌نها له‌ناودا ڤوده‌دات (/ده‌ست/ ~ /ده‌س/) ، (/به‌ست/ ~ */به‌س/).

دوهه‌م - ناوی لیکدراو

[dæs . k'əut] ~ [dæst . k'əut] ~ [k'əut] / + /که‌وت/ [d'æst] / ده‌ست / (۹۳)
[dæst . g'ir] ~ [dæz . g'ir] ~ [g'ir] / + /گر/ [d'æst] / ده‌ست / (۹۴)

[mas . t'a:u] ~ [ma . s'a:u] ~ [?'a:u] / + [m'a:st] / ماست / (۹۵)
 [zər . d'a:u] ~ [?'a:u] / + [z'ərd] / زهرد / (۹۶)

ياسا و پونکردنه وهکان

۹۳	ت	<	∅	/-----/	وشه ی لیكدراو
۱-۹۴	ت	<	∅	/-----/	وشه ی لیكدراو
ب)	س	<	ز	/-----/	وشه ی لیكدراو
۱-۹۵	ئ	<	∅	/-----/	وشه ی لیكدراو
ب)	ت	<	∅	/-----/	وشه ی لیكدراو
۹۶	ئ	<	∅	/-----/	وشه ی لیكدراو

ياسای ژماره (۱۰) نمونه ی (۹۳ و ۹۴-۱ و ۹۵-ب) له و نمونانہ ی سهره وهدا، قرتاندنی دهنگداری [t] ياسايه کی فونولوژیی سهرپشکییه، تنها له ناودا پوده دات (بروانه: ياسا: (ژ- ۹)).

ت	<	∅	/-----/	وشه ی لیكدراو
ت	<	∅	/-----/	وشه ی لیكدراو
ت	<	∅	/-----/	وشه ی لیكدراو

ياسا ژماره (۱۱)

دهرکه وتن و ههلتوقینی برگه ییه سارده که [t̥] له نیوان چهپکه نابرگه یی [gr] دا فونہ ییتیکیه و تنها به مبه سستی دروستکرنی [dəs . gir] ~ [dəz . gir] برگه یه.

ياسای ژماره (۱۲) نمونه ی (۹۴-ب)

دیارده یه ک ده بیزیت، ئه ویش گورینی دهنگی [s > z] سهرپشکییه، واتا کاتیک نابرگه یی کپ ده که ویته پیش نابرگه یی دهنگداره زورجار سهرپشکیی ئه و پرؤسه یه پوده دات. به شیوه یه کی تر دهنگی [g] نابرگه یه کی دهنگداره له گه ل نابرگه یی [z] که به هه مان شیوه نابرگه یه کی دهنگداره و زیاتر دهگونجیت، نه ک له گه ل دهنگی [s] ی کپدا.

س	<	ز	/-----/	وشه ی لیكدراو
---	---	---	---------	---------------

ياسای ژماره (۱۳) نمونهی (۹۵-۱، ۹۶)

دياردهی قرتاندنی دهنگی [ʔ] دهبینریت، زور جار له وشه‌ی فونولوژییدا، ئەو دياردهیه تیبینیدهکریت و پیواژویهکی فونیتیکییه، له‌بنه‌ره‌تدا دهنگی [ʔ] فونیم نییه و دهنگه ژیهکی گیراوهیه، له‌سه‌ره‌تای برگه‌دا بو یارمه‌تیدانی دهنگه برگه‌یه‌کان دهرده‌که‌ویت.

ئ < Ø /-----/ وشه‌ی لیکدراو

ئ < Ø /-----/ وشه‌ی لیکدراو

سیهه‌م - ئاوه‌لناوی لیکدراو

[diʔ . ʃ'a:d] ~ [ʃ'a:d] / شاد / + [d'ɪʔ] / دل / (۹۷)

[həɪʃ . d'ə] ~ [həʒ . d'ə] ~ [d'ə] / ه / + [h'əʃt] ~ [h'əɪʃt] / هشت / (۹۸)

ياسا و روئکردنه‌وه‌کان

ا- ش < ژ /-----/ ئاوه‌لناوی لیکدراو

ياسای ژماره (۱۴) نمونه (۹۸)

گۆرانی دهنگی به‌رجه‌سته‌ده‌کریت، ئەویش ([] ~ [3]) ئەلوفونی یه‌کترن، چونگه دهنگداری خشپه دهنگه‌کان له‌کوئایی وشه و برگه‌دا به‌زۆری کپ به‌رجه‌سته‌ده‌بن، هه‌روه‌ها گیراوه دهنگداره‌کانیش هه‌روه‌کو کپه‌کانیان له‌کوئایی وشه و برگه‌دا کپ به‌رجه‌سته‌ده‌بن.^(۱)

(۲-۳-۶/۲) وشه‌ی (داریژراو)

ا- وشه‌ی (داریژراو) به‌پاشگره‌وه

[Ras . t'ə] / راسته / ~ [R'a:st + ə] / راست / + /- / ه (۹۹)

[pux . t'ə] / پوخته / ~ [p'uxt + ə] / پوخت / + /- / ه (۱۰۰)

[go . Ri:s . t'a:n] / گۆرستان / ~ [g'oR + sta:n] / گۆر / + /- / ستان (۱۰۱)

[guʔ . d'a:n] / گۆل‌دان / ~ [g'uʔ + da:n] / گۆل / + /- / دان (۱۰۲)

(۱) محهمه‌دی مه‌حویی (۲۰۰۸: ۲۰۹).

[to . ma:r . g'ə]	/ تۆمارگە /	~	[tom'a:r + gə]	/ تۆمار / + - / گە
[dur . g'ə]	/ دورگە /	~	[d'u:r + gə]	/ دوور / + - / گە
[Ru . n'a:k]	/ روناك /	~	[R'u: + na:k]	/ روو / + - / ناك

لەو نمونانەى سەرەوهدا، كە پرۆسەى وشەدروستکردن، هېچ دياردەيهكى فونولۆژىيە بەدىناكرىت، هيزيش هېچ كاريگەرييهكى لەسەر پرۆسە فونولۆژىيەكان نەبوو.

(-۲) وشەى (دارپژراو) بەپيشگرەو

لەوشەى (دارپژراو) بەپيشگرىشەو، پيشبينيدهكرىت، هيز هېچ كاريگەريە لەسەر پرۆسە فونولۆژىيەكان نەبىت، وەك:

[na . x'of]	~	[na + x'of]	/ نا- / + / خۆش /
[nə . x'of]	~	[nə + x'of]	/ نە- / + / خۆش /
[be . h'ez]	~	[be + h'ez]	/ بى- / + / هيز /
[bə . h'ez]	~	[bə + h'ez]	/ بە- / + / هيز /
[Ra . krd'in]	~	[Ra + krd'in]	/ را- / + / كردن /
[hət . fR'i:n]	~	[hət + fR'i:n]	/ هەل- / + / فرين /

پوخته و ئەنجامى ژمارە (۶)

۱- لە ئەنجامى شكاندەوهدى ناوى كردارىيە لە (پابوردوو) بۆ (پانەبوردوو) لە ريزهكانى (هەوالى، داخوازي/فەرماندن) دا. هەندىك دياردە و پيوژوى، وەكو (ئەلئەرناسيون لە دەنگداربوو، كەوتن، هەلتوقيين، گورپين) بەديكران.

۲- گورانە دەنگىيەكان جوراوجورن، وەك: (فونەيتىكى، فونولۆژىيە، ريزمانىيە) لەنمونهكاندا بەرجەستە دەبن.

۳- لەكاتى دروستكرنى وشەى (ليكدارو) و (دارپژراو) دا، بەهەمان شيوە هەندىك دياردە دەبينرىت.

۴- بەشيوەيهكى گشتىيە پيوژوكان، هېچ كاريگەرييهكيان لەسەر هيز نەبوو.

۱/۳ تەرزى ھىز لە وشەى فەرھەنگىدا

ئاشكرايە، ھىز لە روى ئورگانىيەۋە گوزارشت لە رادەى ئەو قورسايىيە دەكات، كە دەكەۋىتە سەر بېرگەيەك لە بېرگەكانى وشە، ئەو بېرگەيەى ھىزى لەسەرە قسەكەر بەشيوەيەكى جياوازتر لە بېرگەكانى تر لە گۆتندا دەرىدەبېت. لە زمانى كوردىيدا ۋەھانىشان دراۋە ھىز ھىچ فۆرمىكى نەبېت، گۆكردنىشى بۇ جياكردنەۋەى پۆلەرەگەزە سەرەككىيە فەرھەنگىيەكان بېت. لەگەل ئەۋەيشدا (بەفۆنىمى ناكەرتىي / بىۋىنە) ناسراۋە (بېروانە: بەشى يەكھەم).

لە تەۋاۋى ئەم لىكۆلىنەۋەيە پەيرەۋى گرېمانەكارىيەك دەكرېت، كە دانانى ھىز لە شىۋەزارى كەركوۋكدا، فۆنىمى نىيە، بەلكو لە دەربېرىنى وشەى فەرھەنگىدا بەرجەستەدەكرېت و بەپىچەۋانەى بېرگەيى و نابېرگەيىيەكانەۋە، زنجىرەيى لە تەك يەك نانوسرېن، بەلكو سەروسەگمىنتىي – supra segmental دەنۆپىرېن^(۱). گۆكردنى ھىز بۇ گۆرېنى ۋاتا نىيە، چۆن پۆلەرەگەزە سەركىي و ناسەرەككىيەكان لە فەرھەنگدا ھىزى جياوازيان ھەيە، بەھەمان شىۋە كاتەگورىيە فەرھەنگىي و سىنتاكسىيەكان لە بنەپەتدا ماركەلىدراۋن و بەپىي جىكەۋتەكانىان ھىزى چەسپا و تايىبەتى بەخۆيان ھەيە. بېرگەيىەكان بەفۆنىم ئەژماركراۋن و لە بېرگەكانى ناۋەۋە و كۆتايى وشەى فەرھەنگىدا جياواز دەردەكەۋن، بېرگەيىە گرژەكانى (/و، /ى) بەراۋرد بە بېرگەيىەكانى دىكە، پىشېبىنىدەكرېت ۋەكو يەك نەبن و جياواز دەربكەۋن. بەمەبەستى خستنەروى نمونهكان، لە روى پلە و قورسايىيەۋە دوو جۆر ھىز ديارىدەكرېت:

۱- ھىزى يەكھەم / سەرەككىي – primary stress

۲- ھىزى دوھەم / لاۋەككىي – secondary stress

ۋەھاي بۇ دەچىين وشە فەرھەنگىيەكان بە زۆرى ھەلگىرى ھىز بن و بەزۆرىش ھىزى (سەرەككىي) لەسەر بېرگەيى بېرگەى كۆتايان بېت، لەگەل ئەۋەيشدا پىشېبىنى ھىزى سەرەتايىش دەكەين(بېروانە: نمونهكانى، ۴-۵ وشەى فەرھەنگىي سەرەككىي و ناسەرەككىي).

(۱) عصام نورالدين (۱۹۹۲: ۸۹).

۱-۱/۳) دابه‌شېونى ته واوکه‌رانه‌ی هیز له نیوان کاته‌گوریی فره‌ه‌نگی - سه‌ره‌کیی و ناسه‌ره‌کییدا

له‌شېوه‌زاره‌که‌دا بره‌گه‌ییه‌ خاوه‌کانی سه‌ره‌وه (/ وو ~ وی، / یی /) به‌فونیم ئه‌ژمارکراون و له بره‌گه‌کانی ناوه‌وه و کوټایی وشه‌ی فره‌ه‌نگییدا جیاواز دهرده‌که‌ون. بونمونه له بره‌گه‌ی کراوه (CV) دا، ده‌شیت خاو/ دریت (/ وو ~ وی، / یی /)، یاخود (/ و، / ی) گرژ/ کورت گوډه‌کریڼ.

۱-۱) خاو/ دریت (/ وو /) [u: ~ ú]

[z'ú:] ~ [m'ú] < mû > / موو /

[gu:] ~ [gú] < gû > / گوو /

[fu:] ~ [fú] < fû > / فوو /

ب) گرژ/ کورت (/ و ~ u)

[tu] < tu > / تو /

۱-۲) خاو/ دریت (/ یی /) [i:] ~

بره‌گه‌ی (/ ی) وه‌کو فونیم سه‌لمینراوه، به‌لام به‌هوی هیزه‌وه ده‌شیت خاو (/ یی) گوبکریت، وه‌ک:

[s'i:] < sî > / سیی /

ب) گرژ/ کورت (/ ی /) [i] ~

بره‌گه‌ی (/ ی) له هه‌ندیک وشه‌ی یه‌ک بره‌گه‌ی مارکه‌لیدراوه و هه‌ر گرژه، هیزی - سه‌ره‌کیش زور لاوازه، وه‌ک:

[bi] < bî > / بی /

ده‌کریټ بره‌گه‌ی (/ یی /) (/ ی /) وه‌کو ئالته‌رناسیونیی یه‌کتر له‌قه‌له‌مبدرین، چونکه له وشه‌ی هه‌مبه‌رییدا واتاگور نین، وه‌ک (/ بییر : بیر/).

بره‌گه‌ییه‌کانی سه‌ره‌وه له وشه‌ی ساده‌ی یه‌ک بره‌گه‌ی کراوه‌دا به‌شېوه‌یه‌کی گشتی هه‌لگری هیزی سه‌ره‌کیین و به‌شېوه‌یه‌کی که‌مه‌کیی هیزی لاواز وهرده‌گرن.

برگه‌بیه‌کانی دیکه (/ ا، ئ، و، وی، وئ، ه /) به‌شیکن له پیره‌وه‌که و له جۆری برگه‌ی (CV) ی کراوه‌دا دهرده‌که‌ون، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا ده‌کریت سه‌رپشکییانه هیژ وه‌ر‌بگرن.

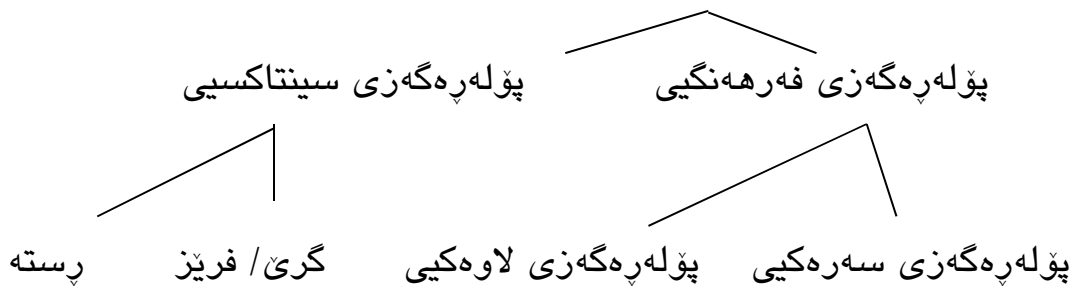
-۳

[ba] ~ [b'a:]	< ba >	/ با /
[me] ~ [m'e:]	< mē >	/ مئ /
[no] ~ [n'o:]	< no >	/ نۆ /
[bu:] ~ [bú] ~ [b'u:] ~ [b'ú]	< bwî >	/ بوی /
[xœ] ~ [x'œ:]	< xwê >	/ خوئ /
[de] ~ [d'e:]	< dê >	/ دئ /
[də] ~ [d'ə:]	< de >	/ ده /

ئه‌وجۆره برگه‌بیه‌یانه، ده‌توانن له هه‌مو جۆره‌کانی برگه - کراوه، یاخود داخراو دهر‌بکه‌ون. کاتیک هیژی سه‌ره‌کیی وه‌رده‌گرن خاوتر له خاویی خویان به‌رجه‌سته‌ده‌کرین. جگه له‌ئه‌وه‌یش، برگه‌بیه‌کانی سه‌ره‌وه له وشه‌ی فه‌ره‌نگیی (CVCC) (دا، له گوتندا گرژن. به‌شیوه‌یه‌کی گشتیی، برگه‌بیه‌کانی سه‌ره‌وه (/ و، ی /) له وشه‌ی دوو برگه و فره برگه‌بیدا هه‌لگری هیژن و خاو به‌رجه‌سته‌ده‌کرین، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا جگه له هیژی سه‌ره‌کیی، هیژی ناسه‌ره‌کیش له‌جیکه‌وته‌کانی تر‌دا به‌دیده‌کریت.

هیلکاریی (۱۰) دابه‌شبوونی ته‌واوکه‌رانه‌ی هیژی سه‌ره‌کیی له زمانی کوردییدا^(۱)

هیژی سه‌ره‌کیی

(۱) محهمه‌دی مه‌حویی (۲۰۱۶ : ۱۶۶).

له وشه‌ی فەرهنگی (یه‌ک - برگی و فره‌برگی) دا، هیژی سهره‌کی له‌سهر دوا برگی وشه‌یه، هیژی لوه‌کی - ناسهرکی، ده‌کریت سهرپشکیانه له‌سهر برگی سهره‌تای - یه‌که‌م [b ` a . r`a:n] به‌رجه‌سته‌بکریت. له وشه‌ی ناسهره‌کیشدا هیژی سهرکی له‌سهر برگی سهره‌تای - یه‌که‌م [h`ə . mu] به‌رجه‌سته‌ده‌کریت^(۱). ئەم دابه‌شبوئه بو تهرزی هیژ به‌گشتی و هیژی تایبه‌تی، جووری وشه‌ سهره‌کی و ناسهره‌کیه‌کان له ناو خویندا و هه‌مبه‌ر به کاته‌گورییه سینتاکسییه‌کان ده‌گریته‌وه. مه‌ودای هیژی سی برگی کوتای و سی برگی سهره‌تای کاته‌گورییه ناسهرکیه‌کانه‌وه، ئەگه‌ر برگی چواره‌میش هه‌بیت لاوزترین هیژی له‌سهر ده‌بیت، دروسته‌ی هیژی (۱ - ۲ - ۳ - ۴) له وشه‌ی فەرهنگییدا بونیان هه‌یه^(۲). زور جار له کاتی ئاخاوتندا، قسه‌که‌ر سهرپشکی هیژی سیه‌م و چواره‌میش گو‌بکریت، به‌لام له‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا گرینگیان پینه‌دراوه.

۱- وشه‌ی فەرهنگی - سهره‌کی

ئهو جووره وشانه ده‌گریته‌وه، که له فەرهنگدا فورم و واتای سهربه‌خویان هه‌یه.
-۴

[ba . r`a:n]	<baran >	/ باران /
[sa . y`ə]	<saye>	/ سایه /
[go . r`a:n]	<goran>	/ گوران /
[kər . k`u:k]	<kerkuk>	/ که‌رکووک /
[ha . n`a:]	<hana>	/ هانا /

له‌و جووره وشانه‌دا، هیژی سهره‌کی کاته‌گورییه سهره‌کیه فەرهنگیه‌کان، به‌تایبه‌تی وشه‌ی دوو- برگی و فره - برگیه‌یه‌کان به‌زوری له‌سهر دوا برگی وشه‌کان به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

(۱) وریا عومەر ئەمین (۱۹۷۶: ۲۶). مه‌حه‌مه‌دی مه‌حویی (۲۰۱۶: ۲۰۹ - ۲۱۰)، (به‌شی یه‌که‌می ئەم نامه‌یه).

(۲) مه‌حه‌مه‌دی مه‌حویی (۲۰۱۶: ۲۰۲).

۲- وشەى فەرھەنگىيى - ناسەرھەكىيى

ئەو جۆرە وشانە دەگرىتەو، كە لە فەرھەنگدا فۆرمى سەر بەخۆيان ھەيە و
واتاكانيان لە روى ئەركەو دەردەكە وئىت:

-۵

[tʃ'un . kə] ~ [tʃ'un . ku]	<çunke>	/ چونكە /
[b'ə . ʧam]	<beʧam>	/ بەلام /
[h'ə . mu]	<hemu>	/ ھەمو /
[b'o . yə]	<boye>	/ بۆيە /
[w'ə . ku]	<wəku>	/ وەكو /
[b'ə . ʧe]	<bəʧe>	/ بەلى /

نمونەكانى سەرھەو ئەو نیشانەدەن، كە ھىزى سەرھەكىيى وشەى كاتەگورىيە
فەرھەنگىيە ناسەرھەكىيەكان، بەتايبەتتى وشە دوو- بېرگەيەكان، لەسەر بېرگەى
(يەكھەم/سەرھەتا) بەرگەستەدەكرىت.

۲-۱/۳) تەرزى ھىز لە وشەى سادەى يەك - بېرگەيىدا - monosyllabic words

مەبەست لە وشەى سادە، ئەو وشانەن، كە تەنھا لە يەك - مۆرفىمى سەر بەخۆ
پىكھاتوون و ھىچ پىشگر و پاشگرىەكيان لەگەدا نىيە. لەم پارەياندا ئاماژە بۆ ئەو
وشە يەك - بېرگەيىانە دەكرىت، كە سەر بە پۆلەپەرگەزەكانى (ناو، ئاوەلناو، ئاوەلكرار،
ناوى كردارىيى)ن. لە وشە سەرھەكىيەكاندا بەبېرگەى كراو و بېرگە بەيەك نابېرگەيى و
داخراوەكانى وشە سادە يەك - بېرگەيىەكان بەزۆرى ھەلگرى ھىزبن و ھىزەكەيش
لەسەر دوا بېرگە دەربكەوئىت (بىروانە: وشەى فەرھەنگىيى - سەرھەكىيى).

يەكھەم- وشەى سادەى يەك - بېرگەيى كراو

مەبەست لەو جۆرە وشانەيە، كە لەيەك وشەى سادەى يەك - بېرگەيى پىكھاتوون،
ھىز لەم جۆرە وشانەدا، بەھۆى (خاويى و گرژيى) بېرگەيىەكانەو دەشئىت
جۆراوجۆربن.

CV	(/u:, i: /)	خاو و هیژ له سه ر	1-6
	[R' u:] ~ [R' ú]	< rû >	/ ږوو /
	[s' i:]	< sî >	/ سیی /
	[z' u:] ~ [z' ú]	< zû >	/ زوو /
	[m' u:] ~ [m' ú]	< mû >	/ موو /
	[g' u] ~ [g' ú]	< gu >	/ گوو /

CV	(/u, i /)	گرژ و کورته کان	ب
	[t' u] ~ [t' o]	< tu >	/ تو /
	[b' i]	< bî >	/ بی /

نمونه کانی (1-6) ئه وه نیشانده دن، که برګه ییبه کانی سه ره وه (/û, î / [u:] [i:]) له وشه ی یه ک - برګه یی CV کراوه دا فونیمی خاو و هیژ له سه رن، به لام له نمونه ی (6- ب) دا، برګه ییبه کانی (/u, î / [u] [i]) له بنه رته دا مارکه لیدراون و فونیمی (گرژ/ کورت)ن. به و واتایه برګه ییبه خاوه کانی سه ره وه (/û, î / [u:] [i:]) دریژتر له فونیمه (گرژ/ کورت) هکان ګوده کرین.

پ) برګه ییبه کانی ریزی ناوه راست و خواره وه، له برګه ی ساده ی CV کراوه دا.

[n' o] ~ [n' o:]	< no >	/ نو /
[d' o] ~ [d' o:]	< do >	/ دو /
[k' a] ~ [ka:]	< ka >	/ کا /
[de] ~ [d' e:]	< dê >	/ دی /
[də] ~ [d' ə:]	< de >	/ ده /

سه باره ت به برګه ییبه کانی (ناوه راست، خوار) ه وه، به ه مان شیوه له بنه رته دا گرژن، به لام ده کریت سه رپشکییانه (خاو/ دریژ) یش به رجه سته بکرین، پروانه نمونه کانی (پ). له شیوه زاره که دا له به رته وه ی وشه ی یه ک - برګه یی کراوه به برګه ییبه سارده که [t] و هندیک له برګه ییبه کانی دیکه نابینرینه وه، بویه نمونه یان بو نه هیتر اوه ته وه.

دوهه م - وشه ی ساده ی یهک - برځه یی داخراو CVC

([u:], [i:] ~ / û, î /) برځه یی ساده ی داخراو، خاو و هیژ له سه ر

[t'î:r]	<tîr>	/ تییر /
[s'î:r]	<sîr>	/ سییر /
[p'î:r]	<pîr>	/ پییر /
[R'u:n]	<fûn>	/ پوون /
[d'u:r] ~ [d'ûr]	<dûr>	/ دوور /
[s'u:r] ~ [s'ûr]	<sûr>	/ سوور /
[p'u:] ~ [p'û]	<sûr>	/ پووش /

([u], [i] ~ / u, î /) برځه یی ساده ی داخراو، گرژ و کورت

[q'uR]	<quf>	/ قور /
[k'ul]	<kul>	/ کول /
[g'uɤ]	<guɤ>	/ گول /
[k'uR]	<kuɤ>	/ کور /

له نمونه کانی (۷-۱) دا برځه یی کانی سه ره وه ([u:], [i:] / û, î /) له هه نډیک وشه ی یهک - برځه یی CVC داخراو هدا، به هو ی هیزه وه فونیمی خاون و دریژ به رجه سته ده کریڼ.

برځه یی (/ u/) گرژه که یش له (۷-ب) دا و جیکه وته کانی تر دا، له بڼه رته دا گرژ و کورته، به لام کاتیک هیژی زیاتر ده خریته سه ر، خاو گوډه کریت و به رجه سته ده کریت. نه وه ی جیگای سه رنجبیت، برځه یی (/ î ~ i /) گرژ له ناو نه و جوړه وشانه دا نابینریته وه.

(پ) برځه یی کانی دیکه، سه رپشکییانه هیژ وه رده گرن

[R'a:n] ~ [Ran]	<fan>	/ پان /
[ʃ'a:n] ~ [ʃan]	<ʃan>	/ شان /
[b'o:ɤ] ~ [boɤ]	<Boɤ>	/ بول /
[x'o:r] ~ [xor]	<xor>	/ خور /

[ne:r]	~ [ner]	<nîr>	/ نیّر /
[ʃ'e:r]	~ [ʃer]	<Şîr>	/ شیر /
[ʃ'ə:n]	~ [ʃən]	<Şen>	/ شهن /
[b'ə:n]	~ [bən]	<ben>	/ بهن /
[x'œ:n]	~ [xœn]	<xwên>	/ خوین /

برگه‌بیه‌کانی (/ [a:, o:, ə, e:, œ] / a, o, e, ê, wê) له‌بهنه‌په‌تدا مارکه‌لیدراون و فونیمی گرژن، به‌لام کاتیک هیزیان ده‌که‌ویته‌سه‌ر، به‌فونیه‌یتیکی خاو‌گوده‌کرین و ئالته‌رناسیونی یه‌کترن، برگه‌بیه‌ کورته‌کیش (/ [ə] / e) چر ده‌بیته‌وه. پروانه نمونه‌کانی (۷- پ).

سیه‌هم - وشه‌ی ساده‌ی یه‌ک - برگه‌یی داخراو CVCC

له‌ شیوه‌زاره‌که‌دا برگه‌بیه‌کانی سه‌ره‌وه (/ [u], [i] / u, î) له‌ (وشه‌ی ساده‌ی یه‌ک - برگه‌یی) داخراودا، له‌ گوتندا گرژن، بویه له‌ فه‌ره‌نگدا مارکه‌لیدراون و قورساییه‌کی که‌متریان له‌سه‌ره و له‌ شیوه‌ی بیه‌یز یاخود ناسه‌ره‌کی ده‌رده‌که‌ون.

(۸-۱)

[k`urd]	<kurt>	/ کورت /
[q`urs]	<qurs>	/ قورس /
[g`urg]	<gurk>	/ گورک /
[g`unt]	<gund>	/ گوند /
[b`isd]	<bîst>	/ بیست /
[n`isk]	<nîsk>	/ نیسک /
[g`isk] ~ [gesk]	<gîsk>	/ گیسک /

ب) برگه‌بیه‌کانی ریزی ناوه‌پاست و خواره‌وه.

[m`a:sd]	<mast>	/ ماست /
[g`o:ʃd]	<goşt>	/ گوشت /
[b`esd]	<bêst>	/ پیست /

[b'ərɪ]	<berd>	/ بهرد /
[m'ɪjk] ~ [m'ũf]	<mişk>	/ مشک /

نمونه‌کافی (۸-۱) ئه‌وه ده‌سه‌لمینن، که بر‌گه‌ییه سه‌ره‌وه (/u, i/)، که به دوو ناب‌رگه‌یی داخراو CVCC کۆتاییان هاتوو و هیژی لاوازیان له‌سه‌ره، بویه گرژ به‌رجه‌سته‌ده‌کرین، به‌لام له دوا نمونه‌دا [gesk] ~ [gisk]، له شیوه‌زاره‌که‌دا ده‌نگی [i ~ e] ئالته‌رناسیونی ئازادن، بر‌گه‌یی [e] سه‌رپشکیی در‌یژتر گۆده‌کریت. له نمونه‌کافی (۸-ب) دا، بر‌گه‌ییه‌کافی دیکه سه‌رپشکییانه هیژ وه‌رده‌گرن و در‌یژ گۆده‌کرین، به‌لام بر‌که‌ییه کورته‌کان چ‌رده‌بنه‌وه.

۳-۱/۳) ته‌رزی هیژ له وشه‌ی ساده‌ی فره - بر‌گه‌ییدا (دوو - سی - چوار) بر‌گه‌یی له‌سه‌ره‌وه به‌پیی توانا ئاماژه به‌هیژی (یه‌ک - بر‌گه‌یی) درا، نمونه و داتا‌کان ئه‌وه‌یان نیشاندا، که هیژ ده‌که‌ویته سه‌ر دوا بر‌گه‌ی وشه‌کان، بویه سه‌باره‌ت به ته‌رزی هیژ له وشه‌ی فره - بر‌گه‌یی (دوو - سی - چوار) دا، هه‌مان پیش‌بینی‌مان هه‌یه و وه‌های بۆ ده‌چین، هیژ له‌سه‌ر دوا بر‌گه‌ی - بر‌گه‌ییه‌کافی وشه‌کان به‌رجه‌سته‌بکریت، جگه له‌ئه‌وه‌یش په‌یره‌وی ته‌رزی هیژی (سه‌ره‌کیی / یه‌که‌هم) و (لاوه‌کیی / دوه‌هم) ده‌کریت.

۹-۱) وشه‌ی ساده‌ی دوو - بر‌گه‌یی

[sa . w'ər]	<sawer>	/ ساوهر /
[ba . r'a:n]	<baran >	/ باران /
[xas . r'əu]	<xesrew>	/ خه‌سه‌ره‌و /
[səi . r'a:n]	<seyran>	/ سه‌یران /
[kər . k'u:k] [kər . kúk]	<kerkuk>	/ که‌رکووک /
[ʔu . m'ed]	<wmêd>	/ ئومید /
[dər . y'a:]	<derya>	/ ده‌ریا /
[hel . k'ə]	<hêlke>	/ هیلکه /

[sle . ma . n'í]	<slêmanî>	/ سلیمانیی /
[ka . mə . r'a:n]	<kameran>	/ کامهران /
[qe . rə . m'a:n]	<qareman>	/ قاره‌مان /
[həu . ra . m'a:n]	<hewraman>	/ هه‌ورامان /
[pər . wər . d'ə:]	<perwerda>	/ په‌روه‌رده /

ب) وشه‌ی ساده‌ی سی - برگیه‌یی
 نمونه‌کان ئه‌وه نیشانده‌دهن، که له وشه‌ی ساده‌ی سی - برگیه‌یی، هیز له‌سه‌ر برگیه‌ی
 کۆتایی ده‌بیت، ئیتر گرینگ نییه، برگیه‌که کراوه بیت، یان داخراو. پیشبینیده‌کریت
 ریژه‌ی ناوی سی - برگیه‌یی‌کان له وشه‌ی یه‌ک برگیه‌یی و دوو - برگیه‌یی‌کان که متر بن.
 هه‌روه‌ها له (ئاوه‌لناو، ئاوه‌لکردار، ناوی کرداری) وشه‌ی ساده‌ی سی - برگیه‌یی
 نه‌بینریته‌وه.

[ə . mən . də . f 'ər]	<Šemendefer>	/ شه‌مهنده‌فه‌ر /
[dʒa . mə . da . n'í:] ~ [dʒa . mə . n'í:]	<cameđani>	/ جامه‌دانیی /

پ) وشه‌ی ساده‌ی چوار - برگیه‌یی
 نمونه و داتا‌کانی سه‌روه‌ه ئه‌وه نیشانده‌دهن، له وشه‌ی ساده‌ی یه‌ک برگیه‌یی و فره
 برگیه‌یی، هیز - سه‌ره‌کی، به‌شێوه‌یه‌کی گشتیی چه‌سپاوه و له‌سه‌ر دوا برگیه‌ی وشه‌کان
 به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

۴/۱-۴) تەرزى ھىز لە (وشەى مۆرفولوژىيى - morphological words) دا

وشەى مۆرفولوژىيى، ئەو جۆرە وشانە دەگرىتەو، كە فرە مۆرفىمىن و برىتتىن لە وشەى (داپىژراو، لىكراو). لەبەرنەو، وشەى مۆرفولوژىيى لە مۆرفىمىك، يان زياتر پىكىت، پىشېنىيدەكرىت فرە - برگەيى بن و ھىزى سەرەكىي لەسەر دوابرگەي وشەكان بەرجەستە بكرىت، ھىزى (دوھەم و سىھەم) یش لەسەر برگەكانى تر بن.

يەكھەم) ھىز لە وشەى (داپىژراو) دا

ئەو جۆرە وشانەن، كە لە مۆرفىمىكى سەرەكىي - سەربەخۆ و مۆرفىمىكى ھەلگواستن (پىشگر) يان، (پاشگر) بىت. ياخود (پىشگر و پاشگر) پىكەو، وشەيەكى داپىژراوى نوئى و بەواتايەكى نوئە بەرھەمبەين و پىياندەگوترىت (مۆرفىمى ھەلگواستن - Derivation morpheme)^(۱).

ا) ھىز لە وشەى (داپىژراو) بەپاشگرەو

ئەو جۆرە وشانە دەگرىتەو، كە لە مۆرفىمىكى سەرەكىي - سەربەخۆ و مۆرفىمىكى داپشتن (پاشگر) يك پىكىت و پىكەو، وشەيەكى داپىژراوى نوئى و بەواتايكى نوئە بەرھەمدەھىين.

(۱-۱۰)

[b`əf . r`i:n]	<befr - în>	/ بەفر - بين /
[R`as . t`ə]	<řast - e>	/ راست - ە /
[q`əur . s`a:n] [g`o . Ris . t`a:n]	<qeor - san>	/ قەور - سان /
[p`is . k`ə]	< pîs - ke>	/ پىيس - كە /
[b`i . ro . k`ə]	<bîr - oke>	/ بىير - ۆكە /
[t`u . k`in] ~ [t`ú . k`in]	<tuk - n>	/ توک - ن / ^(۲)

(۱) بىستون ھەسەن ئەھمەد (۲۰۱۱ : ۱۹).

(۲) لەشيوەزارەكەدا، برگەيى (و/) لە تەرزى برگەيى CVC دا، كورت بەرجەستەدەكرىت، بەلام بەھوى ئامادە بونى پاشگرى (-/ ن/) لەگەل ھەندىك وشەدا، وەك (/ گوپ - ن/) [g`u: . p`in] برگەيى (و/) درىژتر بەرجەستەدەكرىت. بەو واتايە پاشگرى (-/ ن/) ھىز پىدەرە.

[tʃʰ . k'in]

<çilk - n>

/ چلک - ن /

نمونه و داتاکانی سهرهوه ئه‌وه نیشانده‌دهن، که له وشه‌ی داریژراو - به‌پاشگره‌وه، هیزی سهره‌کیی ده‌خریته سهر برگیه‌ی کۆتایی وشه‌کان و هیزی دوهه‌م - لاوه‌کیی، به‌شیوه‌یه‌کی خورتیی، ده‌خریته سهر برگیه‌یه‌کانی ریزی سهره‌وه (/وو، یی/)ی سهره‌تای وشه‌ی دوو - برگیه‌یی، هه‌روه‌ها سهر‌پشکییانه هیز له‌سهر برگیه‌یه‌کانی ریزی ناوه‌پاست و خواره‌وه به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

ب) پاشگره‌کانی داریژراو هه‌لگری هیزی سهره‌کیین، به‌لام له وشه‌ی دوو، یان فره برگیه‌ییدا، که برگیه‌ی یه‌که‌میان برگیه‌یی (/ و ~ /u)ی کورتی تیدایه، برگیه‌ی یه‌که‌م هیزی دوهه‌م وه‌رناگرن.

[kur . dis . t'a:n] ~ [kur . dus . t'a:n] <kurd - stan> / کورد - ستان /

[kur . da . yə . t'i:] <kurd - ayetî> / کورد - ایه‌تی /

[kur . d'ə] <kurd-e> / کورد - ه /

[za . n'a] <za - na> / زان - ا /

[guʎ . d'an] <gul - dan> / گول - دان /

ب) هیز له وشه‌ی (داریژراو) به‌پیشگره‌وه

له‌شیوه‌زاره‌که‌دا پیشگره‌کان به‌زۆری به‌شداریی له وشه‌ی مۆرفۆلۆژیی - وشه‌ی دروستکردندا ده‌که‌ن، جیکه‌وته‌ی هیز له وشه‌ی داریژراو - به‌پیشگره‌وه به‌م شیوه‌یه ده‌خرینه‌پوو.

۱۱-۱) پیشگره‌کان به‌شیوه‌یه‌کی گشتیی و پیشگره‌کانی (/ نا، نه /) ی نه‌ریکردن به‌تایبه‌تی، کاتیک به‌شداریی له‌دروستکردنی وشه‌ نویدا ده‌که‌ن، بیه‌یزن، به‌لام ده‌شیت له سینتاکسدا هیز وه‌ربگرن (بروانه: به‌شی سیه‌م: هیز له کرداری ئالۆز/ مۆرفۆسینتاکس) دا.

[na . m'ərd] <na-merd> / نا - مه‌رد /

[na . x'oʃ] <na-xôş> / نا - خو‌ش /

[na . k'əs] <na-kes> / نا - که‌س /

[nə . x'of] < ne-xôş > / نه - خوښ /

[nə . t'irs] < ne-tirs > / نه - ترس /

برگه‌یی پیشگره‌کان به‌زوری له وشه‌ی مۆرفۆلۆژیی - وشه دروستکردندا هیز وهرناگرن و به‌بیهیزن. هیزی سهره‌کیی له‌سهر برگه‌یی بناغه‌ی وشه‌کان به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

ب) هیز له وشه‌ی دارپژراودا به پیشگره‌کانی دیکه‌وه.

[be . mʒ'ig] < bê-meʒg > / بی - مه‌ژگ /

[be . h'ez] < bê-hêz > / بی - هیز /

[bə . h'ez] < be-hêz > / به - هیز /

[bə . g'uR] < be-guř > / به - گوپ /

[Ra . kir . d'in] < řa-kirdin > / را - کردن /

[hət . kir . d'in] < heĤ-kirdin > / هه‌ل - کردن /

[hət . fR'i:n] < heĤ-fřin > / هه‌ل - فرین /

نمونه‌کانی (۱۱-ا، ب) ئەوه ده‌سه‌لمین، که وشه‌ی دارپژراو به‌پیشگره‌وه، به‌هه‌مان شیوه‌ی وشه ساده‌کان، هیزی کوتایین.

دوهه‌م) هیز له وشه‌ی لیکدراودا

وشه‌ی لیکدراویش ئەو وشه‌یه‌یه، که له دوو - مۆرفیمی سهربه‌خۆ، یان زیاتری تیدابیت، یاخود له دوو وشه‌ی ساده و (ناوبه‌ند - Interfixus) یه‌ک پیکدیت. وه‌های بۆده‌چین له وشه‌ی مۆرفۆلۆژیی - لیکدراویشدا، هیزی (سهره‌کیی/یه‌که‌ه‌م) له‌سهر کوتایی - برگه‌ی (سه‌گمینت)ی دوهه‌می وشه لیکدراوه‌کان به‌رجه‌سته‌بکریت. هه‌روه‌ها هیزی (لاوه‌کیی/ دوهه‌م) یش به‌شیوه‌یه‌کی خورتیی یان سهرپشکیی له‌سهر برگه‌یه‌یه گرژه‌کانی (/ و، ی /)ی سهره‌وه، ئەگەر له وشه‌ی یه‌که‌ه‌مدا هه‌بوون دابنریت^(۱).

(۱) محهمه‌دی مه‌حویی (۲۰۱۶ : ۲۲۳-۲۲۵).

۱۲) ته‌رزی هیژی وشه‌ی لیکدراو، به (ناو، ئاوه‌لناو، ئاوه‌لکردار) دوه
 (هیژی وشه‌ی لیکدراو به‌بی (ناوبه‌ند).

[fa . g'ut]	<şa - gul >	/ شا - گول /
[dar . d'əst]	<dar- dest>	/ دار - ده‌ست /
[ban . za . n'ik]	<ban - xang>	/ بان - خانگ /
[di# .]'a:d]	<dil - şad >	/ دل - شاد /
[Ri# .]#ar. m' u:]	<řiš- jerm û>	/ ریش - چه‌رموو /
[ba . #a . b'ərz]	<bala - berz>	/ بالا - به‌رز /
[di# . p'a:k]	<dil- eak>	/ دل - پاک /

له وشه‌ی لیکدراوه‌کانی (۱۲-۱) دا به‌بی (ناوبه‌ند) هیژی سه‌ره‌کیی، به‌هه‌مان شیوه‌ی
 وشه‌ی (ساده و داریژراو) له‌سه‌ر کو‌تایی - برگی (سه‌گمینت) ی دوه‌می وشه
 لیکدراوه‌کان به‌دیده‌کریت.

(ب) هیژی وشه‌ی لیکدراو به (ناوبه‌ند) هو.

[?`a . wə . sp'i:]	<Eau - e - sipî>	/ ئاو - ه - سپیی /
[q`u . lə . b'ərz]	<qul - e - berz>	/ قول - ه - به‌رز /
[g`u . #ə . dʒ'o]	<gul - e - jo>	/ گول - ه - جو /
[g`ut . bə . d'əm]	<gul - be - dem>	/ گول - به - ده‌م /
[q`uR . bə . s'ər]	<quř - be - ser >	/ قور - به - سه‌ر /
[l`ər . zu . t'a:]	<lerz - u - ta>	/ له‌رز - و - تا /
[h`el . kəu . R'on]	< hêlke - u - řon>	/ هیلکه - و - پون /

وشه‌ی لیکدراو به (ناوبه‌ند) دوه، هیژی سه‌ره‌کیی به‌هه‌مان شیوه‌ی نمونه‌کانی (۱۲-۱)
 له‌سه‌ر کو‌تایی - برگی (سه‌گمینت) ی دوه‌می وشه لیکدراوه‌کان به‌رجه‌سته‌ده‌کریت،
 ده‌کریت هیژی (دوه‌م / لاوه‌کیی) له‌سه‌ر سه‌گمینتی یه‌که‌م به‌دیبه‌کریت.

١/٣-٥) تەرزى ھىز لە (ناوى کردارىي /چاوغ) دا

یەكھەم - ناوى کردارىي سادەى یەك - بڕگەیی

بەمەبەستى پۆلینکردنى ناوہ کردارییەکان لە روی دروستەى مۆرفۆلۆژییەوہ (رەگ + مۆرفیمی تاف + پاشگری لە کردار خستنى /-ن/) بە سادە دادەنئین و لە جۆرەکانى ترى جیادەکەینەوہ. واتا ناوى کرداریي سادەى یەك - بڕگەیی، ئەو کردارانە دەگریتەوہ، کە ھیچ (پیشگر و پاشگریک) یان لەگەڵدا نییە. لەم جۆرە وشانەیشدا تەرزى ھىز- سەرەکیى لەسەر بڕگەى - بڕگەییەکان بەرجەستەدەکریت.

١٣-١) لەشیوہزارەکەدا بەشیوہیەکی گشتی، ناوى کرداریي سادەى یەك - بڕگەیی (CV) کراوہ بەدیناکریت. لەگەڵ ئەوہیشدا ھەندیک لە زمانناسانى کورد، وەھای بۆ دەچن لەزمانى کوردییدا ناوى کرداریي سادە نییە، چونکە لە مۆرفیمیک یان زیاتر پیکدیت^(١).

CVC	ب) ناوى کرداریي سادەى یەك - بڕگەیی داخراو		
	[tʃ' u: n] ~ [tʃ' ū n]	<çûn>	/ چوون /
	[b' u: n] ~ [b' ū n]	<bûn>	/ بوون /
	[m' a: n]	<man>	/ مان /
	[d' a: n]	<dan>	/ دان /

لەو ناوہ کردارییانەى سەرەوہدا، تەنھا وشە بەبڕگەییەکانى (/وو، /) دەبییننەوہ و بە بڕگەییەکانى دیکە نابییننەوہ.

CCVC	پ) ناوى کرداریي سادەى یەك - بڕگەیی داخراو		
	[fR' i: n]	<frîn>	/ فریین /
	[bR' i: n]	<břîn>	/ بڕیین /
	[sR' i: n]	<sřîn>	/ سڕیین /
	[br' i: n]	<brîn>	/ بڕیین /

(١) محمد مەعروف فەتاح (١٩٨٩ : ٤٤)، عبدلولوہاب خالیید موسا (٢٠٠٩ : ٥٩ - ٦٣) .

[ʃn'ɪ:n]	<çřin>	/ چنین /
[gl'a:n] ~ [gl'ya:n]	<glan>	/ گلان /
[bR'a:n] ~ [bR'ya:n]	<břan>	/ بران /
[ʃk'a:n] ~ [ʃk'ya:n]	<şkan>	/ شکان /
[Rm'a:n] ~ [Rm'ya:n]	<řman>	/ رمان /

به پیی زانیارییه کانی (۱۳- ا، ب، پ) ی سهره وه، تهنه ناوی کرداریی ساده یی یک برگییی داخراو (CVC و CCVC) به دیده کریت، هیژ- سهره کیی له سهر برگییه کانی به رجه سته ده کریت.

ت- ناوی کرداریی ساده یی یک - برگییی داخراو CVCC
له شیوه زاره که دا، ناوی کرداریی ساده یی یک برگییی داخراو (CVCC) به ده گمن
ده بینرینه وه.

* [ha . t'ɪn]	<hatn>	/ هاتن /
* [mir . dɪn]	<mirdin>	/ مردن /

ج- ناوی کرداریی ساده یی یک - برگییی داخراو CCVCC
ناوی کرداریی ساده یی یک برگییی داخراو (CCVCC) نابینرینه وه، وه کو ناوه
کردارییه کانی

[kau:tɪn]	<kawtn>	*/ که وتن /
[xəut:n]	<xawtn>	*/ خه وتن /
[brdɪn]	<brdin>	*/ بردن /
[sri:n]	<srîn>	*/ سربین /

۱/۳-۵-۱) تەرزى ھىز لە ناوى كىردارىيى (مۆرفۆلوژىيى) دا

ناوى كىردارىيى - مۆرفۆلوژىيى، ئەو جۆرە ناوانە دەگرىتتەو، كە بە ياساكانى وشە دروستكىردن دروستدەكرىن، برىتتىيە لە وناوى كىردارىيى (داپىژراو و لىكدراو) لەبەرئەوھى وشەى مۆرفۆلوژىيى، لە مۆرفىمىك، يان زياتر پىكدىت، بۆيە پىشپىيىندەكرىت فرە- بىرگەيى بن و ياساكانى بەخشىن و پىدانى ھىز لە وشە مۆرفۆلوژىيەكانىشدا جىبە جىبن.

يەكھەم) ھىز لە ناوى كىردارىيى (داپىژراو) دا

-۱۴

/نوسىين - ھوھ/

[n`u . si . nə . w`ə] <nusîn - ewe>

/بىردن - ھوھ/

[b`ird . nə . w`ə] <birdin - ewe >

/خواردن - ھوھ/

[xw`ard . nə . w`ə] <xwardin - ewe>

/ھاتن - ھوھ/

[h`at . nə . w`ə] <hatin - ewe>

/سەندن - ھوھ/

[s`ənd . nə . w`ə] <sendin - ewe>

/كىردن - ھوھ/

[k`ird . nə . w`ə] <kirdin - ewe >

/رشان - ھوھ/

[R`i . ja . nə . w`ə] <sendin - ewe>

/لاوان - ھوھ/

[l`a . wa . nə . w`ə] <kirdin - ewe >

به پيی نمونه کانی (۱۴)، ده کریت بانگه شهی ئه وه بکریت، هیژ له ناوی کرداریی (داریژراو) به پاشگری (-/هوه/)ی دوباره بونه وه، به هه مان شیوهی وشه مؤرفؤلژییه کانی تر، هیژی سهره کیی له سهر کوتایی پاشگره ناوه کرارییه کان به رجه سته ده کریت، هیژی دوهه میش سهرپشکیی له سهر برگیی (برگی) یه کهه می ناوه کردارییه کان به رجه سته ده کریت^(۱).

دوهه م) هیژ له ناوی کرداریی (لینکدراو) دا

پیکهاتوی ناوی کرداریی - لینکدراو، ده شیت له (ناو، ئاوه لئاو، ئاوه لکردار + ناوی کرداریی) ناویکی کرداریی لینکدراو دروستبکریت.

۱۵-۱) هیژ له ناوی کردارییدا، ته نها به دوو وشهی فرهه نگییه وه

/ فری - دان /

[fRe . d'a:n] <frê - dan >

/ یه ک - گرتن /

[yæk . gir . t'in] <yek - girtin >

/ سهر - که وتن /

[sær . kœu . t'in] <ser - kewtin >

/ سهر - دان /

[sær . d'a:n] < ser - d'a:n >

/ نان - کردن /

[nan . kir . d'in] < nan - kirdin >

/ نان - خواردن /

[nan . xwar . d'in] < nan- xwar . din >

/ ده ست - برین /

[dæst . bR'i:n] <dest - břin >

(۱) محهمه دی مه حویی (۲۰۱۶ : ۲۲۶).

بهه‌مان شیوه، له نمونه‌کانی (۱۵-ا) دا، هیژی سهره‌کیی له‌سهر کۆتایی - برگی (سه‌گمینت) ی دوه‌می وشه لیکدراوه‌کان و هیژی دوه‌م/لاوه‌کیش، له‌سهر وشه‌ی یه‌که‌م به‌دیده‌کریت.

ب) ئەو ناوه لیکدراوانه‌ی برگی یه‌که‌میان برگی (/ و، یی /) یان تیدایه.

<sur - bûn> / سوور - بوون /

[s`ur . b`u:n] ~ [s`wi:r . b`u:n]

<suř - dan> / سوور - دان /

[s`uR . d`a:n] ~ [s`wi:R . d`a:n]

<bîr - kirdin> / بییر - کردن /

[b`ir . kir . d`in]

<pîr - bûn> / پییر - بوون /

[p`ir . b`u:n]

<bîs - kirdin> / پییس - کردن /

[p`is . kir . d`in]

زانباریه‌کانی (۱۵-ب) ئەو ده‌خه‌نەرۆو، ئەو ناوه لیکدراوانه‌ی برگی یه‌که‌میان برگی (/ و، یی /) خاویان تیدایه. کاتیک هیژی سهره‌کیی له‌سهر برگی کۆتایی وشه‌کان ده‌بیت، هیژی دوه‌میش له‌سهر سه‌گمینتی یه‌که‌می برگیه‌کان به‌رجه‌سته‌ده‌کریت، برگی (/ و، ی /)، له برگی یه‌که‌می ناوه لیکدراوه‌کاندا، له روی فۆنه‌یتیکیه‌وه گرژ ده‌بنه‌وه و گۆده‌کرین. به‌وییه‌ی له‌م جۆره وشانه‌دا وه‌ستانیه‌کی کورت رۆده‌دات، ئەمیش له جۆری لیکدراوه‌کانی تر جیا‌ده‌کاته‌وه.

۲ / ۳) تەرزى ھىزىز لە پىكھاتووۋە سىنتاكسىيەكاندا

لەنمۇنەكانى پىشوتۇردا، ئەوۋە نىشاندىرا، كە ھىزىز لە پىكھاتوى مۇرفۇلۇۋىيى - تەرزى ھىزىزى وشەكان، لە وشەى سادە و وشەى ناسادەى (لىكۇرا و دارپۇژراو) دا، چەسپاۋن ئازاد نىين، بەو واتايە، بە شىۋەيەكى گىشتىي وشە سەرەككىيەكان ھىزىزى كۇتايين و وشە ناسەرەككىيەكان ھىزىزى سەرەتايين. بۇيە لە خوارەوۋە، ھەندىك زانىيارىي لەبارەى تەرزى ھىزىز لە پىكھاتووۋە سىنتاكسىيەكانىشدا دەخەينەپۇو.

۲ / ۳ - ۱) تەرزى ھىزىز لە فرىزدا

لە شىكردنەوۋە و خىستىنەپۇي نۇمۇنەكان تايبەت بەتەرزى ھىزىز لەفرىزدا، ھەولەدەين، ھەندىك وردەكارىي و زانىيارىي سەبارەت بە تەرزى ھىزىزى (مۇرفىم و وشە) لە ناو فرىزەكاندا بخەينەپۇو، بەتايبەتتى ئەو فرىزانەى لەناو فرىزە لەناو يەك - شكاوۋەكاندا، كە لە شىۋەزارەكەدا دەبىستىن، بۇ ئەوۋەى بزىنرىت لە پىكھاتوى فرىزىشدا، بەھۇي ھىزەوۋە گۇرانكارىي بەسەر فرىزەكاندا دىت، ياخود ھىچ گۇرانارىيەك رۇنادات.

۲-۲/۳) تەرزى ھىزىز لە كردارى شكاوۋەدا

ناوى كردارىي، وەكو وشەيەكى فەرھەنگىي، بەھەمان شىۋەى وشە سەرەككىيەكانى تر (ناو، ئاۋەلناو، ئاۋەلكردار...ھتد) لە فەرھەنگدا تۇماركراون و ھەلگىرى ھىزىزى كۇتايين، (بۇوانە (۱/۳-۵) تەرزى ھىزىز لە ناوى كردارىيىدا).

لە پۇي دروستەى مۇرفۇلۇۋىيەوۋە، لە (پەگ + مۇرفىمى تاف + پاشگىرى لە ناو خىستىنى /- ن/) دروستەبن. فۇرمى ھەمو كردارە بىكەردىيارە شكاوۋەكان، بەھەمو پىژە و تافەكانىانەوۋە، بۇ يەكھەم جار بەپىۋاژۇي شكاندەوۋە لە سىنتاكسدا رۇدەدات و دادەپىژىرىن^(۱). شۇيىنى ھىزىز، واتە ھىزىزى (سەرەككىي / يەكھەم) و (ناسەرەككىي / دوھەم و سىيھەم) بەپىچەوانەى ھىزىزى وشە سەرەككىيەكانەوۋە، بەھۇي مۇرفىمەكانى (تاف و كەسە لكاوۋەكان) ھەو، ھىزىز - جۇراۋجۇرن و كۇتايى نىين.

(۱) مەھمەدى مەھبۇبى (۲۰۱۶ : ۲۶۸ - ۳۶۹).

یه‌کهم - تافی رابوردوو

[bir . d'in] / بردن / (۱-۱۶)

/ بردن / < بردم - بردت >

[b'ir . dim] . [b'ir dit]

[ku] . t'in] / کوشتن / (ب)

/ کوشتن / < کوشتم - کوشتت >

[k'u] . tim] . [k'u] . tit]

[ha . t'in] / هاتن / (پ)

/ هاتن / < هاتم - هاتیت >

[h'a: . tim] . [h'a: . tit]

[tə . z'in] / ته‌زیین / (ت)

/ ته‌زیین / < ته‌زیم - ته‌زیت >

[t'ə . zim] . [t'ə . zit]

[m'a:n] / مان / < مان > (د)

/ مان / < مام - مایت >

[m'a:m] . [m'ait]

له‌ئه‌نجامی شکاندنه‌وهی ناوه کردارییه‌کانی (۱۶، ۱-د) له تافی رابوردوی بکه‌ردیاردا، ئه‌و مؤرفیمان‌هی، که له دارشتنی فۆرمی کرداری کاتوکه‌سداریی ناو سینتاکسدا به‌شدارییده‌که‌ن بیه‌یزن. ئه‌گه‌ر سه‌رنجی نمونه‌کانی سه‌ره‌وه بده‌ین، ئه‌وه‌مان بۆ پونده‌بیته‌وه، که ناوه کردارییه‌کان شیوه‌ی پۆله‌په‌گه‌زیکی فره‌ه‌نگی، هی‌زی کوتایین، له‌کاتی شکاندنه‌وه‌یاندا هی‌زی سه‌ره‌کی له‌سه‌ر په‌گی کرداره‌کان به‌رجه‌سته‌ده‌کریت، نه‌ک مؤرفیمه‌کانی کاتوکه‌سداریی.

دوهه م - تافی رانه بوردوو

[bir . d'in] / بردن / (۱-۱۷)

[də . b'əm] . [də . b'ei:t] / بردن / < ده به م - ده بهیت >

[kuʃ . t'in] / کوشتن / (ب)

[də . ku . ʒ'im] . [də . ku . ʒ'i:t] / کوشتن / < ده کوژم - ده کوژیت >

[ha . t'in] / هاتن / (پ)

[d'em] . [d'eyt] ~ [t'em] . [t'eyt] / هاتن / < دیم - دیت >

[tə . z'in] / ته زیین / (ت)

[də . tə . z'im] . [də . tə . z'i:t] / ته زیین / < ده ته زم - ده ته زیت >

[m'a:n] / مان / < مان > (د)

[də . me . n'im] . [də . me . n'it] / مان / < ده مینم - ده مینیت >

نمونه کانی سهره وه ئه وه نیشانده دن، له کاتی شکاندنه وهی ناوه کردارییه کان له تافی رانه بوردوو دا، هیزی سهره کیی له سهر برگیی کو تایی کردار و کات و که سه لکاوه کان به رجه سته ده کریت.

۳- ته رزی هیز له کرداری شکاوه و فورمه کانی نه ریکردنیان

[bir . d'in] / بردن / (۱-۱۸)

[b'ir . di:m] < بردم >

[[n'am] . [bird]] ~ [[n'a . wir . di:m] < نه م برد >

[[də] . [b'əm]] ~ [[ʔə] . [w'əm]] < ده به م >

[[n'a] . [bəm]] ~ [[n'ə] . [w'əm]] < نابه م >

[[b'i] . [bə]] ~ [[b'i] . [wə]] < ببه >

[[m'ə] . [bə]] ~ [[m'ə] . [wə]] < مه به >

[nu . s'í:n]	ب) /نوسین/
[b'í . nu . sim]	< بنوسم >
[[n'a] . nu . sim]	< نه نوسم >
[[də] . [nu' : . sim]]	< دهنوسم >
[[n'a] . [nu . sim]]	< نانوسم >
[[b'í] . [nu . siə]]	< بنوسه >
[[m'ə] . [nu . sim]]	< مهنوسه >

به پئی نمونه کانی (۱۸-، ب) مؤرفیمه کانی نه ریگردن (/ - نه، / - نا، / - مه) و (/ - ب) و (/ - ی) داخوایی له کردار و کات و که سداره کانداه لگری هیزی سهره کیین.

۳-۲/۳ فریزی دیارخه ری و دیارینه خه ری

لیکولینه وه کان ئه وه یان سه لماندووه، که مؤرفیمه کانی (دیارخه ری، دیارینه خه ری) پیکهینه ری دروسته ی فریزین و له ناو فریزی ناویدان^(۱). مؤرفیمی (/ - هکه) پاشگری دیارخه رییه، ههروهه ها مؤرفیمی (/ - یک ~ ی) یش، پاشگری دیارینه خه رییه^(۲). له م باسه دا هه ولده دین به پئی توانا جیکه وته ی هیز له سهر ئه و جوړه پاشگرانه دیاری بکه یین.

۱-۱۹) پاشگری (/ - هکه) له (فریزی دیارخه ری) دا.

[pya . wə . k'ə]	< پیاوه که >
[ma . mos . ta . k'ə]	< ماموستا که >
[[wa . nə . k'ə]	< شوانه که >
[di . wa . rə . k'ə]	< دیواره که >
[qə . tə . mə . k'ə]	< قه له مه که >

(۱) محهمدی مه حویی، کاروان عومهر قادر، شیلان عومهر حسین (۲۰۱۰: ۵۳)، عه بدول جه بار مسته فا مه عرف (۲۰۱۰: ۱۰).

(۲) ئه و پرهمانی حاجی مارف (۱۹۷۸: ۱۸۷-۲۱۷).

به پيی نمونه کانی (۱۹-۱) هیزی سهره کيي له سهر کوتايی فریزه که به رجه سته ده کريت، واتا پاشگری (/ -هکه/) له فریزی دیارخه ریی ته نهادا، یاسابه ندانه هه لگری هیزی سهره کيي ده بیت.

ب) پاشگری (/ -هکه/) له فریزی دیارخه رییدا به پاشگری (/ -ان/) ی کووه.

/ پیاو - هکه - ان / <پیاوه کان> [pya . wə . k' a : n]

/ ماموستا - هکه - ان / <ماموستا کان> [ma . mos . ta . k' a : n]

/ شوان - هکه - ان / <شوانه کان> [ʃwa . nə . k' a : n]

/ دیوار - هکه - ان / <دیواره کان> [di . wa . rə . k' a : n]

/ قه له م - هکه - ان / <قه له مه کان> [qə . ʔə . mə . k' a : n]

نمونه کانی (۱۹-ب) ئه وه دهرده خه ن، کاتیک پاشگره کانی (/ -هکه/) له فریزی دیارخه ریی و پاشگری (/ -ان/) ی کو ده که ونه پال یه کتر، به هوی پیواژوی فونولوژییه وه، وه کو یه ک پاشگر و برگیه ک (/ -کان/) دهرده که ون. له م جو ره فریزانه دا هیزی سهره کيي یاسابه ندانه له سهر برگیه کوتايی فریزه کان به رجه سته ده کريت.

پ) هیز له فریزی فره پاشگری (/ -هکه/) دیارخه ر به گریی دیارخه ری ناوه وه

/ دهفته ر - هکه - ی - کوپ - هکه - م / <دهفته ره که ی کوپه که م>

[[dɒf . tə . rə . k' əi] . [ku . Rə . k' əm]]

/ که نیشک - هکه - ی - ماموستا - هکه - ت / <که نیشکه که ی ماموستا که ت>

[[kə . niʃ . kə . k' əi] . [ma . mos . ta . k' ət]]

/ شوان - هکه - ی - ئاوايي - هکه - مان / <شوانه که ی ئاوايي که مان>

[[ʃwa . nə . k' əi] . [ʔa . way . yə . k' ə . man]]

/ دیوار - هکه - ی - مال - هکه - م / <دیواره که ی ماله که م>

[[di . wa . rə . k' əi] . [ma . ʔə . k' əm]]

ههروه ها (۱۹-پ) ئه وه ده سه لمینیت، له فریزی - فره پاشگری دیارخه ر به گریی دیارخه ری ناوه وه، هیزی سهره کيي له سهر دوا برگیه فریزه که یه، هیزی

(ناسەرەكی/دوهم) سەرپشكییانه لەسەر پاشگری دیاریخەری - یەكهمە بەرجهسته دهكریت. جیاوژی له پلهی خاویتی هه مان برگهیی له برگه جۆراو جۆره كاندا دهكریت، جیاوازییه كانیش وهكو وتمان یاسا بهندانەن. ئهوهی جیگای سهرنج و تیبینی بیت، مۆرفیمی (/i~/) نیشانهی (خستنه پال) هیچ جۆره هیژیک وه رناگریت^(۱).

۲۰- (ا) پاشگری (/ - ێك ~ ئ/) دیارینه خەری / نه ناسیاویی له فریژدا.

/پیاو - ێك / <پیاویك >

[pya . w'ek] ~ [pya . w'e]

/مامۆستا - ێك / <مامۆستایهك >^(۲)

[ma . mos . ta . y'ək] ~ [ma . mo . sa . y'ək] ~ [ma . mo . sa . y'ə]

/شوان - ێك / <شوانێك >

[wa . n'ek] ~ [wa . n'e]

/دیوار - ێك / <دیواریك >

[di . wa . r'ek] ~ [di . wa . r'e]

/قهله م - ێك / <قهله میك >

[qə . tə . m'ek] ~ [qə . tə . m'e]

له نمونه كانی (۲۰-۱) دا، هیزی سەرەكی به هه مان شیوهی پاشگری دیارینه خەری، لەسەر برگهیی كۆتایی فریژه كه بهرجهسته دهكریت.

(۱) محهمەدی مه حویبی (۲۰۱۶ : ۲۸۳).

(۲) تیبینی: كاتیک سەرەتای برگه به برگهیی (/e/) دهستپیدهكات، راسته وخۆ برگهیی (/e/) دهبیت به (/yθ/) وهك له نیشانهی دیارینه خەری (/یک ~ یهك /) دا، تیبینی دهكریت. ئه م دیاردهیهش په یوه ندیی به دوو شته وه ههیه ۱- له زمانی كوردییدا سەرەتای برگه به برگهیی دهستپیناكات، واتا نابیت (بۆش / به تال) بیت. ۲- نژیکی به دوو دهنگییه وه هه بیت، چونكه وه های بۆ دهچین هه لتۆفینی (/yθ/) په یوه ندیی به برگهیی دوو دهنگییه وه هه بیت، نهك کاریگهری هیز.

ب) پاشگری (/ - ٲک ~ ٲ /) دیارینه خه ریی به پاشگری (/ - ان /) ی کو له فریژدا.
/ پیاو - ٲک - ان / < پیاویکیان >

[pya . wek . y'a:n]

/ ماموستا - ٲک - ان / < ماموستایه کیان >

[ma . mos. ta . yak . y'a:n]

/ شوان - ٲک - ان / < شوانیکیان >

[wa . nek . y'a:n]

/ دیوار - ٲک - ان / < دیواریکیان >

[di . wa . rek . y'a:n]

/ قهله م - ٲک - ان / < قهله میکیان >

[qə . ʈə . mek . y'a:n]

ئه وهی له نمونه کانی (ٲ٠-ب) دا تییینیده گریت، ئه وهیه فریژی دیارینه خه ریی به پاشگری (/ - ان /) ی کووه، پاشگری (/ - ٲک /) یاسابه ندانه هیچ جوړه هیژیک وهرناگریت، به لکو پاشگری (/ - ان /) ی کو هیژی سهره کیی وهردگریت.

ت) فریژی فره - پاشگری دیارینه خه ر به گریی دیارینه خه ریی ناوه وه

/ دهفته ر - ٲک - ی - کور - ٲک - م / < دهفته ریکی کوریکم >

[[dəf . tə . r'e . ki] . [k'u . Re . kim]]

/ که نیشک - ٲک - ی - ماموستا - ٲک - ت / < که نیشکیکی ماموستایه کت >

[[kə . niʃ . ke . ki] . [ma . mos. t'a . yə . kit]]

/ شوان - ٲک - ی - برا - ٲک - مان / < شوانیکی برایه کمان >

[[w'a . ne . ki] . [br'a . yek . man]]

/ دیوار - ٲک - ی - مال - ٲک - م / < دیواریکی مالیکم >

[[di . w'a . re . ki] . [m'a . ʈe . kim]]

/ قهله م - ٲک - ی - منال - ٲک - تان / < قهله میکی منالیکتان >

[[qə . ʈə . me . ki] . [mn'a . ʈek . tan]]

نمونه‌کافی (۲۰-ت) ئه‌وه دهرده‌خه‌ن، که له فریژی - فره پاشگری دیارینه‌خه‌ر به گریی دیارینه‌خه‌ر ناوه‌وه، جیاوژی له پله‌ی خاویتی هه‌مان برگی له برگی جۆراو‌جۆره‌کاندا ده‌کریت، جیاوازییه‌کانیش یاسابه‌ندانه‌ن و هیژی سه‌ره‌کی له‌سه‌ر پاشگری دیارینه‌خه‌ر پیش مۆرفیمی فریژی که‌سی لکاوه‌که نابیت، به‌لکو له‌سه‌ر برگی کوتایی بناغه‌ی دوه‌م، ده‌بیت. جگه له‌ئه‌وه‌ش، هیژی (ناسه‌ره‌کی/دوه‌م) سه‌رپشکیانه له‌سه‌ر بناغه‌ی سه‌گمینی - یه‌که‌م ده‌بیت. مۆرفیمی (/ ی /) نیشانه‌ی (خستنه‌پال و دیارینه‌خه‌ر) هیچ جۆره هیژیک وه‌رناگرن.

(ج) فریژی - فره پاشگری دیارینه‌خه‌ر به گریی دیارینه‌خه‌ری ناوه‌وه

ده‌فته‌ر - ی - ی - کور - ه‌که - م < ده‌فته‌ریکی کوره‌که‌م >

[[dɒf . t`ə . re . ki] . [ku . Re . k`əm]]

/ که‌نیشک - ی - ی - مامۆستا - ه‌که - ت / < که‌نیشکی مامۆستاکه‌ت >

[[kə . nif . ke . ki] . [ma . mos . ta . k`ət]]

/ شوان - ی - ی - برا - ه‌که - مان / < شوانیکی براکه‌مان >

[[w`a . ne . ki] . [bra . k`ə . man]]

/ دیوار - ی - ی - مال - ه‌که - م / < دیواریکی ماله‌که‌م >

[[di . w`a . re . ki] . [ma . ɸ ə . k`əm]]

/ قه‌له‌م - ی - ی - منال - ه‌که - تان / < قه‌له‌میکی مناله‌که‌تان >

[[qə . ɸ`ə . me . ki] . [mna . ɸ ə . k`ə . tan]]

هه‌روه‌ها له نمونه‌کافی (۲۰-ج) دا، فریژی - فره پاشگری دیارینه‌خه‌ری به‌گریی

دیارینه‌خه‌ری ناوه‌وه، هیژی سه‌ره‌کی له‌سه‌ر دوا پاشگری دیارینه‌خه‌ری پیش مۆرفیمی

فریژی که‌سی لکاوه‌که به‌رجه‌سته‌ده‌کریت، هیژی (دوه‌م / ناسه‌ره‌کی) ش،

سه‌رپشکیانه له‌سه‌ر بناغه‌ی یه‌که‌م داده‌نریت.

۴-۲-۴) فریژی ناوی، به پیکهاتوی خستنه پال و خستنه ته کیهک

ئاشکرایه پیکهاتوی فریژی ناوی، به کومه لیک که رهسته فراوانده کریت، دیارخه ره کانی پاش سهره، ده توان وهک دیارخه ری دواوه وهی سهره ی فریژی ناوی به یاریده ی مؤرفیمی خستنه پالی (/ی-، -ه/) ^(۱) پیکهینرین، لهم وه چه پاره ی شدا جیکه وته کانی هیژ له پیکهاتوی خستنه پال و خستنه ته کیهک ده خهینه پوو.

۲۱-) له شیوه زاره که دا دروسته و فریژی خستنه پال، به هه مان شیوه ی زمانی ستاندارد، به یارمه تیی مؤرفیمی (/ی-/) ی خستنه پال به ره هه مده هینریت.

(ا) مال - ی - سیروان / < مالی سیروان >

[ma . ʔi . sir . w'a:n] ~ [maʔ . sir . w'a:n]

/دهشت - ی - گه رمیان / < دهشتی گه رمیان >

[dəʃ . ti . gərm . y'a:n] ~ [dəʃt . gər . m'ya:n]

/دار - ی - خورما / < داری خورما >

[da . ri . xur . m'a:] ~ [dar . xur . m'a:]

/دهست - ی - دایک / < دهستی دایک >

[dəs . ti . d'ai:k] ~ [dəst . d'ai:k] ~ [dəs . d'ai:k]

/قژ - ی - سهر / < قژی سهر >

[qʒi . s'ər] ~ [qʒɜ . s'ər]

/شیر - ی - مه پ / < شیر ی مه پ >

[ʃi . ri . m'əR] ~ [ʃir . m'əR]

/دل - ی - باوک / < دلی باوک >

[dʔi . b'auk] ~ [dʔɪ . b'auk]

/پوو - ی - باوک / < پوی باوک >

[Rui . b'auk]

نمونه کان رونیده که نه وه، که له دروسته کانی (۲۱-۱) دا، هیژی سهره کیی له سهر برگی هیچ کوتایی وشه ی دوهه م به رجه سته ده کریت و مؤرفیمی (/ی-/) ی خستنه پالی ش، هیچ

(۱) مؤرفیمی خستنه پالی (/ه/) له فریژی ناوییدا زور چالاک نییه، بویه نمونه ی بۆ نه هینراوه ته وه.

جوړه هيڙيكي له سهر نيبه. له گهل ټه وپيشدا، ټه و شانهي به برگهي (/وو:~ /)، (/اي:~ /) ي خاو كوټايان هاتووه، وهك (/شبير، روو...هتد/). كاتيک مورفيمي (/اي:~ /) (خستنه سهر) ده خريته پاليان، برگه يه (/وو:~ /)، (/اي:~ /) ي خاو، له وشه كاندا، گرژ (/و:~ /)، (/اي:~ /) دهنه وه و گوډه كرين.

ب) دروسته ي فريز به بي مورفيمي (/ي-/) خستنه پال.

/مال - سيروان / < مال سيروان >

[m`aɫ . sir . w`a:n]

/دهشت - گهرميان / < دهشت گهرميان >

[d`əft . gər . my`a:n]

/دار - خورما / < دار خورما >

[d`ar . xur . m`a:]

/دهست - دايک / < دهست دايک >

[d`əst . d`ek]

/قژ - سهر / < قژ سهر >

[q`iz . s`ər]

/شبير - مهر / < شبير مهر >

[ʃ`ir . m`əR]

/کور - تو / < کور تو >

[k`uR . to`]

دروسته کاني (۲۱-ب) ټه وه دسه لمينن، كاتيک مورفيمي (/ي-/) ي خستنه پال له فريزدا ناماده نابيت، هيڙي سهره کيي له سهر برگهي وشه ي کوټايي به رجه سته ده کريت، هيڙي دوه م، يا خود ناسهره کيي ده شيت له سهر برگهي وشه ي يه که م دابنريت.

۲۲) دروسته و تهرزی هیزی فریزی خستنه ته کیهک، که له ناوی دوانی که سیک پیکدیت، فورمی فریزیکی خستنه پالی هیه، وهک:

/دهشتی - سامان/ < دهشتی سامان >

[də] . ti . sa . m'a:n]

/هیوا - نازاد / < هیوا نازاد >

[hi . wa . ʔa . z'a:d]

/ئالا - جاف / < ئالا جاف >

[ʔa . ʔa . dʒ'a:f]

/هیژا - باجه لان / < هیژا باجه لان >

[he . ʒa . ba . dʒə . ʔ'a:n]

/شورش - حاجی / < شورش حاجی >

[[o . Ri] . ha . dʒ'i:]

نمونه کانی سهره وه، وهک وشه ی فریزی به کارهینراون، بویه هیزی کوتایین و هیژ له سهر برگه ی کوتایینه. ده کریت تیپینی ئه وهیش بکریت، کاتیک قسه که ر له ناوی یه که هم ددویت، واتا، له بوگه پراوه که ددویت، هیزی سهره کیی - جه ختکردنه وه شیوه ی هیزی خستنه پال له سهر وشه ی یه که همی برگه ی کوتایی ده بیت^(۱).

/دهشتی - سامان/ < دهشتی سامان >

[də] . t'i: . sa . man]

/هیوا - نازاد / < هیوا نازاد >

[hi . w'a: . ʔa . zad]

/ئالا - جاف / < سنور جاف >

[ʔa . ʔ'a: . dʒaf]

/هیژا - باجه لان / < هیژا باجه لان >

[he . ʒ'a: . ba . dʒə . ʔan]

/شورش - حاجی / < شورش حاجی >

[[o . R'i] : . ha . dʒi]

(۱) مهحه مهدی مهحوی (۲۰۱۶ : ۲۸۷).

۵-۲/۳ فریزی ئاوه‌لناوی

فریزی ئاوه‌لناوی، به‌هه‌مان شیوه‌ی فریزی ناوی، به‌کۆمه‌لیک که‌رسته فراوانده‌کریت و به‌شیکه له فریزی خسته‌پال، به‌یاریده‌ی مۆرفیمه‌کانی (/ی، -/ه) خسته‌پال پیکده‌نیرین. نیشانه‌کانی دیاریکه‌ری (/هکه) و دیارینه‌که‌ری (/یک) و نیشانه‌ی کۆ (/ان) له‌گه‌ل وشه په‌سه‌نکراوه‌کاندا ده‌رده‌که‌ون، جیکه‌وته‌کانی هیژ له‌پیکه‌توی خسته‌پال و خسته‌ته‌کیه‌ک له فریزی ئاوه‌لناویش، به‌م شیوه‌یه‌یه.

۱-۲۳ پیکه‌توی خسته‌پالی ئاوه‌لناوی به‌بی دیاریکه‌ر.

/ کور - ی - ئازا / < کوری ئازا >

[[k`u . Ri] . [ʔa . z`a:]] ~ [[k`uR] . [ʔa . z`a]]

/ پیاو - ی - دل‌ره‌ق / < پیاوی دل‌ره‌ق >

[[py`a . wi] . [diʔ . R`a:q]] ~ [[py`au] . [diʔ . R`a:q]]

/ دار - ی - جوان / < داری جوان >

[[d`a . ri] . [dʒw`a:n]] ~ [[d`ar] . [dʒw`a:n]]

/ ده‌ست - ی - پییس / < ده‌ستی پییس >

[[d`əs . ti] . [p`i:s]] ~ [[d`əst] . [p`i:s]]

/ قژ - ی - لوول ~ لوول / < قژی لوول >

[[q`i . zi] . [l`u:l~l`u:l]] ~ [[q`iz] . [l`u:l~l`u:l]]

/ هه‌نار - ی - ترش / < هه‌ناری ترش >

[[h`ə . na . ri] . [t`irʃ ~ t`urʃ]] ~ [[h`ə . nar] . [t`irʃ ~ t`urʃ]]

/ دل - ی - خۆش / < دلی خۆش >

[[d`i . ʔi] . [x`oʃ]] ~ [[d`iʔ] . [x`oʃ]]

ئوه‌ی له نمونه‌کانی (۱-۲۳) دا تیبینییده‌کریت، له فریزی ئاوه‌لناوییدا، هیژی سه‌ره‌کیی له‌سه‌ر برگه‌ی کۆتایی فریژه ئاوه‌لناوییه‌که‌یه و هیژی ناسه‌ره‌کیی - دوه‌میش، له سه‌ر برگه‌ی سه‌ره‌تای ناوه‌که به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

۲-۲۳ ب) پیکه‌توی خسته‌پالی ئاوه‌لناوی به‌مۆرفیمی دیارینه‌که‌ری (/یک) هوه.

/ کور - یک - ی - ئازا / < کوریکی ئازا >

[[k`u . Re . ki] . [ʔa . z`a:]]

< پیاویکی دلرہق / پیاو - یک - ی - دلرہق >

[[py`a . we . ki] . [diʔ . R`əq]]

< داریکی جوان / دار- یک - ی - جوان >

[[d`a . re . ki] . [dʒw`a:n]]

< دەستیکی پییس / دەست - یک - ی - پییس >

[[d`əs . te . ki] . [p`i:s]]

< قژیکی لوول / قژ- یک - ی - لوول~ لوول >

[[qz`e . ki] . [l`u:l~lw`i:l]]

< هه ناریکی ترش / هه نار- یک - ی - ترش >

[[hə . n`a . re . ki] . [t`irf ~ t`ur]]

< دلکی خوش / دل - یک - ی - خوش >

[[dʔ`e . ki] . [x`oʃ]]

له نمونه کانی (۲۳-ب) دا، بهه مان شیوه، هیزی سهره کیی له سهر برگه ی کۆتایی فریزه ئاوه لئاوییه که یه و هیزی ناسهره کیی - دوهه میش، له سهر برگه ی کۆتایی بناغه کان بهرجه سته کراوه، نهک نیشانه ی دیارینه که ریی کۆتایی ناوه که.

(۲۴) پیکهاتوی خستنه پالی ئاوه لئاوی به دیارییخه ریی (/ - ه، - هکه، - هکان /) کۆتاییه وه

(ا / کور - ه - ئازا - هکه / < کورپه ئازاکه >

[[k`u . Rə] . [ʔa . za . k`ə]]

(ب / پیاو - ه - دلرہق - هکه - ی - برا - که - ت / < پیاوه دلرہقه که ی براهه ت >

[[py`a . wə] . [diʔ . Ra . qə . k`əi]] . [bra . k`ət]

(پ / دار- ه - جوان- هکه - ی - مال - هکه - مان / < داره جوانه که ی ماله که مان >

[[d`a . rə] . [dʒwa . nə . kəi]] . [ma . ʔə . k`ə . man]

(ت / دەست - ه - پییس - هکه - ی - ئه وان / < دەسته پیسه که ی ئه وان >

[[d`əs . tə] . [pi . sə . kəi]] . [ʔə . w`a:n]

نمونه‌کانی (۱-۲۴، ب، پ، ت) پونیده‌که‌نه‌وه، به‌هۆی ئاماده‌بوونی پاشگره سینتاکسییه‌کانی (/ - ه، - هکه، - هکان/) هوه، جیکه‌وته‌کانی هیژ جوراوجورن و ئازادن. به‌وینه، له (۱-۲۴) دا، هیژی سهره‌کیی له‌سهر بره‌گی کۆتاییه، واتا، له‌سهر پاشگری دیاریکه‌ریی فریژه ئاوه‌لناوییه‌که‌یه. له (ب، پ) دا، له به‌رئه‌وه‌ی دوجار پاشگره دیاریکه‌رییه‌که ئاماده‌یه، بۆیه هیژی سهره‌کیی له‌سهر پاشگری (/ - هکه/)ی کۆتاییه، ناسهره‌کیش له‌سهر بره‌گی سهره‌تای فریزی ئاوه‌لناوییه‌که‌یه. له (ت) دا، هیژی سهره‌کیی له‌سهر بره‌گی کۆتایی (/ئه‌وان/) دایه و ناسهره‌کیش له‌سهر بره‌گی سهره‌تای فریژه ئاوه‌لناوییه‌که‌یه.

فریزی پیشناویی (۶-۲/۳)

لی‌ره‌دا ته‌رزی هیژ و جیکه‌وته‌کانی هیژ له پیشناوه‌کانی (/ له، به - /) دا له‌گه‌ل پاشناوه‌کانی (/ - دا، - هوه/) نیشانده‌درین. واتا ئاماژه به (لهدا، له هوه) و (به.....دا، به.....هوه) ده‌کریت.

(۱-۲۵) فریزی پیشناویی به پاشناوه‌کانی (لهدا)
له - که‌رکووک - دا / <له که‌رکووکدا>

[[lə] . [kər . k'ʊ:k]] . [da]

له - زانکۆ - دا / <له زانکۆدا>

[[lə] . [zan . k'o]] . [da]

له - مال - دا / <له مالدا>

[[lə] . [m'a:ʔ]] . [da]

له - کۆلیژ - دا / <له کۆلیژدا>

[[lə] . [ko . l'eʒ]] . [da]

له - به‌هار - دا / <له به‌هاردا>

[[lə] . [bə . h'ar]] . [da]

ب) فریژی پېشناویي به پاشناوه کانی (لههوه)
/ له - که رکووک - هوه / < له که رکووک هوه >

[[lə] . [kər . ku: . k'ə]] . [wə]

/ له - زانکو - هوه / < له زانکو هوه >

[[lə] . [zan . k'o]] . [wə]

/ له - مال - هوه / < له مال هوه >

[[lə] . [ma: . ɬ'ə]] . [wə]

/ له - کولیز - هوه / < له کولیز هوه >

[[lə] . [ko . le . ʒ'ə]] . [wə]

/ له - بهار - هوه / < له بهار هوه >

[[lə] . [bə . ha . r'ə]] . [wə]

له فریژی پېشناوییدا، به پېی زانیارییه کانی (۲۵- ۱ و ب)، هیژی سهره کیی یاسابه ندانه
له سهر برگه ی کۆتایی بناغه ی وشه سهر به خۆکان به رجه سته ده گریت، نه ک پېشناوی
(/ له - /) و پاشناوه کانی (/ - دا، - هوه/).

ئه گهر جیناوی که سی لکاو (کلیتیک) به بناغه که وه به رجه سته کرا، کلیتی که که هیژ
وه رناگریت، چونکه برگی بی بناغه که هیژ وه رده گریت.

/ له - مال - م - دا / < له مال م دا >

[[lə] . [ma: . ɬ'im]] . [da]

/ له - مال - تان - هوه / < له مال تان هوه >

[[lə] . [ma:ɬ . ta . n'ə]] . [wə]

۲۶-۱) فریژی پېشناویي به پاشناوه کانی (بهدا)

/ به - که رکووک - دا / < به که رکووک دا >

[[bə] . [kər . k'u:k]] . [da]

/ به - زانکو - دا / < به زانکو دا >

[[bə] . [zan . k'o]] . [də]

< به مالدادا > / به - مال - دا /

[[bə] . [m'ɑ:ɫ]] . [də]

< به كۆليژدا > / به - كۆليژ - دا /

[[bə] . [ko . l'eʒ]] . [də]

< به ئاودا > / به - ئا - دا /

[[bə] . [ʔ'au]] . [də]

(ب) فریزی پيشناویي به پاشناوهکانی (بههوه)

< به كهركووك - هوه / > < به كهركووكهوه >

[[bə] . [kar . ku: . k'ə]] . [wə]

< به دارهوه > / به - دار - هوه /

[[bə] . [da: . r'ə]] . [wə]

< به مالهوه > / به - مال - هوه /

[[bə] . [ma: . ɬ'ə]] . [wə]

< به پيهوه > / به - پي - هوه /

[[bə] . [b'e]] . [wə]

< به گوشتهوه > / به - گوشت - هوه /

[[bə] . [goʃ . t'ə]] . [wə]

< به ترسهوه > / به - ترس - هوه /

[[bə] . [tir . s'ə]] . [wə]

له فریژه پيشناوهکانی (۲۶-۱ و ب) دا، هیزی سهرهکیی لهسهر برگهیی کوتایی بناغهی وشه سهره به خۆکان به رجهسته دهکریت، نهک پاشناوهکان. بویه، دهکریت ئاماژه بۆ ئهوه بکریت، که پيشناو و پاشناوهکان له بنه پهدا، هيچ جور هيژیک وهرناگرن.

۷-۲/۳ فریزی ئاوه لکرداری ژماره به پاشگره سینتاکسییه کانی (/ هه م، هه مین/) (۱) هوه له زمانی کوردیی/ شیوه زاره که دا، پاشگره سینتاکسییه کانی (/ - هه م ~ هم ، - هه مین ~ هه مین/) به شداری له دروستکردنی ژماره ی پله یی ده که ن (۲). به یه که وه یه که یه که پیکده هینن و وه کو یه که وشه ی مۆرفۆلۆژیی دهرده بررین، ته رزی هیژیش له م جوړه فریزانه دا ده شیته جوړاوجوړبن.

۲۷- پاشگری پله یی (/ - هه م /) به ژماره وه، وه ک:

/| یه ک - هه م/ < یه که هه م >

[yək . h'əm] ~ [yə . k'əm]

ب/ خویندکار- ی- یه ک - هه م/ < خویندکاری یه که هه م >

[[xœnd . ka . ri] . [yək . h'əm]] ~ [[xœnd . ka . ri] . [yə . k'əm]]

پ/ ژن - ی - دو - هه م/ < ژنی دوهه م >

[[ʒni] . [du . h'əm]] ~ [[ʒni] . [du . w'əm]]

ت/ کوپ- ی- سی - هه م/ < کوپی سیهه م >

[[ku . Ri] . [se . h'əm]] ~ [[ku . Ri] . [se . y'əm]]

زانباریی (۲۷- ۱) دهریده خات، که پاشگری سینتاکسیی (/ - هه م /) ی ژماره ی به راورد، به شیوه یه کی گشتیی له دوا ی وشه ی ژماره یی وه هاتووه و به یه که وه یه که یه کیان پیکهیناوه. هه روه ها له (۲۷- ب، پ، ت) دا، ئه و جوړه فریزانه وه کو وشه یه کی فهره نگی دهرده بررین و به رجه سته ده بن. له فۆرمه لکاوه کانیاندا کاتیک به دوا ی ناویکا دیت و به یاریده ی مۆرفیمی خسته پالی (/ ی/) ئیزافه به یه که وه ده به سترینه وه، به هه مان شیوه هه لگری هیژی سه ره کیی ده بیت.

۲۸- ۱/| یه ک - هه م - خویندکار / < یه که هه م خویندکار >

[[yək . h'əm] . [xœnd . k'ar]] ~ [[yə . k'əm] . [xœnd . k'ar]]

(۱) تیبینی: له زمانی کوردیی/ شیوه زاره که دا، پاشگره سینتاکسییه کانی (/ - هه م ، - هه مین) به ده گمه ن به کاردین، به لام به کارهینایان له روی فۆنۆلۆژییه وه دروستره.

(۲) ئه وپه حمانی حاجی مارف (۱۹۹۸ : ۸۸ - ۱۰۱). محرم اسلامی (۱۳۳۸ : ۱-۱۱).

ب) / دوو - هه م - دهست / < دو هه م دهست >
[[du . h`əm] . [d`əst]] ~ [[du . w`əm] . [d`əst]]

پ) / سئ - هه م - ژن / < سئ هه م ژن >
[[se . h`əm] . [ʒ`in]] ~ [[se . y`əm] . [ʒ`in]]

ت) / سئ - هه م - كه س / < سئ هه م كه س >
[[tʃwar . h`əm] . [k`əs]] ~ [[tʃwa . r`əm] . [k`əs]]

زانباریه کانی (۲۸-ا، ب، پ، ت) ئه وه دهسه لمین، که مه رج نییه، به رده وام پاشگری (-/ هه م /) هیزی سهره کی له سهر بیت. به و واتایه، کاتیک پاشگری (-/ هه م /) به ژماره وه ده لکیت و له پیش ناویکه وه دیت، مؤرفیمه کان به بی مؤرفیمی خسته پالی (/ ی /) ی ئیزافه، به دوا ی یه کتردا دین، هیزی سهره کی له سهر پاشگره که به رجه سته ناکریت، به لکو له سهر ناوی دو هه می فریزه که ده بیت.

۲۹- پاشگری (-/ هه م /) به پاشگری دیاریکه ری و کو وه وه
ا) / ژن - ه - دوو - هه م - هکه - ان / < ژنه دو هه مه کان >
[[ʒnə] . [du . h`ə . mə . k`a:n]]

ب) / خویندکار - ه - یه ک - هه م - هکه - ان / < خویندکاره یه که مه کان >
[yək . h`ə . mə . k`a:n]
له نمونه کانی (۲۹-ا، ب) دا، له بهرئه وه ی نیشانه ی دیاریکه ری ([əkə]) و کو ([an])
له کوتای فریزه که ئاماده ن و ئاویته بوونه، بویه هیزی سهره کی له سهر مؤرفیمی
([ka:n]) به رجه سته ده کریت.

۳۰- پاشگری (-/ هه مین /) به ژماره وه
ا) / یه ک - هه مین / < یه که مین >
[yək . h`ə . min] ~ [yək . k`ə . min]

ب) / که س - ی - دوو - هه مین / < که سی دو هه مین >
[[ka . si] . [du . h`ə . min]] ~ [[ka . si] . [du . w`ə . min]]

پ) /پیاو- ی - سین - ههمین/ < پیاوی سیئههمین >

[[pya . wi] . [se . h'ə . min]] ~ [[pya . wi] . [se . y'ə . min]]

زانپارییهکانی سهروهه ئهوه دهردهخن، که له (۳۰ - ۱) دا، پاشگری سینتاکسیی (/ههمین /) ی ژمارهیی بالا، بهههمان شیوهی (/ههم /) ی بهراورد له دواي وشهیی ژماریهوه دیت و بهیهکهوه وهکو وشهیهکی فرههنگیی گوډهکرین و بهرجهستهدهبن، بهلام هیژی سهرهکیی لهسه برکهی بهر کوئییه. ههروهها له (۳۰- ب، پ) دا، له پیکهاتوی ئاوهلناویی بهههمان شیوه هیژی بهر کوئییه، بهو واتایه هیژی سهرهکیی لهسه برکهی ([h'ə]) بهرجهستهدهکریت، نهک (*[hə . mi'n]).

۳۱) تهزی هیژ به پاشگری (/ههمین/) هوه، بهبی مؤرفیمی خستهپالی (/ای/) ئیزافهوه.

ا) /یهک - ههمین - دهست / < یهکههمین دهست >

[[yək . h'ə . min] . [d'əst]]

ب) /دوو - ههمین - ژن / < دووهمین ژن >

[[du . h'ə . min] . [ʒ'in]]

پ) /سین - ههمین - پیاو / < سیئههمین پیاو >

[[se . h'ə . min] . [py'au:]]

ت) /سین - ههمین - سال / < سیئههمین سال >

[[se . h'ə . min] . [s'a:ɬ]]

له پیکهاتوی ئاوهلکردارییدا، نمونهکانی (۳۱- ا، ب، پ، ت) ئهوه نیشاندهدن، که دهرخراو له پیشدا هاتووه، هیژی سهرهکیی لهسه برکهی کوئی فریزهکهیه و هیژی (ناسههکیی /دوههم) لهسه برکهی یهکههمی پاشگری ([h'ə . min]). بهرجهستهدهکریت.

۳۲) پاشگری (/ - هەمین /) بە پاشگره‌کانی (دیاریکه‌ریی و کو) وه

ا) /دهست - ی - یه ک - هەمین - هکه - ان / < دهستی یه‌که‌ه‌مین‌ه‌کان >

[[dəs . ti] . [yək . h`ə . mi . nə . k`a:n]]

ب) /ژن - ی - دوو - هەمین - هکه - ان / < ژنی دوو‌هە‌مین‌ه‌کان >

[[ʒni] . [du . h`ə . mi . nə . k`a:n]]

ب) /مندال - ی - دوو - هەمین - هکه - ان / < ژنی دوو‌هە‌مین‌ه‌کان >

[[m`in . da . ʔi] . [du . h`ə . mi . nə . k`a:n]]

له نمونه‌کانی (۳۲- ا، ب، پ) دا، پاشگره‌کانی ([həmin, əkə, an]) ئاماده‌ن. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی نیشانه‌ی دیاریکه‌ریی ([əkə]) و ([an]) له شیوه‌ی لی‌ک‌دراوی ([ka:n]) له‌کو‌تایی فریژه‌که‌دا ده‌رکه‌وتوون، بۆیه هیژی سه‌ره‌کیی مارکه‌لی‌دراوه و له‌سه‌ر نیشانه‌ی دیاریکه‌رییه‌که‌یه، هیژی (لاوه‌کیی/دوه‌م)یش له‌سه‌ر بر‌گه‌ی یه‌که‌ه‌می پاشگری ([h`ə . min]) به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

۲/۳-۸) ته‌رزی هیژ به پاشگری جیناوی نادیا‌ریی (تر/) هوه

له زمانی کوردیی/شیوه‌زاری که‌رکووک‌دا، مؤرفیمی (/ - تر/دیکه/) له‌گه‌ل فریژی ناوییدا وه‌کو مؤرفیمیکی سه‌ر‌به‌خۆ ده‌رده‌که‌ویت و واتای نادیا‌ریی ده‌گه‌ینیت، بۆیه به جیناوی نادیا‌ریی ناسراوه. ته‌رزی هیژیش به‌پیی جیکه‌وته‌کانی له فریژدا دیا‌رییده‌کریت.

۳۳-۱) مندال - ی - ی - تر < مندالیکی تر بو مالمان هات >

[[m`in . da . ʔe . ki] . [t`ir]] ~ [[mn`a . ʔe . ki] . [t`ir]]

ب) پیشمه‌رگه - ی - ی - تر < پیشمه‌رگه‌یه‌کی تر شه‌هیدبوو >

[[p`eʃ . mər . ge . yə . ki] . [t`ir]]

پ) کتیب - هکه - ی - تر < کتیبه‌که‌ی ترم خوینده‌وه >
 [[kte . bæ . k`əi] . [t`irm]]

ت) دهرس - هکه - ی - تر < دهرسه‌که‌ی تر ده‌خوینین >
 [[dər . sə . k`əi] . [t`ir]]

ج) مندال - یک - ی - دبیکه < مندالیکی دبیکه بو مالمان هات >
 [[m`in . da . ʔe . ki] . [d`i: . kə]] ~ [[mn`a . ʔe . ki] . [d`i: . kə]]

زانباریه‌کانی (۳۳- ا، ب، پ، ت) ئه‌وه نیشاندده‌دن، کاتیک جیناوی نادیاریی (/تر/دبیکه/) له فریزدا ئاماده‌ده‌بن، هیژی سهره‌کیی وهرده‌گرن. به وینه، له فریزه‌کانی (۳۳- ا، ب) دا، هیژی سهره‌کیی له‌سهر جیناوی نادیاریی (/تر/) ئاماده‌یه، هیژی ناسهره‌کیی له سهر برگه‌ی سهره‌تای بناغه‌که ده‌بیٔ. له (۳۳- پ، ت) هیژی سهره‌کیی له‌سهر جیناوی نادیاریی (/تر/) و ناسهره‌کیش له سهر پاشگری دیاریکه‌رییه‌که به‌رجه‌سته‌ده‌کریٔ. له نمونه (۳۳- ج) دا، جیناوی نادیاریی (/دبیکه/) ئاماده‌یی، هیژی سهره‌کیی له‌سهر برگه‌یی (/یی: ~ /) جیناوی نادیاریی ده‌بیٔ، هیژی ناسهره‌کیی له سهر برگه‌ی سهره‌تای بناغه‌که به‌رجه‌سته‌ده‌کریٔ.

۹-۲/۳) پیکهاتوی به‌راورد و بالا

له‌زمانی کوردیی/شیوه‌زاره‌که‌دا، پاشگره سینتاکسییه‌کانی (/ - تر/) پله‌ی به‌راورد و (/ - تریین/) پله‌ی بالا ناسراون^(۱)، ته‌رزی هیژی‌ش له‌م جوړه فریزانه‌دا، به‌پیی جیکه‌وته‌کانیان ده‌شیت جوړاوجوړبن.

۳۴- فریز به باشگری (/ - تر/) هوه

ا) /مندال - یک - ی - بچووک - تر/ < مندالیکی بچووکتر بو مالمان هات >
 [[m`in . da . ʔe . ki] . [bʔʊk . t`ir]] ~ [[mn`a . ʔe . ki] . [búʔk . t`ir]]

(۱) ئه‌وپه‌حمانی حاجی مارف (۱۹۹۱: ۹۲-۱۰۸).

ب) /پیشمه رگه - یك - ی - ئازا - تر / < پیشمه رگه یه کی ئازا تر شه هیدبوو >
[[pef . mər . g`e . yə . ki] . [ʔa . za . t`ir]]

پ) /پوژ - یك - ی - گهرم - تر - ده بیئت / < پوژیکه گهرم ترده بیئت >
[[R`o . ze . ki] . [gərm . t`ir]]

ت) /کتیب - هکه - باش - تر - ه / < کتیبه که باشتره >
[[kte . bæ . k`ə] . [baʃ . tr`ə]]

ج) /ئاش - هکه - خوش - تر - بوو / < ئاشه که خوشتر بوو >
[[ʔa . ʃə . k`ə] . [xof . t`ir . bu:] ~ [[ʔa . ʃə . k`ə] . [xof . t`ir . bú]]

زانیا رییه کانی (۳۴-، ب، پ، ت، ج) ئه وه نیشانده دن، له فریزی پله ی به راورد، کاتیک پاشگره کانی (/ - هکه، یك، تر) / ئاماده بن، له بهرئه وه ی پاشگری (/ - تر) له کو تایی فریزه که دا دهرده که وتوو، هه لگری هیزی سهره کیی ده بیئت. نیشانه کانی دیاریکه ری و دیارینه که ریش، که له سهره تایی فریزه که دا هاتوون. نیشانه ی (/ - هکه) دیاریکه ری هه لگری هیزی (دوهه م - لاواز) ده بیئت و نیشانه ی (/ - یك) ی دیارینه که ریش هیچ جو ره هیزیکی له سهر به رجه سته ناکریت.

۳۵- فریز به باشگری (/ - ترین) هوه

ا) بچووک - ترین - مندال
< بچوکتربین مندال بو مالمات هات >
[[bʃuk . tr`i:n] [mɪn . d`aʃ] ~ [[búʃk . tr`i:n] [mn`aʃ]]

ب) /ئازا - ترین - پیشمه رگه / < ئازا ترین پیشمه رگه شه هیدبوو >
[[ʔa . za . tr`i:n] . [pef . mər . ge]] ~

پ) /گهرم - ترین - پوژ / < گهرم ترین پوژ ده بیئت >
[[gərm . tr`i:n] . [R`oʒ]] ~

ت) /ناسک - ترین - کچ / < ناسکترین کچ ده ناسم >
[[na . sik . tr`i:n] . [kʃ`ʃ]] ~

نمونه کانی (۳۵-، ب، پ، ت) ئه وه ده سه لمینن، پاشگری (/ - ترین) ی پله ی بالا، بهه مان شیوه ی پله ی به راورد له کو تایی فریزدا، هه لگری هیزی سهره کیی ده بیئت. هیزی (دوهه م - لاواز) له سهر برگه ی کو تایی فریزه که به رجه سته ده کریت.

۱۰-۲/۳) پیکهاتوی ئاوه لکرداری و جیاکه رهوه (/تهنها ~ تهنیا، به تهنها، فهقهت، هەر، بهس/)

وشه کانی (/تهنها ~ تهنیا، به تهنها، فهقهت، هەر، بهس/)^(۱) له شیوه زاره که دا به وشه ی هاوواتا ناسراون، چونکه له پرستهدا هه مان واتایان هه یه و پیکهاتوی ئاوه لکرداری به ره مده هیئن. هیزی جیاکه رهوه به و فریزه ددهن، که راسته وخو له گه لیاندا دین. بویه هه ولده دین جیکه وته کانی هیز و ته رزی هیزه کانی وشه و فریزه کان، هه روه ها هیزی جیاکه رهوه له پیکهاتوو هکاندا، که واتایین، له به کارهینانه کانی ئه و وشه ئاوه لکرداریاندا له پیکهاتوی سینتاکسییدا دیاریبکه یین.

یه کهه م - بو پیکهاتوو ه ئاوه لکردارییه کانی (/تهنها/) مه ودا و واتا جوړاوجوره کانی به پیی جیکه وه ته کانی هیز دیاریده کرین.

(۱-۳۶) /سیروان تهنها وازی - دهکات/ < سیروان تهنها وازیده کات >
[[sir . wan] . [tən . h`a] . [wa . zi . də . k`a:t]]
له (۱-۳۶) دا، هیزی سه ره کیی له سه ر ئاوه لکرداری (/تهنها/) ی ناو پیکهاتوو ه کانی سه ره تا و ناوه وه ی پرسته که نابیت، به لکو له سه ر کرداره که به رجه سته ده کریت. واتا، (فهقهت ~ هەر ~ بهس - وازیده کات) و هیچ کاریکی ترناکات.

(ب) /تهنها سیروان وازی - دهکات/ <تهنها سیروان وازیده کات >
[[tən . ha] . [sir . w`an]] . [wa . zi . də . k`a:t] ~
له پرسته ی (ب) دا، له بهر ئه وه ی هیزی سه ره کیی/جیاکه رهوه له سه ر فریزه بکه رییه که (سیروان) ئاماده یه، هیزی دوهه م - سه رپشکییانه له سه ر برگی کۆتایی کرداره که یه. به و واتایه، (فهقهت، هەر، بهس - سیروان) وازیده کات، هیچ که سیکی دیکه وازیناکات.

(پ) /تهنها سیروان وازی - دهکات/ <تهنها سیروان وازیده کات >
[[tən . h`a] . [sir . wan] . [wa . zi . də . k`a:t] ~

(۱) محهمدی محوی (۲۰۱۶: ۳۱۵-۳۴۶).

کاتیك هیزی جیاکه رهوه له سهر ئاوه لکردارییه که داده نریت، هیزی دوهه م - له سهر برگی کۆتایی کرداره که ده بیته. واتا، (فهقهت، ههر، بهس، به تاک و تهنه سیروان وازی دهکات و هیچ که سیکی له گه لدا نه بووه.

ت) /تهنها سیروان وازی - دهکات/ <تهنها سیروان وازیدهکات >
 ~ [[tən . ha] . [[sir . wan] . [wa . z' i: . də . kat]]

کاتیك هیزی جیاکه رهوه دهخریته سهر (وازی)، به واتا (فهقهت، ههر، بهس - سیروان بهردهوامه له سهر وازیکردن، نهک خویندن یان نانکردن.

٣٧-١) /تهنها پیشمه رگه شه پ - دهکات/ <تهنها پیشمه رگه شه پ دهکات >
 ~ [[tən . ha] . [pef . mər . g' ə]] . [[əR] . [də . k' a:t]]

له (٣٧-١) هیزی سهره کی له سهر برگی کۆتایی فریزی بکه ریی (/پیشمه رگه/) دایه، هیزی دوهه م له سهر فریزی بهرکاری پسته که یه. واتا، (/فهقهت، ههر، بهس، تهنه - پیشمه رگه شه پ دهکات، هیچ هیز و که سیکی تر یارمه تی نادات، یاخود له گه لیدا نییه).

ب) /تهنها پیشمه رگه شه پ - دهکات > <تهنها پیشمه رگه شه پ دهکات >
 ~ [[tən . h' a:] . [pef . mər . gə]] . [[ə . Rə . də . k' a:t]]

له (٣٧-ب) دا، له بهر ئه وهی هیزی سهره کی له سهر برگی کۆتایی ئاوه لکرداری (/تهنها/) یه، سهرپشکیش هیزی دوهه م له سهر کرداری پسته که دایه. واتا (/فهقهت، ههر، بهس - پیشمه رگه، به تاک و تهنه یی شه پ دهکات و هیچ هیزیکی تر شه پ ناکات).

پ) /پیشمه رگه تهنه شه پ - دهکات/ <پیشمه رگه تهنه شه پ دهکات >
 ~ [pef . mər . gə] . [tən . ha] . [[əR . də . k' a:t]]

زانباریه کانی (٣٧-پ) ئه وه نیشانده دات، که هیزی سهره کی له سهر - فریزه کردارییه که یه، به و واتایه (فهقهت، ههر، بهس - پیشمه رگه، شه پ دهکات و هیچ کاریکی تر ناکات).

۳/۳) دوپاتکردنه وه له سینتاکسدا

له پاره‌کانی رابوردوودا، ئەوه سه‌لمینرا، که وشه‌ی (فهره‌نگی / لیکدراو و دارپژراو) له پیکهاتوی مۆرفۆلۆژییدا، به زۆری هیزی چه‌سپاو - کۆتایین. له سینتاکسییدا به‌هه‌مان شیوه‌ی وشه‌ی لیکدراو، له دوپاتکردنه‌وه‌ی وشه‌یه‌کی فهره‌نگی (بناغه‌یه‌ک) دروستده‌کریڤ. وشه دوپاتکراوه‌کان به وشه‌ی لیکدراوی سینتاکسیی ناسراون، چونکه بناغه‌یه‌ک دوپاتکراوه‌ته‌وه و له سینتاکسدا به‌ره‌م ده‌هینرین^(۱). له‌گه‌ل ئەوه‌یشدا هه‌ندی‌ک له مۆرفی‌مه سینتاکسییه‌کانی، وه‌ک (/او، به/) به‌شداریی له دروستکردنی ئەو جووره وشه‌نه‌دا ده‌که‌ن، بۆیه هه‌ولده‌ده‌ین جیکه‌وته‌کانی هیز له‌و جووره وشه سینتاکسییه‌نه‌دا دیارییه‌که‌ین.

۴۰ - لیکدراوی سینتاکسیی به دوپاتکراوه‌ی بناغه.

[yək . y'ək]	< یه‌ک یه‌ک >	/یه‌ک - یه‌ک/
[nəx . tə . n'əx . tə]	< نه‌خته نه‌خته >	/نه‌خته - نه‌خته/
[kəm . k'əm]	< که‌م که‌م >	/که‌م - که‌م/
[he . waf . he . w'a:f]	< هی‌واش هی‌واش >	/هی‌واش - هی‌واش/
[maɫ . m'a:ɫ]	< ما‌ل ما‌ل >	/ما‌ل - ما‌ل/

له وشه‌ی دوپاتبووه‌وه‌ی سینتاکسییدا، به‌هه‌مان شیوه‌ی وشه‌ی لیکدراو - مۆرفۆلۆژیی، هیزی سه‌ره‌کیی له سه‌ر بره‌گی کۆتایی وشه فریژییه‌که به‌رجه‌سته‌کراوه.

۴۱ - لیکدراوی سینتاکسیی به مۆرفی‌می (/ - او /) ده‌وه

[y`ə . kau . y'ək]	< یه‌کاویه‌ک >	/یه‌ک - او - یه‌ک/
[g`ər . mau . g'ərm]	< گه‌رماوگه‌رم >	/گه‌رم - او - گه‌رم/
[pft`au . p'ift]	< پشتاوپشت >	//پشت - او - پشت/
[d`əs . tau . də'st]	< ده‌ستاوده‌ست >	/ده‌ست - او - ده‌ست/
[d`o . ɬau . d'o:ɬ]	< دۆلادۆل >	/دۆل - او - دۆل/

(۱) محهمه‌دی مه‌حوی (۲۰۱۶: ۳۶۵-۳۶۶).

وشه سینتاکسییه کانی (۴۱)، که به مۆرفییمی به ستنه وهی (/ - او - /) دروستکراون، ئه وه نیشاندهدن، که به هه مان شیوهی وشه مۆرفولوژییه کان، هیژی سهره کیی له سهر برگی کۆتایی وشه ی دوهم و هیژی لاوه کیی له سهر سهره تای برگی وشه ی یه کههم به رجه سته ده کریت.

۴۲ - لیکدراوی سینتاکسیی به مۆرفییمی / - به / وه

/شار - به - شار/ < شار - به - شار > [ʃar . bæ . ʃa:r]

/کۆلان - به - کۆلان/ < کۆلان به کۆلان > [k`o . ʃan . bæ . ko . ʃa:n]

/دوو - به - دوو/ < دوو به دوو > [d`u . bæ . d`u:]

/دۆل - به - دۆل/ < دۆل به دۆل > [d`oʃ . bæ . d`oʃ]

/مال - به - مال/ < مال به مال > [m`aʃ . bæ . m`a:ʃ]

له نمونه کانی (۴۲) یشدا، که به یارمه تی مۆرفییمی به ستنه وهی (/ - به /) دروستکراون، به هه مان شیوه هیژی سهره کیی له سهر برگی کۆتایی وشه ی دوهمه، هیژی ناسهره کیی له سهر سهره تای برگی وشه ی یه کههم به دیده کریت.

۱-۳/۳ هیژ له رسته ی هه والییدا

له رسته ی هه والییدا، له باری ئاساییدا، رسته به وشه و فریزی ته واوه وه، هیژی سهره کیی له سهر وشه یه که له وشه کانی رسته به رجه سته ده بییت. به و واتایه، هیژی جه ختکردنه وه، واتای جیاکه ره وه به فریز و رسته ده دن، که راسته وخۆ له گه لیاندا دین^(۱)، وهک:

۴۳- (ا) تافی رابوردوو [nau . zad] . [[s`e . wi . xw`ard]]

(ب) تافی رانه بوردوو [nau . zad] . [[s`eu . də . xw`at]]

نمونه کانی (۴۳-ا، ب) ئه وه نیشانده دن، که له باری ئاساییدا هیژی سهره کیی له سهر فریزه کردارییه کان ئاماده یه، چونکه له رسته ی هه والیدا قسه که ره هه وال ئه نجامدانی کاریک راده گه یه نییت، بویه هیژی سهره کیی وهرده گریت. ده ستنیشانکردنی

(۱) به راوردی بکه له گه ل (وریا عومه ر ئه مین: ۲۰۱۱: ۱۴۹-۱۵۰).

جیکه و ته کانی هیژ و ته رزی هیژه کانی وشه و فریژه کان له پیکهاتوی سینتاکسیدیا
ئامانجی لیکولینه وه که یه.

(٤٤) هیژی جه ختکردنه وه به پیکهاتوی رسته ی هه والیی - رانه بور دو وه وه.

(ا) /سیروان وازی - دهکات/ < سیروان وازیده کات >

[sir . wan] . [[wa . z'i: . də . k`at]]

(ب) /سیروان وازی - دهکات/ < سیروان وازیده کات >

[[sir . w'a:n]] . [wa . zi . də . k`at] ~

نمونه ی (٤٤-ا) ئه وه نیشاندهدات، که هیژی سه ره کیی - جه ختخته سه ره له سه ره
فریژی بهرکاری و سه گمینه ناکردارییه که ی تیپه ری کرداری لیکدراوه که یه و ناخریته
سه ره سه گمینه کردارییه که^(١)، هیژی دوهه م - له سه ره برگی کۆتایی کرداره که
دانراوه^(٢). بۆیه رسته که ده بیته وه لامی (سیروان چی دهکات؟) و اتا، سیروان،
وازیده کات. نه ک خویندن، یان کاریکی تر.

له (٤٤-ب) دا، له بهر ئه وه ی هیژی جیاکه ره وه له سه ره ناوه بکه ریه که یه و هیژی دوهه م
- له سه ره برگی کۆتایی کرداره که بهرجه سته ده کریت. بۆیه، رسته که ده بیته وه لامی
(کی وازیده کات؟) و اتا، سیروان، وازیده کات، نه ک ئازاد یان ئامانج.

(٤٥-ا) /ئه مریکا به پیشمه رگه شه پ- دهکات/ < ئه مریکا، به پیشمه رگه شه پ دهکات >

[[?əm . ri . k'a:] . [bə . pe] . mər . g`ə]] . [[əR . də . k`at] ~

له (٤٥-ا) دا، هیژی سه ره کیی - جه ختکردنه وه له سه ره برگی کۆتایی بکه ره که یه و
هیژی دوهه م و سیهه م له سه ره فریژی بهرکاری و کرداریی رسته که یه. رسته که ده بیته
وه لامی (کی به پیشمه رگه شه پ دهکات؟) و اتا ئه مریکا، به پیشمه رگه شه پ دهکات، نه ک
چیین، یاخود ولاتیکی تر.

(١) محهمه دی مه حویی (٢٠١٦ : ٣٤٩).

(٢) محمد علي الخولي (١٩٨٧ : ٥٩).

ب) /ئه‌مريکا به پيشمه‌رگه شه‌ر- ده‌کات / > ئه‌مريکا به پيشمه‌رگه، شه‌رده‌کات < ~
 [[ʔəm . ri . k`a] . [bə . pef . mər . g`ə]] . [[əR . də . k`at]

رسته‌ی (٤٥- ب) ئه‌وه نيشانده‌دات، که هيزی سه‌ره‌کيی - جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر بر‌گه‌ی کۆتايی فریزي به‌رکاريی (/ پيشمه‌رگه‌/) يه و هيزی دوه‌م و سيهه‌م له‌سه‌ر بکه‌ر و کرداری رسته‌که به‌رجه‌سته‌ده‌کريين. رسته‌که ده‌بيته وه‌لامی (ئه‌مريکا به‌کي شه‌رده‌کات؟) واتا ئه‌مريکا به پيشمه‌رگه، شه‌رده‌کات، نه‌ک حه‌شدي شه‌عبي و هيزيکی تر.

پ) /ئه‌مريکا به پيشمه‌رگه شه‌ر- ده‌کات / > ئه‌مريکا به پيشمه‌رگه، شه‌رده‌کات < ~
 [ʔəm . ri . ka] . [[bə . pef . mər . g`ə] . [[ə`R . də . ka:t]]

نمونه‌ی (٤٥- پ) ئه‌وه نيشانده‌دات، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی هيزی سه‌ره‌کيی له‌سه‌ر سه‌گميينته ناکرداره‌که‌ييه و هيزی دوه‌م و سيهه‌م له‌سه‌ر فریزي به‌رکاريی و کرداری رسته‌که‌ن. رسته‌که ده‌بيته وه‌لامی (ئه‌مريکا به پيشمه‌رگه چی ده‌کات؟) واتا ئه‌مريکا به پيشمه‌رگه، شه‌رده‌کات، نه‌ک راکردن، ياخود کاريکی تر.

٤٦) هيزی جه‌ختکردنه‌وه به پيکهاتوی رسته‌ی هه‌والی - رابوردووه‌وه:

ا) /سيروان وازيی - کرد / > سيروان وازيکرد <

~ [[sir . w`an] . [[wa . z`i: . kird]]

له (٤٦-ا) دا، هيزی سه‌ره‌کيی له‌سه‌ر بر‌گه‌ی کۆتايی سه‌گميينته ناکردارييه‌که‌يه و هيزی دوه‌م و سيهه‌م له‌سه‌ر فریزه بکه‌رييه‌که‌يه. رسته‌که ده‌بيته وه‌لامی (سيروان چی کرد؟) واتا سيروان، وازيکردووه، نه‌ک خويندن.

ب) /سيروان وازيی - کرد / > سيروان وازيکرد <

~ [[sir . w`an]] . [wa . z`i . kird]

له رسته‌ی (٤٦-ب) دا، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی هيزی سه‌ره‌کيی له‌سه‌ر بر‌گه‌ی کۆتايی بکه‌ره‌که‌يه و هيزی دوه‌م له‌سه‌ر کۆتايی سه‌گميينته ناکردارييه‌که‌يه. رسته‌که ده‌بيته وه‌لامی (کي وازيکرد؟) واتا سيروان، وازيکردووه، نه‌ک که‌سيکی تر.

١٤٧- /دایکم ئاسکه‌که‌ی به‌ره‌لا- کرد/ < دایکم ئاسکه‌که‌ی به‌ره‌لاکرد >
~ [[d'ai . kim]] . [ʔas . kə . k'əi] . [bə . rə . ʔa . k'ird]

له نمونه‌یه‌ی (١٤٧-ا) دا، هیزی سه‌ره‌کیی- جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر بر‌گه‌ی سه‌ره‌تای فریزی بکه‌ریی (/ دایک - م/) دایه و هیزی دوه‌م و سیه‌هم له‌سه‌ر فریزی به‌رکاری و کرداری رسته‌که‌یه. رسته‌که ده‌بیته وه‌لامی (کی ئاسکه‌که‌ی به‌ره‌لاکرد؟) واتا دایکم، ئاسکه‌که‌ی به‌ره‌لاکردوو، نه‌ک باو‌کم، یاخود که‌سیکی دیکه.

ب) /دایکم ئاسکه‌که‌ی به‌ره‌لا- کرد/ < دایکم ئاسکه‌که‌ی به‌ره‌لاکرد >
~ [dai . kim] . [[ʔas . kə . k'əi]] . [bə . rə . ʔa . k'ird]

له رسته‌ی (٤٧-ب) دا، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی هیزی سه‌ره‌کیی- جیاکه‌ره‌وه له‌سه‌ر بر‌گه‌ی کوتایی فریزی به‌رکاریی - نیشانه ناسیاوییه‌که‌یه، هیزی دوه‌میش له‌سه‌ر کرداری رسته‌که به‌رجه‌سته‌ده‌کریت. بویه رسته‌که ده‌بیته وه‌لامی (دایکم چی به‌ره‌لاکرد؟) واتا دایکم ئاسکه‌که‌ی، به‌ره‌لاکردوو، نه‌ک بالنده‌کان).

پ) /دایکم ئاسکه‌که‌ی به‌ره‌لا- کرد/ < دایکم ئاسکه‌که‌ی به‌ره‌لاکرد >
~ [dai . kim] . [ʔas . kə . k'əi] . [[bə . rə . ʔ'a . kird]]

له (٤٧-پ) دا، هیزی سه‌ره‌کیی- جیاکه‌ره‌وه له‌سه‌ر بر‌گه‌ی کوتایی سه‌گه‌مینتی ناکردارییه‌که‌یه، هیزی دوه‌میش له‌سه‌ر فریزی به‌رکاریی نیشانه ناسیاوییه‌که و کرداره‌که دانراوه. رسته‌که ده‌بیته وه‌لامی (دایکم چی به‌ ئاسکه‌که‌ی کرد؟) واتا دایکم ئاسکه‌که‌ی به‌ره‌لاکردوو و نه‌یخواردوو، یاخود نه‌یفرۆشتوو.

۲-۳/۳) هیز له پیکهاتوی بانگکردندا

ئاشکرایه، که وشه ی فرههنگیی، به تایبهیی (ناوی تایبه تیی کهس - proper noun) هیزی چهسپا و کوتایین، له گهل ئه وهیشدا بو گورپینی واتا نییه، به لکو به کاته گوریی - وابهستهیه، به و واتایه وه کاته گوریه جیاوازهکان داوای ته رزی هیزی جیاواز دهکن، وشه فرههنگییهکان هیز- کوتایین و له پیکهاتوی بانگکردندا مارکه لیدراون و هیز - سه ره تایین. له کاتی ئاخوتنی راسته وخودا، به تایبه تیی له (وشه - ناوه) فره برکه ییهکاندا، هیزی سه ره کیی له سه ر برکه یی یه کهه می ناوهکان بیته، نهک کوتایی ناوهکان^(۱).

یه کهه م - پوله ره گه زی فرههنگیی له بانگکردندا:

۱-۴۸) / ماموستا / < ماموستا > [ma . mos . t'a:] (ناوی پیشه)
 ب) / ماموستا / < ماموستا > [m'a: . mos . ta] (پیکهاتوی بانگکردن)

۱-۴۹) / وهستا / < وهستا > [was . t'a:] (ناوی پیشه)
 ب) / وهستا / < وهستا > [w'a:s . ta] (پیکهاتوی بانگکردن)

۱-۵۰) / ئاسۆ / < ئاسۆ > [ʔa . s'o:] (ناو)
 ب) / ئاسۆ / < ئاسۆ > [ʔ'a: . so] (پیکهاتوی بانگکردن)

۱-۵۱) / سیروان / < سیروان > [sir . w'a:n] (ناو)
 ب) / سیروان / < سیروان > [s'i:r . wan] (پیکهاتوی بانگکردن)

۱-۵۲) / هیرو / < هیرو > [he . r'o:] (ناو)
 ب) / هیرو / < هیرو > [h'e . ro] (پیکهاتوی بانگکردن)

۱-۵۳) / پیشمه رگه / < پیشمه رگه > [pef . mər . g'ə] (ناو)
 ب) / پیشمه رگه / < پیشمه رگه > [pe'f . mər . gə] (پیکهاتوی بانگکردن)

(۱) محهمه دی مه حویی (۲۰۱۶ : ۴۲۸).

۱-۵۴ / دلشاد / < دلشاد > [diʃ . ʃ'a:d] (ناو)

ب / دلشاد / < دلشاد > [d'ʃi . ʃ'a:d] (پیکهاتوی بانگکردن)

جیاوازی واتایی و دهربرینی نیوان نمونه‌کانی سهره‌وه ئه‌وه‌یه، تهرزی هیژی وشه فره‌ه‌نگییه‌کان له‌باری ئاساییدا کوتایین، به‌لام له بانگکردندا سهره‌تایین. به‌و واتایه، نمونه‌کانی سهره‌وه له‌بنه‌په‌تدا جیکه‌وته‌ی جیاوازیان هه‌یه، بویه داوای هیژی جیاواز ده‌که‌ن.

۳-۳/۳ هیژ له پسته‌ی داخواییدا

له زمانی کوردییدا ئه‌وه سه‌لمینراوه، که پیکهاتوی پسته‌ی داخوای - رانه‌بوردوو، بریتییبه له (مۆرفیمی / ب - / + په‌گی تافی رانه‌بوردوو + جیناوی لکاو که‌سی دوه‌می تاک / - ه / و - / ن / دوه‌می کو) ^(۱). واتا فریزی بکه‌ریی که‌سی دوه‌می (تاک یان کو) یه. په‌یوه‌ست به تهرزی هیژ له‌و جوړه ریژه‌یه‌دا، ئه‌م روئکردنه‌وه‌یه‌ی خواره‌وه له‌سه‌ر هیژ ده‌خریته روو.

[xwar . d'in] < خواردن / > ۱-۵۵

[b'i . xo] < بخو / > ب - خوار - /

[b'i . xon] < بخون / > ب - خوار - ن /

[bir . d'in] < بردن / > ب (ب / بردن)

[b'i . bə] < بیه / > ب - بر - ه /

[b'i . bən] < بیهن / > ب - بر - ن /

[ʃor . d'in] < شووردن / > پ (پ / شووردن)

[b'i . ʃo . rə] < بشوره / > ب - شور - ه /

[b'i . ʃo . rin] < بشورن / > ب - شور - ن /

(۱) ئه‌وپه‌حمانی حاجی مارف (۲۰۰۰: ۲۵۷).

[fi . Ri:n] < فرپين > /ت/ فرپين/

[b'í . fRə] < بفره > /ب - فر - ه/

[b'í . Rin] < بفرن > /ب - فر - ن/

[nar . d'in] < ناردن > /ج/ ناردن/

[b'í . ne . rə] < بنيره > /ب - نار - ه/

[b'í . ne . rin] < بنيرن > /ب - نار - ن/

زانيارىييه كانى (۱۰۵ - ج) ئەو دەردەخەن، كە جياوازىي تەرزى ھىز لەنمونه كانى سەرھو دا بەرجەستە دەكرىت، بۆ نمونە لە وشەي فەرھەنگى ناوہ كردارىيە كاندا، ھىزى كۆتايىن، بەلام لە پىكھاتووہ سىنتاكسىيە كاندا بە پىشگرى (/ ب - /) ى سىنتاكسىيەوہ لەبنەرەتدا ھىزى سەرھتايىن، بۆيە داواى ھىزى سەرھتايى دەكەن.

۳/۴-۴) ھىز لە كردارى ئالۆز/ مۆرفۆسىنتاكسدا

لە رستەي ئالۆزدا، مۆرفىمە كانى (تاف و كەس و نەرىكردن...ھتد) لە رستەي (پابوردوو، پانەبوردوو) ئامادەن، لەم پرۆسەيەدا، زياتر مۆرفىمە سىنتاكسىيە كان بەشدارىي لە دروستەكەدا دەكەن، بۆيە دەشيت تەرزى ھىز جوراوجۆر بن.

يەكھەم - رستەي كردارى ئالۆز لە تافى پابوردوودا

لەشيوەزارى كەركووكدا، رىزبونى دروستەي كەرەستە مۆرفۆسىنتاكسىيە كان، برىتییە لە (قەدى تافى پابوردوو + كلیتیكى بەركارىي + كلیتیكى بكەرىي) ئەم رىزبونە پىچەوانەي رىزبونە بنەرەتییە زمانە ستانداردەكەيە.

۵۶- /ناسىين/ < ناسىين > [na . s'i:n]

(/ ئەو ئىمە - ى - ناس - ى / > ئەو ئىمەي ناسى <

[?əu . ?'e . məi] . [n'a . si]

ب) /ناسى - مان - ى / < ناسىمانى >

[n'a . si . ma . ni]

پ) /نه - مان - ى - ناسى / < نه مانىناسى >

[n'ə . ma . ni . n'a . si]

ئاشكرايه، ناوه كردارىيه كه وهكو وشه يه كي فهره نگی هیزه كه ی له كۆتاییدایه، به لام له دروسته كانی تر دا، له بنه پهدا ته رزی هیزیان جیاوازه، بویه داواى ته رزی هیزی جوراوجور دهكهن، به وینه له (۱-۵۶) دا، كاتیک رسته يه ك به وشه و فریزی ته واوه وه به رجه سته ده كریت، كلیتیكى به ركاری و بکه ریی، له فورمه كانی تافی (پابوردوو، رانه بوردوو) دا هیز وهرناگرن. هیزی سهره كیی له سهر به ركاری رسته كه و هیزی دوهه میش له سهر رهگی كرداره كه ده بیئت. ههروهها له (۵۶- ب) دا، رسته كه به مؤرفوسینتاكس ده برپاوه و تییدا كلیتیكى به ركاری و بکه ریی به كردار تیینه په ره كه وه لكاوه، هیزی سهره كیش له سهر برگه یی رهگی كرداره كه یه. له (۵۶- پ) دا، له بهر ئه وه ی مؤرفیمی نه ریکردن ئاماده یه، بویه هیزی سهره كیی له سهر مؤرفیمی نه ریکردن و هیزی دوهه میش له سهر رهگی كرداره كه به رجه سته ده كریت.

۵۷) /وهرگرتن / < وهرگرتن > [wər . gir . t'in]

ا) /ئه وان گوله كه یان له من وهرگرت / < گوله كه یان له من وهرگرت >

[gu . tə . k'ə . yan] . [lə . m'in] . [wər . g'irt]

ب) /له - من - یان وهرگرت / < له منیان وهرگرت >

[lə . m'in . yan . wər . g'irt]

پ) /ئى - م - یان - وهرگرت / < لییمان وهرگرت >

[l'em . yan . wər . g'irt] ~ [wər . yan . g'irt . l'em]

ت) /ئى - م - یان - وهر - نه - گرت / < لییمان وهرنه گرت >

[l'em . yan . wər . n'ə . g'irt] ~ [wər . yan . n'ə . g'irt . l'em]

زانبارییه كانی (۵۷) ئه وه ده سه لمینن، كه له بنه پهدا ته رزی هیزی جیاوازیان هه یه، بویه داواى ته رزی هیزی جوراوجور دهكهن. به وینه، ناوه كردارىیه كه وهكو وشه يه كي فهره نگی هیزی كۆتایی و چه سپاوه. ته رزی هیزی له دروسته كانی (۱-۵۷، ب، پ،

ت) دا جۆراوجۆره، بۇ نمونه له (۵۷-ا، ب) دا، هیزی سهرهکیی لهسهر بکهری رستهکهیه و هیزی دوههه و سیئههه میس لهسهر نیشانهی دیاریکهری و رهگی کردارهکهه. له (۵۷-پ) دا رستهکه به مۆرفۆسینتاکس دهربراره، بویه هیزی سهرهکیی لهسهر رهگی کردارهکهیه و هیزی دوههه لهسهر پیشناوهکهیه. له (۵۷-ت) دا، مۆرفیمی نه ریکردن ئامادهیه، بویه هیزی سهرهکیی لهسهر مۆرفیمی نه ریکردن و هیزی دوههه میس لهسهر رهگی کردارهکه به رجهسته ده کریت.

دوههه - رستهی کرداری ئالۆز له تافی رانه بوردودا

(۵۸-ا) / ئه و ئیمه - ده - ناس - یت / > ئه و ئیمه دهناسییت <

[ʔəu . ʔ'e . mə] . [də . na . s`et]

(ب) / ده - مان - ناس - یت / > دهمانناسییت <

[də . m`an . na . s`et]

(پ) / نا - مان - ناس - یت / > نامانناسییت <

[n`a: . man . na . s`et]

دروستهکانی (۵۸-ا، ب، پ) ئه وه نیشانددهن، که ههلسوکهوت له گهه کۆبونه وهی ئه و مۆرفیمانه کراوه، که له گهه کردارهکه دا دهرکه وتوون. تافی رانه بوردویش به هه مان شیوهی تافی رابوردوو، ته رزی هیز جۆراوجۆره، بۇ نمونه له (۵۸-ا) دا، هیزی سهرهکیی لهسهر به رکاری رستهکه و هیزی دوههه میس لهسهر کۆتایی کردارهکه به رجهسته ده کرین. له (۵۸-ب) دا، له بهر ئه وهی رستهکه به مۆرفۆسینتاکس دهربراره، هیزی سهرهکیی لهسهر کۆتایی کردارهکهیه. له (۵۸-پ) دا، رستهکه نه ریکراوه و مۆرفیمی نه ریکردن ئامادهیه، بویه هیزی سهرهکیی لهسهر مۆرفیمی نه ریکردنه و هیزی دوههه میس لهسهر کۆتایی کردارهکهیه.

(۵۹-ا) / ئه وان - وانه - که له من وهه - ده - گرن / > وانهکه له من وهه ده گرن <

[wa . nə . k`ə] . [lə . m`in] . [wər . də . gr`in]

(ب) / الی - م - ی - وهه - ده - گر - ن / > لیمی وهه ده گرن <

[l`e . mi . wər . dəg . r`in]

پ) /ئى - م - ى - وەر- نا - گر - ن / < لىمى وەرناگرن >

[l'e . mi . wər . n'a : . grin]

داتا و زانىارىهكانى (۱-۵۹، ب، پ) بههمان شىئوهى (۱-۵۸، ب، پ) ئهوه نيشاندهدن، له بنهردتا تهرزى هيزيان جياوازوه، بويه داواى تهرزى هيزى جوراوجور دهكهن، بۆ نمونه له (۱-۵۹) دا، هيزى سهرهكىي لهسهر بهركارى راستهوخوى رستهكهيه و هيزى دوههم و سيههميش لهسهر نيشانهى ناسياويى - بهركارى ناراستهوخو و رهگى كردارهكهن. له (۵۹-ب) دا هيزى سهرهكىي لهسهر كوتايى كردارهكه بهديدهكريت، له نمونهى (۵۹-پ) دا، مورفيى نهرىكردن ئامادهيه، بويه هيزى سهرهكىي لهسهر مورفيى نهرىكردنه.

۵-۳/۳) هيز له كرداربهنديدا

له زمانى كوردبيدا وها نيشاندراره، ههنديك وشه ههن، له روى فورمهوه لهيهكدهچن، بهلام بههوى هيزهوه واتاي جوراوجور دهبهخشن بونمونه وها نيشاندراره، دروستهى فونولوژيى (/كهره/) دوو واتاي جياوازي هيه (بروانه بهشى يهكههم).

(۱-۶۰) (/كهره/) [kə . r'ə] (وشهى فهرهنگيى - ناو)

ب) (/كهره/) [k'ə . r'ə] (فريز، كرداربهنديى - ئهوكهره)

له (۱-۶۰، ب) دا راسته نمونهكان دروسته و واتاي جياوازيان هيه، بهلام راست نيه وها نيشاندرت، كه هيز بووته هوى گورپنى واتايان، چونكه هيز ماركهليدراوه و چهسپاوه و بۆ گورپنى واتا نيه، وشه فهرهنگيهكان له فهرهنگدا و بهزورى هيزى سهرهكىي لهسهر برگهى كوتاييانه، پيكهاتوى كرداربهنديش لهبنهردتا هيزى سهرهتايين، بويه هيزى سهرهكىي داواى سهركوتايى بناغهكه دهكات، لهم وهچهپارهيشدا، بهكورتى ههنديك زانىارىي تاييهت به هيزى كرداربهنديى دهخهينه روو.

۶۱- پيكهاتوى كرداربهنديى ناو و كوپولا

/كورد - ه / <كورده> [k'ur . d'ə]

/كور - ه / <كوره> [k'u . R'ə]

[py'a: . w`ə]	< پیاوه >	/ه - /
[m'a: . ʔ`ə]	< ماله >	/ه - /
[d'a: . r`ə]	< داره >	/ه - /

۶۲- پیکهاتوی کرداربه‌ندیی ئاوه‌لناو و کوپولا

[dʒw'a: . n`ə]	< جوانه >	/ه - /
[n'a:s . k`ə]	< ناسکه >	/ه - /
[t`ə . R`ə]	< تهره >	/ه - /
[g`ər . m`ə]	< گهرمه >	/ه - /
[b'a: . ʃ`ə]	< باشه >	/ه - /
[s`əu . z`ə]	< سه‌وزه >	/ه - /

زانیاارییه‌کانی (۶۱، ۶۲)، تاییه‌تن به پیکهاتوی کرداربه‌ندیی (ناو و کوپولا، ئاوه‌لناو و کوپولا). ئه‌وه ده‌سه‌لمینن، که دروسته‌ی سینتاکسیین و له بنه‌ره‌تدا هیزی سهره‌تایی چه‌سپاون، بویه هیزی سهره‌کیی له‌سهر برگه‌ی وشه‌ی یه‌که‌مه‌ی بناغه‌که‌یه، هیزی ناسه‌ره‌کییش له‌سهر برگه‌ی کوتایی - کوپولا که به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

۶۳- پیکهاتوی کرداری ته‌واو و بکه‌ردیار و کوپولا

[x'au: . tu . wə] ~ [x'au: . ti . yə]	< خه‌وتووه >	/ه - وو - /
[k'au: . tu . wə] ~ [k'au: . ti . yə]	< که‌وتووه >	/ه - وو - /
[h'a: . tu . wə] ~ [h'a: . ti . yə]	< هاتووه >	/ه - وو - /
[m'ir: . du . wə] ~ [m'ir: . di . yə]	< مردووه >	/ه - وو - /
[b'ir: . du . wə] ~ [b'ir: . di . yə]	< بردووه >	/ه - وو - /
[fR'i . wə] ~ [fR'i . yə]	< فریووه >	/ه - وو - /
[bR'i . wə] ~ [bR'i . yə]	< بریووه >	/ه - وو - /

۶۴- پیکهاتوی کرداربهندی - ئاوه‌لئاو و کرداری لاواز

(کردهیی)	[Rə] . b' u:]	< رەش بوو >	/ رەش - بوو /
(حاله‌تی)	[R' ə] . bu]	< رەش بو >	/ رەش - بوو /
	[Rə] . bu . b' u:]	< رەش بو بوو >	/ رەش - بوو - بوو /

نمونه‌کانی (۶۳) بو به پیکهاتوی (کرداری ته‌واو و بکه‌ردیار و کوپولا) ته‌رخانکراوه و به‌همان شیوه‌ی زانیارییه‌کانی (۶۱، ۶۲) ئه‌وه نیشانده‌دهن، که وشه‌ی فره‌ه‌نگی نیین، به‌لکو دروسته‌ی فریزیین و هیزی سهره‌کیی له‌سه‌ر بره‌گی یه‌که‌می کردارییه‌که، هیزی ناسه‌ره‌کیش له‌سه‌ر بره‌گی کوتایی - کوپولاکه به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

زانیارییه‌کانی (۶۴) جو‌راو‌جو‌رن، بو‌نمونه، له (۱-۶۴) دا، هیزی سهره‌کیی له‌سه‌ر کرداره‌که‌یه و کردهیی نیشانده‌دات، به‌لام له (۶۴-ب) دا له‌سه‌ر یه‌که ناکرداریه‌که‌یه، بو‌یه حاله‌تی نیشانده‌دات. هه‌روه‌ها له (۶۴-پ) دا، وه‌ها داده‌نریت <بو‌بوو> کرداریکی لیک‌راوی سینتاکسیی بیت^(۱)، هیزی سهره‌کیی له‌سه‌ر کرداره‌که به‌رجه‌سته‌کراوه.

۴/۶) به‌راوردیه‌که له نیوان هیزی وشه فره‌ه‌نگیه‌کان و پیکهاتوه سینتاکسییه‌کاندا

زانیاری و داتا‌کانی سهره‌وه، ئه‌وه ده‌سه‌لمینن، که هیز له مورفولوژییدا چه‌سپاوه و به‌پوله‌رگه‌زه فره‌ه‌نگی - سهره‌کیی و ناسه‌ره‌کییه‌کانه‌وه به‌نده، به‌لام له سینتاکسدا چه‌سپاوه و نییه و جو‌راو‌جو‌ره، بو‌یه به‌کورتیی هه‌ندیک زانیاری ده‌خه‌ینه‌روو.

(۱-۶۵) له وشه‌ی فره‌ه‌نگی سهره‌کییدا هیزی کوتایین، بو‌یه به‌زوری جیکه‌وته‌ی ته‌واو چه‌سپاویان هه‌یه و ته‌واو ئازاد نیین.

[xəu . t' i: n] ~ [xəf . t' i: n]	<xewtin>	/ خه‌وتن /
[na . si' k]	<nasik>	/ ناسک /
[d' u:]	<dû>	/ دوو /
[kər . k' u: k] ~ [kər . k' u: k]	<kerkûk>	/ که‌رکووک /
[b' a: n]	<ban>	/ بان /

(۱) محهمەدی مەحویبی (۲۰۱۶ : ۳۷۵).

ب) به لَام له وشه‌ی ناسه‌ره‌کییدا، مارکه‌لیدراون و هیزی سه‌ره‌تایین، نه‌ک کۆتایی.		
	[tʃ'un . kə] ~ [tʃ'un . ku]	<ɕunke> / چونکه /
	[b'ə . ʔam]	<beɫam> / به لَام /
	[h'ə . mu]	<hemu> / هه‌مو /

به‌شیوه‌یه‌کی گشتیی، وه‌کو وتمان هیز جیگۆرکی ناکات، له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا بو گۆرینی واتا نییه، به‌لکو له‌ بنه‌ره‌تا مارکه‌لیدراون و به‌خاویی و کورتیی بره‌گه‌یه‌کانه‌وه‌ په‌یوه‌ستن. بو نمونه هیزی سه‌ره‌کیی له‌ وشه‌ی یه‌ک - بره‌گه‌یی کراوه‌دا، بره‌گه‌یه‌کانی سه‌ره‌وه (/ و، ی/)، ده‌شیت (خاو) ده‌ربهرین، یاخود له‌ هه‌ندیک وشه‌دا مارکه‌لیدراون (گرژ) به‌رجه‌سته‌ده‌کرین. بره‌گه‌یه‌کانی ریزی ناوه‌راست و خواره‌وه (/، و، ئ، سی، وی، وئ/) له‌ بنه‌ره‌تا کورتن، به‌لام ده‌کریت سه‌رپشکیانه‌ دریژ ده‌ربهرین. هه‌روه‌ها بره‌گه‌یه‌کانی (/ə, t/) ⁽¹⁾ له‌ بنه‌ره‌تا کورتن، کاتیک هیزی سه‌ره‌کیی وه‌رده‌گرن چرت ده‌بنه‌وه. بره‌گه‌ی کۆتایی پۆله‌ره‌گه‌زی سه‌ره‌کیی فه‌ره‌نگیی (دوو، سی، چوار) بره‌گه‌یه‌کان هیزی سه‌ره‌کیی وه‌رده‌گرن. هه‌روه‌ها وشه‌ی مۆرفۆلۆژیی - ناساده (داریژراو لیکدراو،...هتد) به‌شیوه‌یه‌کی گشتیی هه‌لگری هیزی سه‌ره‌کیی - کۆتایین. بره‌گه‌یی پاشگره‌کانیش به‌زوری هه‌لگری هیزن [dəs . t'ə]. به‌په‌چه‌وانه‌وه، پيشگره‌کان هه‌لگری هیزین [nə . x'ə]. هیز به‌کاته‌گۆرییه سینتاکسییه‌کانه‌وه به‌نده، له‌ شیکرنه‌وه‌کانی پيشوتردا ئه‌وه سه‌لمینرا، که هیز له‌ پیکهاتوی مۆرفۆلۆژیی - ته‌رزی هیزی وشه‌کان، له‌ وشه‌ی ساده و ناساده‌دا، هیزی کۆتایین. له‌ سینتاکسدا ته‌رزی هیز زیاتر به‌ (مۆرفیم و وشه) وه‌ په‌یوه‌سته، هیزی سه‌ره‌کیی له‌ سه‌ر بره‌گه‌یی (مۆرفیم و وشه) ی ناو فریز و رسته‌کان ده‌بیته، به‌تایبه‌تی ئه‌و فریزانه‌ی له‌ ناو فریزه‌ له‌ ناو یه‌ک - شکاوه‌کاندا، که له‌ شیوه‌زاره‌که ده‌بیسترین.

له‌ سینتاکسدا، گۆرانکاریی به‌سه‌ر ته‌رزی هیز له‌ فریزه‌کاندا دیت و به‌پیی ته‌رزی هیزی، ته‌رزی هیز له‌ کرداری شکاوه‌دا هیزی (سه‌ره‌کیی / یه‌که‌ه‌م) و (ناسه‌ره‌کیی / دوه‌ه‌م و سیه‌ه‌م) وه‌وه (۱ - ۲ - ۳) به‌په‌چه‌وانه‌ی هیزی وشه سه‌ره‌کییه‌کانه‌وه (۱ - ۲ - ۳) - (۲) ته‌نها هیزی کۆتایی نیین، به‌لکو جۆراوجۆرن و جیکه‌وته‌ی چه‌سپاویان نییه.

(1) تیبینی: بره‌گه‌یه‌ سارده‌که [t] هیز وه‌رده‌گریت، به‌لام چه‌شنی هیزه‌که‌ی هه‌مبه‌ری نییه.

[bir . d'ɪn] / بردن / (۱-۶۶)

[b'ɪr . dɪm] – [b'ɪrd . man] < بردم – بردمان >

[də . b'əm] – [də . b'əi:n] ~ [ʔə . w'əm] – [ʔə . w'əi:n] < دهبه م – دهبه ين >

[ha . t'ɪn] / هاتن / (ب)

[h'a: . tɪm] – [h'a: . tɪn] < هاتم – هاتيين >

[d'ɛm] – [d'ɛyn] ~ [t'ɛm] – [t'ɛyn] < ديم – ديين >

ناوه کردارییه کانی (۱-۶۶، ب) وهکو پوله ره گه زیکی فرهه نگی، هیز له سه بر گه ی کوتایانه، به لام له کاتی شکانده وهی ناوه کردارییه کان له تافی رابوردوی بکه ردیارد، هیزه که له سه بر گه ی سه ره تایی ره گی کرداره کانه و له رانه بوردودا له سه بر گه ی کوتایی به رجه سته ده کریت. ئەو زانیارییانه بو پیکهاتوی مؤرفۆسینتاکسیش راستن.

[pya . wə . k'ə] < پیاوه که > / (۱-۶۷) پیاو – هکه

[ma . mos . ta . y'ək] < مامۆستا یک > / (ب)

زانیارییه کانی (۱-۶۷، ب) ئەوه ده سه لمین، که له فریزی – ناوی و له ناو فریزه ناوییه که دا، مؤرفیمی (/ هکه /) پاشگری دیاریخه ریی و مؤرفیمی (/ – یک ~ ی /) دیارینه خه ریی به رجه سته ده کریت. ئەگەر تهنه ئەو پاشگرانه له فریزه که دا بوون، پاشگری (دیاریخه ریی و دیارینه خه ریی هیزی سه ره کیی وهرده گرن).

[dɛf . tə . rə . k'əi] . [ku . Rə . k'ə] < دهفته ره که ی کوپه که > / (۱-۶۸) دهفته ر – هکه ی – کوپ – هکه

[[dɛf . tə . rə . k'əi] . [ku . Rə . k'ə]]

[n'u . si . ne . ki] . [ma . mos . ta . k'ə] < نویسن ی – یک – ی – مامۆستا – که > / (ب)

[[n'u . si . ne . ki] . [ma . mos . ta . k'ə]]

[n'u . si . ne . ki] . [ma . mos . ta . k'an] < نویسن ی – یک – ی – مامۆستا – که – ان > / (پ)

[[n'u . si . ne . ki] . [ma . mos . ta . k'an]]

له فریژی فره پاشگری ناسیاوی به ناوهوه، هیژی سهرهکی لهسهر دوابرگه ی فریژهکه دهبیت، ههروهها هیژی (ناسههکی) سهپشکیانه دهخریتهسهر پاشگری دیاریخه ری-یهکههم. جیاوزی له پلهی خاویتی ههمان برگه یی له برگه جوراوجورهکاندا دهکریت، جیاوازیهکانیش یاسا بهندانن. لهگهل ئهوهشدا، مؤرفیمی (ی-İ) نیشانهی (خستنهسهر) مارکه لیدراوه و هیچ جوره هیژیک وهرناگریت.

< جوانترین مندال بو مالمان هات > / جوان - ترین - مندال /
 [[dʒwan . tr'i:n] . [min . d`aʃ]] ~ [[dʒwan. tr'i:n] [mn`aʃ]]

< نازدارترین ماموستا بو زانکو هات > / نازدار - ترین - ماموستا /
 [[naz . dar . tr'i:n] . [ma . mos . t`a~ma . mo . s`a]]~

< مندالکی جوانتر بو مالمان هات > / مندال - ی - جوان - تر /
 [[min . d`a . ʃe . ki] . [dʒuan . t`ir]] ~ [[mn`a . ʃ`e . ki] [dʒuan . t`ir]]

< پیاویکی تر هات > / پیاو - ی - تر /
 [py`a . we . ki . t`ir]

زانیا رییهکانی (۱-۶۹، ب، پ، ت) ئهوه دهخه نه روو، که پاشگره سینتاکسییهکانی پلهی بهراورد و بالا (/ - تر، - ترین /) و جیناوی نادیا ریی (/ - تر /)، ئهگهر تهنها هه رییهکیان وهک یهکه یهک بهتهنها و بهنهفه سیکی نهچراو دهربران، هیژی سهرهکی وهردهگرن.

پوخته و ئه نجامی ژماره (۷)

۱- هیز به پیچه وانه ی برگه یی و نابرگه یییه کانه وه، فونیمی نییه و له تهک یهک زنجیره یی نانوسرین، به لکو سه روسه گمینتی - supra-segmental ده نوینرین.

۲- گوکردنی هیز پیروه و به ندانه و یاسابه ندانه یه، بو جیا کرنه وه ی وشه - سه ره کی و ناسه ره کی فه ره نگه کییه کان نییه، به و واتایه بو گو رینی واتا نییه، چونکه ناتوانیت کاته گو ریی سینتاکسی له کاته گو ریی ناسینتاکسی جیا بکاته وه، به لکو له پیکه اتوی مؤرفولوژی و سینتاکسدا، هه ریه که یان به بی یاسای دابه شبونی ته و او که رانه ته رزی هیزیان پیده دریت.

۳- له مؤرفولوژییدا، هیز به پوله رگه زه فه ره نگیه کان - سه ره کی و ناسه ره کیه کانه وه به نده. له وشه ی فه ره نگیه سه ره کی و مؤرفولوژییدا هیزی کوتایین و جیکه وته ی ته و او چه سپاویان هه یه، به لام له وشه ی فه ره نگیه - ناسه ره کییدا هیزی سه ره تایین. هه روه ها له پیکه اتوی بانگکردن و وریا کردنه وه دا، هیزی سه ره کی له سه ر برگه ی یه که ه می ناوه کان به رجه سته ده کریت.

۴- برگه یه کانی سه ره وه (/و، ی/) به تایبه تی له برگه ی کوتاییدا، له گه ل هیزی سه ره کییدا پیکه وه دین. هیزی دوه م / ناسه ره کییش، به شیوه یه کی خورتی له سه ر سه ره تای وشه ی دوو - برگه ییه کان دابنریت.

۵- مؤرفیمه سینتاکسییه کانی نه ریکردن (/ - نه، / - نا، / - مه) و (/ب - /) ی داخوازی له کرداره و کات و که سداره کاند، به پیچه وانه ی مؤرفیم - پیشگره وشه دروستکه ره کانه وه هه لگری هیزی سه ره کیین.

۶- پاشگره سینتاکسییه کانی (/ - تر، - ترین) ی پله ی به راورد و بالا، جیناوی نادیاریی (/ - تر) و پاشگره کانی (/ - هه م، - هه مین) ی پیکه اتوی ناوه لکرداری ژماره یی پله ی (به راورد و بالا)، ئه گه ر ته نها هه ریه که یان وهک یه که یه ک به ته نها و به نه فه سکی نه چراو ده ربان، یاخود له پاش پاشگره کانی دیارخه ربی و دیارینه خه ربی هاتن، هیزی سه ره کی وه رده گرن. ئه گه ر له پیش پاشگره کانی دیاریکه ربی و دیارینه که ریه وه هاتن، ده شیت هیزی دوه م / ناسه ره کی وه ربگرن.

بهشی چوار ههم

نہکسینت / تہوژم

(۱/۴) (زرنکه - pitch)

پیشتر و لهبه‌شی سیه‌مدا، زانیاری و ږونکردنه‌وه له‌بارهی (هیز) هوه نیشاندان. هر له و زانیاریانه‌وه هه‌نگاو به‌ره و خستنه‌ږوی نواندنی (ته‌وژم - accent) دهنین. له و ږووه‌یشه‌وه، بۆ ئه‌وه‌ی لیکولینه‌وه‌که پیړه‌وبه‌ندانه و ږاوپر بیت، پیویسته و ږای دیارده‌کانی (هیز و ته‌وژم)، زور گرینگه ئاوپرک له دیارده فونه‌یتیکیه‌کانی وه‌کو (زرنکه و ئاواز) یش بدهینه‌وه و بیانخه‌ینه‌ږوو، به و پییه‌ی له ږوی فونه‌یتیکیه‌وه له‌یه‌که‌وه نزیکن و ته‌واوکه‌ری یه‌کترن، به‌جوړیک گوزارشت له ږاده‌ی (قورسای، به‌رزی و نزمی) زمانیی ده‌کن و له‌گه‌ل گوتندا دین.

زرنکه‌یش، به‌ه‌مان شیوه‌ی ته‌وژم له فونولوژییدا بۆ نیشانه‌ی سه‌روو - سه‌گمیتیه - segmental - supra دهربراوه زمانیه‌کان به‌کارده‌ینریت، به‌وه‌ش له‌یه‌که‌وه نزیکن، به‌جوړیک گوکردنی توانای جیاکردنه‌وه‌ی واتای هیه^(۱). بویه گرینگه له‌سه‌ره‌تادا به‌مه‌به‌ستی ږونکردنه‌وه‌ی زیاتر په‌یوه‌ست به‌ دیارده‌ی ته‌وژمه‌وه، هه‌ندیک زانیاری له‌بارهی زرنکه‌وه بخینه‌ږوو، دواتر هه‌نگاو به‌ره و ته‌وژم بنین.

له شیوه‌زاره‌که‌دا، هه‌ندیک له کاته‌گوری فهره‌نگی - سه‌ره‌کی و کاته‌گوریه جیاوازه‌کان، له ږوی فورمه‌وه له‌یه‌که‌ده‌چن، به‌لام له‌بنه‌ږه‌تدا زرنکه‌ی جیاوازیان هیه، بویه له ئاخاوتندا، داوای زرنکه‌ی جیاواز ده‌کن. ئه‌م چه‌شنه زرنکه‌یه له پیکهاتوی وشه‌دا، له‌سه‌ر برکه‌یه‌کان به‌رجه‌سته‌ده‌کریت و به‌(تونی وشه - word tone) ناسراوه. به و واتایه زرنکه‌ی جیاواز له‌سه‌ر برکه‌یه‌کانی ناو برکه‌کانی وشه به‌رجه‌سته‌ده‌کریت. له‌شیوه‌زاره‌که‌دا، برکه‌یه‌کانی سه‌روه ([u, i]) خاو و گرژن، له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا برکه‌یه‌کانی تر له بنه‌ږه‌تدا کورت یان خاو به‌رجه‌سته‌ده‌کرین. له شیکردنه‌وه و خستنه ږوی نمونه‌کاندا، نیشانه‌ی (H۱) بۆ زرنکه‌ی - به‌رن، (H۲) به‌رتر، هیمای (L) یش، بۆ زرنکه‌ی (لاوه‌کی / دوه‌م) وه‌ک هه‌مبه‌ری به‌کارده‌ینرین و به‌سه‌گمیتیه‌وه ده‌بسترینه‌وه.

(۱) محمده‌ی مه‌جویی (۲۰۱۶ : ۵۲۱)

۱-۱/۴) زرنګه‌ی هم‌مبهری - فەرهنګی

له شیوه‌زاره‌که‌دا (به‌رزی زرنګه - pitch height) له‌سهر برګه‌یی‌کان به‌رجه‌سته‌ده‌کریت، وه‌ک هم‌مبهری فەرهنګی ناوی تاییه‌تی له پوله‌رګه‌زه‌کانی تره‌وه به‌کارده‌هینریت. وه‌هایدایدننن ناوه تاییه‌تی‌کان له فەرهنګدا زرنګه‌ی (H_۱) و پوله‌رګه‌زه‌کانی تریش، زرنګه‌ی (H_۲) به‌رزتریان هه‌بیټ. به‌و واتایه، له فەرهنګدا مارکه‌لی‌دراون و گو‌کردنی جیاوازیان هه‌بیټ و هاوبیژنه‌بن، وه‌ک:

یه‌که‌هم - زرنګه‌ی هم‌مبهری فەرهنګی - وشه‌ی ساده

<ناوی بالنده>	[k'əu]	<kew>	/که‌و/ (۱-۱)
	H _۱		
<ئاوه‌لناو- په‌نگ>	[k'əu]	<kew>	/که‌و/ (ب)
	H _۲		
<ناو- شیوه‌ن>	[ʃ'i:n]	<şîn>	//شیین/ (۱-۲)
	H _۱		
<ئاوه‌لناو- په‌نگ>	[ʃ'i:n]	<şîn>	//شیین/ (ب)
	H _۲		
<ناو>	[dʒw'a:n]	<jwan>	//جوان/ (۱-۳)
	H _۱		
<ئاوه‌لناو>	[dʒw'a:n]	<jwan>	//جوان/ (ب)
	H _۲		
<ناو>	[na . s'ik]	<nask>	//ناسک/ (۱-۴)
	H _۱		
<ئاوه‌لناو>	[na . s'ik]	<nask>	//ناسک/ (ب)
	H _۲		

<ناو- به ژن> [ba . ɬ'a:] <bala > /|بالا/ (۱-۵)

L H۱

<ئاوه لئاو- سه ره وه/ به رزتر> [ba . ɬ'a:] <bala > /|بالا/ (ب)

L H۲

زانبارييه كانى سه ره وه ئه وه دهرده خهن، كه وشه فهرهنگييه كانى (۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶-۱) له گهل (۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶-ب) دا له روى فورم و شيوه وه هيچ جياوازييه كان نييه، به لام له روى واتاوه، به هوى زرنگه ي جياوازه وه واتاى جياوازيان هه يه. بويه دهكريت زرنگه ي به رز هه مبه ر به زرنگه ي نزم بو كاته گوري هه نديك وشه ي سه ره كي به كاربه يترت. وشه فهرهنگييه كان له فهرهنگدا زرنگه يان جياوازه، بويه داواى (هيز و زرنگه) ي جياواز دهكهن. به و واتايه، هيز و زرنگه ي جياواز له سه ر بره گه ييه كان به ديده كريت، بو نمونه له (۱-۱) دا، وشه ي يهك بره گه يين و سه ر به پوله رگه زى (ناو) ن، به لام (۱-ب) دا، هيزى سه ره كي و زرنگه ي به رز (H۲) له سه ر بره گه يه ([ə]) كورته كه يه، بويه چرپتى بره گه ييه كه به فونه يتيكى چرتر له وه ي بارى ئاسايى خوى گوده كريت و له فهرهنگدا، وهك پوله رگه زى (ئاوه لئاو) دياربيده كريت. له نمونه كانى (۲، ۳-۱) دا، به هه مان شيوه وشه كان يهك بره گه يين و (هيز و زرنگه) ي (H۱) كوتايين و سه ر به پوله رگه زى (ناو) ن. به لام له (۲، ۳-ب) دا، به هوى ئاماده بونى هيز و زرنگه ي به رزتر (H۲) له سه ر بره گه ييه كانى ([i, a]) بويه، وهك وشه يه كي فهرهنگي سه ر به پوله رگه زى (ئاوه لئاو) به كاردين نهك ناو.

له (۴-۱) دا، وشه يه كي دوو بره گه ييه و سه ر به پوله رگه زى (ناو) ه، به لام (۴-ب) دا، به فونه يتيكى بره گه ييه سارده كه ([i]) چرتر به رجه سته دهكريت، بويه له فهرهنگدا، وهك پوله رگه زى (ئاوه لئاو) دياربيده كريت، نهك ناو. به هه مان شيوه، نمونه كانى (۵، ۶-۱) يش، وشه ي دوو بره گه يين و سه ر به پوله رگه زى (ناو) ن و (هيز) ي (H۱) ي كوتايين، به لام له (۵، ۶-ب) دا، (هيز و زرنگه) ي سه ره كي (H۲) له سه ر بره گه ي كوتاييه، هيزى لاوه كي (L) سه رپشكييانه له سه ر بره گه ي يه كه هه مه و سه ر به پوله رگه زى (ئاوه لئاو) ن. دهكريت بانگه شه ي ئه وه بكرت، كه وشه فهرهنگييه كان له فهرهنگدا زرنگه ي جياوازيان هه يه، بويه داواى زرنگه ي جياواز دهكهن. تا به رزى زرنگه له سه ر بره گه ييه كانى ([i, a]) به رزترت، به فونه يتيكى بره گه ييه كانى ([i:, a:]) به رزتر

به رجه سته ده کړيڼ. برگه يه کورت ([θ]) و سارده که ([t̪]) يش، به فونہ يتيکی چرتر له وهی باری ئاسایی سروشتی خویان دهنه وه.

دوهه م- زرنګه ی هه مبه ریی فه ره نګی فره - پوله رګه ز

(۱-۷) / چیا / <çîa> [tʃy'ɑ:] <ناوی تایبه تیی - مروّف>

H₁

(ب) / چیا / <çîa> [tʃy'ɑ:] <ناوی گشتی>

H₂

(۱-۸) // شوان / <Şwan> [w'ɑ:n] <ناوی پیاو>

H₁

(ب) // شوان / <Şwan> [w'ɑ:n] <ناوی پیشه>

H₂

(۱-۹) // کویستان / <kwêstan> [kœs . t'ɑ:n] <ناوی تایبه تیی - ئافرهت>

L H₁

(ب) // کویستان / <kwêstan> [kœs . t'ɑ:n] <ناوی ناوچه>

L H₂

(۱-۱۰) // بهار / <behar > [bə . h'ɑ:r] <ناوی ئافرهت>

L H₁

(ب) // بهار / <behar > [bə . h'ɑ:r] <ناوی وهرز>

L H₂

(۱-۱۱) / زوو / <zû > [z'ũ:] ~ [z'û] <ئاوه لکردار - په له کړدن/هه رئیستا >

H₁ H₁

(ب) / زوو / < zû > [z'ú:]~[z'û] >ئاوہلکردار- رابوردوو <
H۲ H۲

نمونہکانی (۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱-ب) دہریدہخەن و دەیسەلمینن، کہ لە پوی فۆرمەوہ ہیچ جیاوازییەکیان نییە، بەلام لە فەرہەنگدا (زرنگە) ی جیاوازیان ھەیە، بۆیە وەکو یەک گۆناکرین. بەوینە نمونہکانی (۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱-ا)، وەک وشەییەکی فەرہەنگی ھیزی سەرھەکی لەسەر برگی ([a:]) یە و سەر بە پۆلەرگەزی (ناو- تاییەتی) ن. بەلام لە (۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱-ب) دا، بەھوی ئامادەبونی (ھیز و زرنگە) ی بەرزتر (H۲) لەسەر برگی ([a:]), برگییەکە بە فۆنەیتیکی بەرزتر و دریزتر (/a:/) بەرجەستەدەکریت، بۆیە وەک وشەییەکی فەرہەنگی واتای جیاوازیان ھەیە. دەبیت ئاماژە بۆ ئەوھیش بکریت، لە (۹، ۱۰-ب) وشەیی دوو برگیین و سەرپشکیانە (ھیزی) لاوھکی لەسەر برگی یەکھەمە و بەھیمای (L) نیشاندارون. لە (۱۱-ا) دا، زرنگە و ھیزی سەرھەکی لەسەر برگی ([u:]) بەرجەستەدەکریت، وەکو پۆلەرگەزی (ئاوہلکردار)، بەواتای (پەلەکردن/ھەرئیستا) دیت، بۆیە لە فەرہەنگدا ھیمای (H۱) ی بۆ دادەنریت. کاتیک زرنگەیی بەرزتر (H۲) لەسەر برگی ([u:]) دادەنریت (۱۱-ب) برگییەکە بە فۆنەیتیکی بەرزتر و دریزتر (/u:/) گۆدەکریت، لە فەرہەنگدا واتای (ئاوہلکردار- رابوردوو) دەگەییەت.

پوختە و ئەنجامی ژمارە (۸)

- ۱- برگییە وشە جیاوازیەکان، لە فەرہەنگدا مارکەلیدراون و زرنگەیی جیاوازیان ھەیە، بۆیە داوای زرنگەیی جیاوازیەکان.
- ۲- (زرنگە) سەرۆسەگمینییە و بە برگییەکانەوہ دەبستریتەوہ. لە شیۆہزارەکەدا برگییەکانی (/a, u ~ ũ, o, e, i/) کاتیک زرنگەیی بەرزتریان لەسەر دەبیت، بە فۆنەیتیکی بەرزتر (/ a:, u: ~ ũ:, o:, e:, i: /) دەبنەوہ و بەرجەستەدەکرین، برگییە کورتەکانیش (/ə, u, i/) چرتر لەوہی باری ئاسایی خۆیان دەبنەوہ.
- ۳- زرنگە لە ئاستی قولدا، زۆر گرینگە و بۆ گۆرینی واتایە. بۆیە دەکریت وەک ھەمبەری سودی لیببیریت بۆ گۆرینی واتا بەکاربھێنریت.

٢/٤) ته وژم/ئه کسینت

له (١/٤) دا، هه نډیک زانیاری و ورده کاری به پپی توانا له باره ی زرنکه وه نیشاندره. له م به شه ی شدا به پیویستی ده زانیین، به هه مان شیوه له باره ی ته وژم و چه شنه کانی ته وژمه وه بدوین.

ته وژم له گهل گوتندا دیت و به هه مان شیوه سه روو- سه گمینتییه، بو زه ق - ده رختنی (دهنگ، برکه، وشه، رسته) یه^(١)، گوزارشت له راده ی (به رز/ چریتی) ی زمانیی دهکات، خاوه نی چه ند گوگردنیکه و چه ند ئه رکیک به جیده هینیت. له ئاستی قولدا وهک دیاریکراو نیشانه ی کاته گوری فه رهنگی و یه که ریزمانییه کانه، نهک نیشانه ی برکه ییه کان. له پی ته وژمی مؤسیقییه وه، پیکهاتوی رسته یهک وشه ییه کانی (هه والیی، پرسیار، سه رسورمان) له یهک جیاده کرینه وه^(٢)، به زوری رسته یهک وشه ییه کان له بنه رته ته وژم و هیزی جیاوازیان هه یه، بو یه له ئاخوتندا به ته وژمی جیا جیا گو ده کرین. له شیکر نه وه و خستنه روی نمونه کاند، بو ته وژمه جیاوازه کان ئه م ته وژمه جوراوجورانه به کاردین و هه ریه که یان به پپی ته وژمه کانیان به سه گمینتییه وه ده بستری نه وه.

(١) نیشانه ی (H١) وهکو ته وژمی (ناوی کرداری).

(ب) (H٢) وهکو ته وژمی - به رز (رسته ی هه والیی)، بو نزم / لاوکی و (L) یش به کاردین.

(پ) ته وژمه کانی (H٣) وهکو نیشانه ی (پرسیار)، توژیک به رزتر (H٤) بو سه رسورمان به کاردین.

(١) وهای بۆده چین (هیز و زرنکه ته وژم) به یه که وه له سه ر رسته یهک وشه ییه کان ده رکه ون و به رجه سته بکرین، له شیکر نه وه ی نمونه کاند، بو ئه وه ی زور دوباره نه کرینه وه، زیاتر ئاماژه به هیز و ته وژم ده دریت.
(٢) محهمه دی مه حویی (٢٠١٦: ٥٢٠-٥٣٠) و ئه و سه رچاوانه ی له ئه وی به کارهاتوون.

یه که هم - تافی رابوردوو:

<ناوی کرداریی>	[k`əu . t`in]	/کهوتن/ (۱-۱۲)
	L H _۱	
<ئهوان کهوتن - ههوالیی - رابوردوو>	[k`əu . t`in]	/کهوتن/ (ب)
	H _۲ L	
<ئهوان کهوتن؟ - پرسیار>	[k`əu . t`in]	/کهوتن/ (پ)
	H _۳ L	
<ئهوان کهوتن! - سه‌رسورمان>	[k`əu . t`in]	/کهوتن/ (ت)
	H _۴ L	

دوهه م تافی رانه‌بوردوو

<ناوی کرداریی>	[k`əu . t`in]	/کهوتن/ (۱-۱۳)
	L H _۱	
<ئهوان ده‌کهون - ههوالیی - رانه‌بوردوو>	[də . k`ə . w`in]	/کهوتن/ (ب)
	H _۲ L	
<ئهوان ده‌کهون؟ - پرسیار>	[də . k`ə . w`in]	/کهوتن/ (پ)
	H _۳ L	
<ئهوان ده‌کهون! - سه‌رسورمان>	[də . k`ə . w`in]	/کهوتن/ (ت)
	H _۴ L	

نمونه‌کانی (۱۲، ۱۳-ا، ب، پ، ت) ئه‌وه نیشانده‌دن، له فهره‌نگدا هیژ و ته‌وژمی جیاوازیان هه‌یه، بۆیه وه‌ک، ناوی کرداریی و کرداری شکاوه‌ی رسته‌ی - یه‌ک وشه‌یی (هه‌والیی و پرسیار و سه‌رسورمان) به‌رجه‌سته‌کراون، له‌م وه‌چه‌پاره‌دا، به‌مه‌به‌ستی جیاکردنه‌وه‌ی (ته‌وژم) ی رسته‌ی یه‌ک وشه‌ییه‌کان، تاییه‌ت به (هیژ و ته‌وژم) ده‌کریت له شیکردنه‌وه‌کانی تر‌دا سود له زانیارییه‌کانی سه‌ره‌وه‌دا ده‌بینریت.

١-٢/٤) تهوژمی هه مبهیری پیزمانیی

١-١-٢/٤) تهوژمی هه مبهیری فرههنگیی - سینتاکسیی

له م وهچه پاره دا، هه ندیک زانیاریی له باره ی تهوژمی ناوی کرداریی، کرداری شکاوه - رسته ی یهک وشهیی، که به کرداری ئالۆز (تهوژمی پیزمانیی - رسته) ناسراون دیاریده کریت. ئەم چهشنه تهوژمه یان بو جیاکاریی نواندنیی رسته ی (هه والیی، پرسیار، سه رسورمان) سو دیلیده بینریت. ئاشکرایه، تا ئاستی زرنگه ی (تهوژمی بهرز) بهرزتر بیت، برگه ییه کان بهرزتر بهرجه سته ده کرین.

داتا و نمونه کانی (١٢، ١٣- ا، ب، پ، ت) ئەوه دهرده خهن، که رسته ی (هه والیی، پرسیار، سه رسورمان) هه ر یه که یان به جیا و سه ربه خو به ره هه مده هینریت، سه ره پای ئەوه یش له فرههنگدا زرنگه و تهوژمی جیاوازیان هه یه، بۆنونه تهوژمی ناوی کرداریی و کرداره شکاوه کانیان له سه ر کام مۆرفیمه، بۆیه داوای تهوژمی جیاواز ده کهن. له م لیکۆلینه وه یه دا، به مه بهستی جیاکردنه وه ی (تهوژمی ناوی کرداریی، کرداری شکاوه و رسته ی یهک وشه ییه کان، که به کرداری ئالۆز ناسراون^(١). به م شیوه یه ی لای خواره وه ده خرینه روو.

یه که هم) تهوژمی هه مبهیری فرههنگیی - سینتاکسیی (ناوی کرداریی ساده)

ا) تهوژمی هه مبهیری فرههنگیی - سینتاکسیی (ناوی کرداریی ساده - یهک برگه یی)

< ناوی کرداریی >	[tʃu:ˈn]	~	[tʃú:ˈn]	<çûn>	/ چوون /	(١٤)
	H ₁		H ₁			
< ئەوان چوون - هه والیی >	[tʃu:ˈn]	~	[tʃú:ˈn]	<çûn>	/ چوون /	ا)
	H ₂		H ₂			
< ئەوان چوون - پرسیار؟ >	[tʃu:ˈn]	~	[tʃú:ˈn]	<çûn>	/ چوون /	ب)
	H ₃		H ₃			
< ئەوان چوون - سه رسورمان! >	[tʃu:ˈn]	~	[tʃú:ˈn]	<çûn>	/ چوون /	پ)
	H ₄		H ₄			

(١) محهمه دی مه حویی (٢٠١٦ : ٥٦١-٥٦٢).

< ناوی کرداریی >	[m'á:n]	<man>	/ مان / (۱۵)
	H _۱		
< ئهوان مان - ههوالیی >	[m'á:n]	<man>	/ مان / (۱)
	H _۲		
< ئهوان مان - پرسیار؟ >	[m'á:n]	<man>	/ مان / (ب)
	H _۳		
< ئهوان مان - سه‌رسورمان! >	[m'á:n]	<man>	/ مان / (پ)
	H _۴		

تهوژمی نمونه‌کانی سه‌ره‌وه به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه پۆلین و نیشانده‌درین، که له بنه‌رهدا، هیز و تهوژمی جیاوازیان هه‌یه، بۆیه داوای تهوژمی جیاوازه‌که‌ن، وه‌ک: ۱- له (۱۴، ۱۵) دا، وشه‌ فه‌ره‌ه‌نگییه‌کان، ناوی کرداریی - یه‌ک بره‌گه‌یین و تهوژمی (H_۱) و هیزی کوتایین.

۲- هیز و تهوژمی (H_۲) له‌سه‌ر بره‌گه‌ییه‌کانی ([u: ~ ũ, a:]) ی نمونه‌کانی (۱۴، ۱۵-۱) دایه، بۆیه له سینتاکسدا، وه‌کو رسته‌ی هه‌والیی به‌رجه‌سته‌ده‌کرین.

۳- ئاماده‌بونی تهوژمی به‌رزتر (H_۳) له‌سه‌ر بره‌گه‌ییه‌کانی (۱۴، ۱۵-ب) به‌رجه‌سته‌ده‌کریت، بۆیه له سینتاکسدا، وه‌کو رسته‌یه‌کی پرسیار ئه‌ژمار ده‌کریت.

۴- به‌هۆی ئاماده‌بونی تهوژمی تۆزیک به‌رزتر (H_۴) له‌سه‌ر بره‌گه‌ییه‌کانی (۱۴، ۱۵-پ) بۆیه له سینتاکسدا، وه‌کو رسته‌یه‌کی سه‌رسورمان ئه‌ژمار ده‌کریت.

واتا، ناوه کردارییه‌کانی (۱۴، ۱۵) بره‌گه‌ییه‌کانی ([u: ~ ũ, a:]) له‌ئاخاوتنی پۆژانه‌دا به‌فۆنه‌یتیکی به‌رز و به‌رزتر ([u: ~ ũ, a:]) به‌رجه‌سته‌ده‌کرین. بۆیه وه‌ک رسته‌ی (هه‌والیی، پرسیار، سه‌رسورمان) یه‌ک وشه‌یی له سینتاکسدا به‌کارده‌هینرین، نه‌ک پۆله‌ره‌گه‌زی فه‌ره‌ه‌نگی.

ب) تهوژمی هه مبهریی فرههنگیی - سینتاکسیی (ناوی کرداریی ساده - دوو برگیی)

(۱۶) / خهوتن / <xawtn> [x`əu . t`in] ~ [xəf . t`in] <ناوی کرداریی >
L H_۱ L H_۱

(ا) / خهوتن / <xawtn> [x'əu . t`in] ~ [x'əf . t`in] <ئهوان خهوتن - ههوالیی >
H_۲ L H_۲ L

ب) / خهوتن / <xawtn> [x'əu . t`in] ~ [x'əf . t`in] <ئهوان خهوتن ؟ >
H_۳ L H_۳ L

پ) / خهوتن / <xawtn> [x'əu . t`in] ~ [x'əf . t`in] <ئهوان خهوتن! >
H_۴ L H_۴ L

(۱۷) / مردن / <mirdin> [m`ir . d`in] <ناوی کرداریی >
L H_۱

(ا) / مردن / <mirdin> [m'ir . d`in] <ئهوان مردن - ههوالیی >
H_۲ L

ب) / مردن / <mirdin> [m'ir . d`in] <ئهوان مردن - پرسیار؟ >
H_۳ L

پ) / مردن / <mirdin> [m'ir . d`in] <ئهوان مردن سه رسورمان! >
H_۴ L

(۱۸) / كهوتن / <kewtin> [k`əu . ti`n] <ناوی کرداریی >
L H_۱

(ا) / كهوتن / <kewtin> [k'əu . t`in] <ئهوان كهوتن - ههوالیی >
H_۲ L

ب) / کهوتن / <kewtin> [k'əu . t'in] <ئهوان کهوتن - پرسپار؟ >
H۳ L

پ) / کهوتن / <kewtin> [k'əu . t'in] <ئهوان کهوتن - سه‌رسورمان! >
H۴ L

به‌همان شیوه نمونه‌کانی (۱۶، ۱۷، ۱۸-ا، ب، پ) ئه‌وه نیشاندده‌ن، که کرداره‌شکاوه‌کان له فهره‌نگدا مارکه‌لیدراون ته‌وژمی جیاوازیان هه‌یه، بۆیه داوای ته‌وژمی جیاوازده‌کن، وه‌ک:

۱- له (۱۶، ۱۷، ۱۸) دا، وشه فهره‌نگییه‌کان، ناوی کرداریی - دوو بره‌گیین و هیز و ته‌وژمی (H۱) ی کۆتایی له‌سه‌ر بره‌گییه ([i]) سارده‌که به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

۲- هیز و ته‌وژمی چر (H۲ - رسته‌ی هه‌والیی) له‌سه‌ر بره‌گی یه‌که‌می/په‌گی ناوه‌کردارییه‌کانی (۱۶، ۱۷، ۱۸-ا) به‌رجه‌سته‌ده‌کریت.

۳- ئاماده‌بونی ته‌وژمی چرتر (H۳ - رسته‌ی پرسپار) له‌سه‌ر بره‌گی یه‌که‌می نمونه‌کانی (۱۶، ۱۷، ۱۸-ب) دایه.

۴- ئاماده‌بونی هیز و ته‌وژمی توژیک چرتر (H۴ - رسته‌ی سه‌رسورمان) له‌سه‌ر بره‌گی یه‌که‌می نمونه‌کانی (۱۶، ۱۷، ۱۸-پ).

له ئاخاوتنی رۆژانه‌دا بره‌گییه ته‌وژم له‌سه‌ره‌کانی ([i, ə])، له کرداره‌شکاوه‌کاندا به‌فۆنه‌یتیکی چر و چرتر له باری ئاسایی خویان به‌رجه‌سته‌ده‌کرین، بۆیه وه‌ک رسته‌ی (هه‌والیی، پرسپار، سه‌رسورمان) یه‌ک وشه‌یی به‌کارده‌هینرین، نه‌ک پۆله‌په‌گه‌زی فهره‌نگیی - ناویی کرداریی.

دوهه م) تهوژمی ههمبه ریی فرههنگیی - سینتاکسیی (ناوی کرداریی داپیژراو)

ا) ناوی کرداریی داپیژراو - به پاشگری /-هوه/ وه

له شیوه زاره که دا، له پریگایی پاشگری /-هوه/ وه، ده توانریت چهن دین ناوی کرداریی داپیژراو دروستبکریت، ته رزی هیز و تهوژمیش به م شیوه یه ده بیت، وه ک:

۱۹) / مان - هوه / <man - ewe> [m`a . nə . w`ə] < ناوی کرداریی >
L H_۱

ا) / مان - هوه / <man - ewe> [m`a: . nə . w`ə] <ئه وان مانه وه-هه والیی>
H_۲ L

ب) / مان - هوه / <man - ewe> [m`a: . nə . w`ə] <ئه وان مانه وه - پرسیار؟>
H_۳ L

پ) / مان-هوه / <man - ewe> [m`a: . nə . w`ə] <ئه وان مانه وه-سه رسورمان!>
H_۴ L

۲۰) / هاتن - هوه / <hatin - ewe> [h`at . nə . w`ə] < ناوی کرداریی >
L H_۱

ا) / هاتن - هوه / <hatin - ewe> [h`a:t . nə . w`ə] <ئه وان هاتنه وه-هه والیی>
H_۲ L

ب) / هاتن - هوه / <hatin - ewe> [h`a:t . nə . w`ə] <ئه وان هاتنه وه ؟ >
H_۳ L

پ) / هاتن - هوه / <hatin - ewe> [h`a:t . nə . w`ə] <ئه وان هاتنه وه!>
H_۴ L

(۲۱) /کردن - هوه/ <kirdin - ewe> [kɪ'rd . nə . w'ə] <ناوی کرداریی>
L H_۱

(ا) /کردن - هوه/ <kirdin - ewe> [kɪ'rd . nə . w'ə] <ئهوان فریین - ههوالیی>
H_۲ L

(ب) /کردن - هوه/ <kirdin - ewe> [kɪ'rd . nə . w'ə] <ئهوان فریین؟>
H_۳ L

(پ) /کردن - هوه/ <kirdin - ewe> [kɪ'rd . nə . w'ə] <ئهوان فریین!>
L H_۴

زانباریه‌کانی سه‌ره‌وه ده‌ریده‌خهن، ناوی کرداریی - داریژراویش به‌پاشگری (/ - هوه/) ی دوباره‌بونه‌وه (۱۹، ۲۰، ۲۱) له فهره‌نگدان. هیژی سه‌ره‌کیی (H_۱) مارکه‌لیدراوه و له‌سه‌ر برگیی کۆتاییه، هیژی (دوهه‌م/لاوه‌کیی) (L) سه‌رپشکیی له‌سه‌ر برگیی یه‌که‌ه‌م به‌رجه‌سته‌ده‌کریت، به‌لام به‌هوی پیکه‌وه‌هاتنی هیژی سه‌ره‌کیی و ته‌وژمی به‌رز و به‌رزتر (H_۲) له‌سه‌ر برگیی یه‌که‌ه‌می نمونه‌کانی (۱۹، ۲۰، ۲۱-ا) و ته‌وژمی (H_۳) له (۱۹، ۲۰، ۲۱-ب) و (H_۴) له‌سه‌ر نمونه‌کانی (۱۹، ۲۰، ۲۱-پ) ئاماده‌ن، ناوه کردارییه‌کان وه‌کو رسته‌ی (هه‌والیی، پرسیار، سه‌رسورپمان) یه‌ک وشه‌یی له سینتاکسدا به‌کارده‌هینرین، نه‌ک پۆله‌ره‌گه‌زیکی فهره‌نگیی. به‌و واتایه، نمونه‌کان له بنه‌رته‌دا ته‌وژمی جیاوازیان هه‌یه، بۆیه له‌ئاخاوتنی رۆژانه‌دا برگییه‌کانی برگیی یه‌که‌ه‌م به‌فۆنه‌یتیکی به‌رزتر و دریژتر ([a::, i::]) به‌رجه‌سته‌ده‌کرین.

ب) ناوی کرداریی داریژراو - به پیشگری (/ههَل - /هوه
 له ریگای پیشگری (/ههَل - /هه، ده توانریت چهن دین ناوی کرداریی داریژراو
 دروستبکریت، ته رزی هیژ و ته وژمیش به م شیوه یه ده بیت:

(۲۲) /ههَل - فریین / <həʔ- fʃin> [h`əʔ . fR`i:n] <ناوی کرداریی>
 L H_۱

ا) /ههَل - فریین / <həʔ- fʃin> [h`əʔ . fR`in] <ئه وان هه لفریین - هه والیی>
 H_۲ L

ب) /ههَل - فریین / <həʔ- fʃin> [h`əʔ . fRin] <ئه وان هه لفریین ؟>
 H_۳ L

پ) /ههَل - فریین / <həʔ- fʃin> [h`əʔ . fR`in] <ئه وان هه لفریین!>
 H_۴ L

(۲۳) /ههَل - چوون / <həʔ- çun> [h`əʔ . tʃ`un] ~ [h`əʔ . tʃ`ún] <ناوی کرداریی>
 L H_۱ L H_۱

ا) /ههَل - چوون / <həʔ- çun> [h`əʔ . tʃ`un] <ئه وان هه لچوون - هه والیی>
 H_۲ L

ب) /ههَل - چوون / <həʔ- çun> [h`əʔ . tʃ`un] <ئه وان هه لچوون ؟>
 H_۳ L

پ) /ههَل - چوون / <həʔ- çun> [h`əʔ . tʃ`un] <ئه وان هه لچوون!>
 H_۴ L

(۲۴) /ههَل - هاتن / <həʔ - hatin> [h`əʔ . h`a:tn] <ناوی کرداریی>
 L H_۱

ا) /ههَل - هاتن / <həʔ - hatin> [h`əʔ . h`atn] <ئه وان هه لهاتن - هه والیی>
 H_۲ L

(ب) / هه‌ل - هاتن / <həf - hatin> [h'əf . h`atn] > ئه‌وان هه‌لهاتن؟
 H۳ L

(پ) / هه‌ل - هاتن / <həf - hatin> [h'əf . h`atn] > ئه‌وان هه‌لهاتن!
 H۴ L

زانباریه‌کانی سه‌ره‌وه ئه‌وه ده‌سه‌لمینن، که ناوی کرداری (داریژراو) به‌پیشگری (-/ هه‌ل/) هوه، هیژ سه‌ره‌کی (H۱) مارکه‌لیدراوه و له‌سه‌ر برگی کۆتایی ناوه کردارییه‌کانی (۲۲، ۲۳، ۲۴) ده‌بینرینه‌وه. له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا هیژی دوه‌می (L) لاواز سه‌رپشکی له‌سه‌ر برگی یه‌که‌می پاشگره‌که به‌رجه‌سته‌کراوه، به‌لام له نمونه‌کانی (۲۲، ۲۳، ۲۴-۱) هیژ و ته‌ژمی (H۲ - هه‌والیی) ئاماده‌ن، له (۲۲، ۲۳، ۲۴-ب) ته‌ژمی به‌رز (H۳ - پرسیار) و له (۲۲، ۲۳، ۲۴-پ) ته‌ژمی به‌رزتر (H۴ - سه‌رسورمان) له‌سه‌ر برگی یه‌که‌مه. به‌و واتایه، نمونه‌کانی سه‌ره‌وه، له بنه‌رته‌دا هیژ و ته‌وژمی جیاوازیان هه‌یه، بۆیه داوای هیژ و ته‌وژمی جیاواز ده‌که‌ن.

۲/۴-۱-۲) ته‌وژمی - کرداری شکاوه له پسته‌ی یه‌ک وشه‌یی به مؤرفیمی (/نه-/) ی نه‌ریکردنه‌وه

(۲۵-۱) /نه-چوون/ <neçûn> [n'ə . tʃu:n] ~ [n'ə . tʃûn] > ئه‌وان نه‌چون-هه‌والیی
 H۲ H۲

(ب) /نه-چوون/ <neçûn> [n'ə . tʃu:n] ~ [n'ə . tʃûn] > ئه‌وان نه‌چون-پرسیار؟
 H۳ H۳

(پ) /نه-چوون/ <neçûn> [n'ə . tʃu:n] ~ [n'ə . tʃûn] > ئه‌وان نه‌چون-سه‌رسورمان!
 H۴ H۴

(۲۶-۱) / نه - مان / <neman> [n'ə . man] > ئه‌وان نه‌مان - هه‌والیی
 H۲

(ب) / نه - مان / <neman> [n'ə . man] > ئه‌وان نه‌مان - پرسیار؟
 H۳

پ) /نه - مان / <neman> [n'ə . man] <ئەوان نەمان - سەرسوپمان!>
H_ε

١-٢٧) /نه-هاتن-هوه / <nehatinewe> [n'ə . ha . ti . nə . w'ə] <هه والیی>
H_٢ L

ب) /نه-هاتن - هوه / <nehatinewe> [n'ə . ha . ti . nə . w'ə] <پرسیار؟>
H_٣ L

پ) /نه-هاتن-هوه / <nehatinewe> [n'ə . ha . ti . nə . w'ə] <سەرسوپمان!>
H_ε L

زانبارییەکانی (٢٥، ٢٦، ٢٧) ئەو نیشانەدەن، کە هیزی سەرەکی و تەوژمی جیاواز لە رسته- یەک وشەیی (هه والیی، پرسیار، سەرسوپمان) بە مۆرفیمی نەریکردنەووه. هیز و تەوژم لە بنەرەتدا، لەسەر مۆرفیمی (/نه-/) و بەتایبەتی برکەییە ([θ]) کورتەکەیه، بۆیە بە فۆنەیتیکی چر و چرتەر دەردەبەریت. بەوینە، رستهکان داوای تەوژمی جیاواز دەکەن، وەک لە (٢٥، ٢٦، ٢٧-١) دا، تەوژمی (H_٢ - رستهی هه والیی) ئامادەیه، بەلام لە نمونەکانی (٢٥، ٢٦-ب) تەوژمی (H_٣ - رستهی پرسیار) و (٢٥، ٢٦، ٢٧-پ) تەوژمی (H_ε - رستهی سەرسوپمان) بەرجهسته دەکریت.

٢-٢/٤) چەشنەکانی هیز و تەوژم لە کردار بەندی (هه والیی، پرسیار، سەرسوپمان) دا
٢٨) / کەرە / <ker-e> [k'ə . r'ə] (ناو - فەرهنگی)
H_١ L

١) / pro - کەرە / <ker-e> [k'ə . r'ə] (ئەو کەرە - هه والیی)
H_٢ L

ب) / pro - کەرە / <ker-e> [k'ə . r'ə] (ئەو کەرە - پرسیار؟)
H_٣ L

پ) / pro - کەرە / <ker-e> [k'ə . r'ə] (ئەو کەرە - سەرسوپمان!)
H_ε L

٢٩) / کورده / <kurd-e> [ku'r . d'ə] (ناو - فەرهنگی)
H_١ L

(ئه و كورده - هه والیی)	[ku' r . d`ə]	<kurd-e>	/ pro-كورده / (ا)
	H ₂	L	
(ئه و كورده - پرسىار؟)	[ku' r . d`ə]	<kurd-e>	/ pro-كورده / (ب)
	H ₃	L	
(ئه و كورده - سه رسورمان!)	[ku' r . d`ə]	<kurd-e>	/ pro-كورده / (پ)
	H ₄	L	

(ناو - فه رههنگی) [s`əu . z`ə] <sewz-e> / سه وزه / (۳۰)

H₁ L

(ئه و رهنگی سه وزه - هه والیی) [s`əu . z`ə] <sewz-e> / سه وزه-pro / (ا)

H₂ L

(ئه و رهنگی سه وزه - پرسىار؟) [s`əu . z`ə] <sewz-e> / سه وزه-pro / (ب)

H₃ L

(ئه و رهنگی سه وزه - سه رسورمان!) [s`əu . z`ə] <sewz-e> / سه وزه-pro / (پ)

H₄ L

له زانیارییه کانی (۲۸، ۲۹، ۳۰) دا، پۆله ره گه زه فه رههنگییه کان له بنه رهدا، هیژی - کۆتایی چه سپاویان هه یه. به لام له (۲۸، ۲۹، ۳۰-ا، ب، پ)، له بنه رهدا هیز/ته وژی سه ره تاییین و وشه ی فه رههنگی نیین، بۆیه داوای هیز/ته وژی جیاواز ده کهن. له پیکهاتوی کردار به ندییه کانی (۲۸، ۲۹، ۳۰-ا) دا. هیز و ته وژی (H₂) به رز له سه ر برگییه یه که ه می پیش کۆپولایه، هیز و ته وژی لاوازیش (L) سه رپشکیانه له سه ر برگییه ی کۆتایی دانراوه. تا به رزی زرنگه ی ته وژم به رزتر بیته^(۱)، برگییه کان دریژتر ده رده بررین و ئاستی زرنگه ی ته وژی به رزتر ده بن، بروانه نمونه کانی (۲۸، ۲۹، ۳۰-ب) رسته ی پرسىار (H₃). به واتا له گوتندا، رسته ی پرسىار له هه والیی به رزتره، هه روه ها له (۲۸، ۲۹، ۳۰-پ) دا، ته وژی (H₄) رسته ی سه رسورمان له رسته ی پرسىار به رزتره.

(۱) محهمه دی مه حوی (۵۶۶-۵۶۷ : ۲۰۱۶).

چەشنەکانی ھیز و تەوژم لە ناوی تاییبەتییدا
 ۳۱- مامۆستا / < مامۆستا > (ناو)

[m`a . mos. t`a:]
 L H₁

ا/ مامۆستا / < مامۆستا > (هەوایی)

[m`a . mos. t`a:]
 L H₂

ب/ مامۆستا / < مامۆستا > (پرسیار؟)

[m`a . mos. t`a:]
 L H₃

پ/ مامۆستا / < مامۆستا > (سەرسۆرمان!)

[m`a . mos. t`a:]
 L H_ε

۳۲- /کەرکووک / < کەرکووک > (ناو)

[k`ər . k`u:k]
 L H₁

ا/ کەرکووک / < کەرکووک > (هەوایی)

[k`ər . k`u:k]
 L H₂

ب) / کەرکووک / < کەرکووک > (پرسیار؟)

[k`ər . k`u:k]
 L H₃

پ) / کەرکووک / < کەرکووک > (سەرسۆرمان!)

[k`ər . k`u:k]
 L H_ε

۳۳- پیاو / <پیاو> [pya' u] (ناو)
H_۱

۱) پیاو / <پیاو> [pya' u] (هه والیی)
H_۲

ب) پیاو / <پیاو> [pya' u] (پرسیار؟)
H_۳

پ) پیاو / <پیاو> [pya' u] (سهرسورمان!)
H_۴

نمونه کانی (۳۱، ۳۲، ۳۳) ئه وه دهرده خه ن، که ناو وه کو پوله ره گه زیکی فهره نگی هیز و تهوژمی کوتایین. کاتیک تهوژمی بهرز و بهرزتر له سهر برگیه یی برگیه یی کوتایی بهرجه سته ده کریت، ده کریت له ئاخاوتندا، وه کو رسته یی (هه والیی، پرسیار، سهرسورمان) به کار بهینرین. بو نمونه له (۳۱، ۳۲، ۳۳-۱) تهوژمی سهره کیی (H_۲ - هه والیی) ئاماده یه، ههروه ها تهوژمی - بهرز (H_۳ - پرس) له (۳۱، ۳۲، ۳۳-ب) و، تهوژمی - بهرزتر (H_۴ - سهرسورمان) له (۳۱، ۳۲، ۳۳-پ) ئاماده ن. واتا، ده کریت بانگه شه ی ئه وه بکریت، که نمونه کانی سهره وه، له بنه رته دا (تهوژم) ی جیاوازیان هه یه، بویه داوای تهوژمی جوراوجوریان کردوه.

۴-۲-۴) تهوژمی فریز- ناوی به نیشانه‌ی (دیاریخه‌ریی و دیارینه‌خه‌ریی) هوه
 ۳۴) پاشگری (/ - هکه) ی دیاریخه‌ریی به (تهوژم) ی جیاوازه‌وه له فریزدا، وهک:

ا) /پیاو - هکه / <پیاوه‌که> (هه‌والیی)

[py`a . wə . k'ə]

L H_۲

ب) /پیاو - هکه / <پیاوه‌که> (پرسیار؟)

[py`a . wə . k'ə]

L H_۳

پ) /پیاو - هکه / <پیاوه‌که> (سه‌رسورمان!)

[py`a . wə . k'ə]

L H_۴

۳۵-۱) /مامۆستا - هکه / <مامۆستاکه> (هه‌والیی)

[m`a . mos. ta . k'ə]

L H_۲

ب) /مامۆستا - هکه / <مامۆستاکه> (پرسیار؟)

[m`a . mos. ta . k'ə]

L H_۳

پ) /مامۆستا - هکه / <مامۆستاکه> (سه‌رسورمان!)

[m`a . mos. ta . k'ə]

L H_۴

نمونه‌کانی (۳۴، ۳۵) تایبه‌تن به هیژ و تهوژم له فریز- ناوی دیاریخه‌رییه‌وه. بۆ
 نمونه، به‌هۆی ئاماده‌بونی تهوژمی سه‌ره‌کیی (H_۲ - هه‌والیی) له (۳۴، ۳۵ - ا) و
 هه‌روه‌ها تهوژمی - به‌رز (H_۳ - پرس) له (۳۴، ۳۵ - ب) دا، تهوژمی - به‌رزتر (H_۴ -
 سه‌رسورمان) له (۳۴، ۳۵ - پ). ئه‌وه ده‌سه‌لمینن، که هیژ و تهوژم له‌سه‌ر نیشانه‌ی
 دیاریکه‌رییه‌که به‌رجه‌سته‌ده‌کریت. که نمونه‌کانی سه‌ره‌وه، له بنه‌رهدا (تهوژم) ی
 جیاوازیان هه‌یه، بۆیه داوای تهوژمی جو‌راو‌جو‌ریان کردووه.

۳۶) پاشگری (/ - یَک ~ یَ) ديارينه خه ریی به تهوژمی جیاواز له فریژدا
 (ا) / پیاو - یَک / < پیاویک > (ههوالیی)

[py'a . wek] ~ [py'a . we]
 H_۲ L H_۲ L

(ب) / پیاو - یَک / < پیاویک > (پرسیار؟)

[py'a . wek] ~ [py'a . we]
 H_۳ L H_۳ L

(پ) / پیاو - یَک / < پیاویک > (سه رسورمان!)

[py'a . wek] ~ [py'a . we]
 H_۴ L H_۴ L

۳۷) / ماموستا - یَک / < ماموستایهک > (ههوالیی)

[ma . mo . s't. yək] ~ [ma . mo . s'a . yək] ~ [ma . mo . s'a. yə]
 L H_۲ L H_۲ L H_۲

(ب) / ماموستا - یَک / < ماموستایهک > (پرسیار؟)

[ma . mo . s't. yək] ~ [ma . mo . s'a . yək] ~ [ma . mo . s'a. yə]
 L H_۳ L H_۳ L H_۳

(پ) / ماموستا - یَک / < ماموستایهک > (سه رسورمان!)

[ma . mo . s't. yək] ~ [ma . mo . s'a . yək] ~ [ma . mo . s'a. yə]
 L H_۴ L H_۴ L H_۴

زانیا رییه کانی (۳۶، ۳۷ - ۱، ب، پ) تاییه تن به فریژ- ناوی ديارينه خه رییه وه و به هه مان شیوهی نمونه کانی (۳۶، ۳۷) له بنه رهدا هیز و تهوژمی جیاوازیان هه یه، بویه داوای هیز و تهوژمی جیاواز ده کهن. به وینه (۳۶، ۳۷ - ۱) ئه وه نیشانده دن، که هه لگری تهوژمی سه ره کیی (H_۲ - رسته ی هه والیی) ن، هه روه ها له (۳۶، ۳۷ - ب) تهوژمی - بهرز (H_۳ - رسته ی پرس) و (۳۶، ۳۷ - پ) تهوژمی - بهرزتر (H_۴ - رسته ی سه رسورمان) له سه ر کو تایی برگی بناغه که ده بیته، تهوژمی لاهه کیی (L) سه رپشکیی له سه ر برگی یه که هم - بناغه کان به رجه سته ده کریت.

۵-۲/۴) هیژ و تهوژم له فریژی پیشناوی و پاشناویدا

یه کههم - فریژی پیشناوی به پاشناوهکانی (لهدا) وه

(هه والیی)

۱-۳۸) له - کهرکووک - دا / <له کهرکووکدا>

[[lə] . [kər . k'ʊ:k]] . [da]

L H_۲

(پرسیار؟)

ب) له - کهرکووک - دا / <له کهرکووکدا>

[[lə] . [kər . k'ʊ:k]] . [da]

L H_۳

(سه رسورمان!)

پ) له - کهرکووک - دا / <له کهرکووکدا>

[[lə] . [kər . k'ʊ:k]] . [da]

L H_۴

دوهه م - فریژی پیشناوی به پاشناوهکانی (لههوه) وه

(هه والیی)

۱-۳۹) له - کهرکووک - هوه / <له کهرکووکهوه>

[[lə] . [kər . ku: . k'ə]] . [wə]

L H_۲

(پرسیار؟)

ب) له - کهرکووک - هوه / <له کهرکووکهوه>

[[lə] . [kər . ku: . k'ə]] . [wə]

L H_۳

(سه رسورمان!)

پ) له - کهرکووک - هوه / <له کهرکووکهوه>

[[lə] . [kər . ku: . k'ə]] . [wə]

L H_۴

سیہم - فریزی پیشناویی به پاشناوه کانی (بهدا) وه

٤٠-// به - که رکووک - دا / > به که رکووکدا <
(هه والیی)
[[bə] . [kər . k' u:k]] . [da]
L H٢

ب// به - که رکووک - دا / > به که رکووکدا <
(پرسیار؟)
[[bə] . [kər . k' u:k]] . [da]
L H٣

پ// به - که رکووک - دا / > به که رکووکدا <
(سه سورمان!)
[[bə] . [kər . k' u:k]] . [da]
L H٤

چارهه م - فریزی پیشناویی به پاشناوه کانی (بههوه) وه
٤١-// به - که رکووک - هوه / > به که رکووکده وه <
(هه والیی)
[[bə] . [kar . ku . k' ə]] . [wə]
L H٢

ب// به - که رکووک - هوه / > به که رکووکده وه <
(پرسیار؟)
[[bə] . [kar . ku . k' ə]] . [wə]
L H٣

پ// به - که رکووک - هوه / > به که رکووکده وه <
(سه سورمان!)
[[bə] . [kar . ku . k' ə]] . [wə]
L H٤

زانباریه‌کانی (۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱) ئه‌وه دهرده‌خه‌ن، که له فریزی پیشناویشدا، به‌هه‌مان شیوه‌ی وشه‌هه‌نگیه‌کان هیزی سهره‌کیی و ته‌وژم له‌سه‌ر کو‌تایی بناغه‌که‌یه به‌رجه‌سته‌ده‌کریت. بویه له ئاخاوتندا داوای ته‌وژمی جیاواز ده‌که‌ن. هه‌روه‌ها، له (۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱-ا) دا، هیزی سهره‌کیی و ته‌وژمی جیاوازتر (H۲ - هه‌والیی) به‌رجه‌سته‌ده‌کریت، به‌لام له (۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱-ب) دا، ته‌وژمی - به‌رز (H۳ - پرسیار) و له (۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱-پ) دا، ته‌وژمی - به‌رزتر (H۴ - سه‌رسورمان) له‌سه‌ر برگی‌ی کو‌تایی بناغه‌که‌یه، ته‌وژمی لاوه‌کیی / دوه‌م (L) یش سه‌رپشکیی له‌سه‌ر پیشناوه‌کان داده‌نریت.

پوخته و ئه‌نجامی ژماره (۹)

۱- (ته‌وژم) سه‌روسه‌گمیتیه و به برگیه‌که‌نه‌وه ده‌بستریته‌وه. له شیوه‌زاره‌که‌دا برگیه‌که‌نی (/a, u ~ ũ, o, e, i/) کاتیک (هیز و ته‌وژم) ی به‌رزتریان له‌سه‌ر ده‌بیت، به‌فونه‌یتیکی به‌رزتر (/ a:, u: ~ ũ:, o, e:, i: /) ده‌بنه‌وه، به‌لام برگیه‌که‌نی کورته‌کانی (/ə, i/) چر و چرتر ده‌بنه‌وه.

۲- ناوه کرداریه‌کان، له فه‌ره‌نگدا مارکه‌لیدراون هیز چه‌سپاویان هه‌یه، له نواندنی کرداری شکاوه‌ی رسته‌ی (هه‌والیی، پرسیار، سه‌رسورمان) ی یه‌ک وشه‌یه‌کان، ته‌وژمی جیاوازیان هه‌یه، بویه داوای ته‌وژمی جیاوازه‌که‌ن.

۳- ناو له فه‌ره‌نگدا مارکه‌لیدراون هیز - کو‌تایی چه‌سپاویان هه‌یه، به‌لام له کرداربه‌ندییدا داوای هیز و ته‌وژمی جیاواز ده‌که‌ن، بویه له دهربریندا به‌ته‌وژمی جیاواز به‌رجه‌سته‌ده‌کرین. هه‌روه‌ها له فریزی (دیاریکه‌ریی و دیارینه‌که‌ریی، پیشناویی و پاشناویی) دا، فریزه‌کان داوای ته‌وژمی جیاواز ده‌که‌ن، بویه له دهربریندا به‌ته‌وژمی جیاواز، وه‌ک رسته‌ی (هه‌والیی، پرس، سه‌رسورمان) به‌رجه‌سته‌ده‌کرین.

intonation – ئاواز – (۳/۴)

له (۲/۴) دا، هه ندىك رونكردنه وه و زانىارىي له سهر (ته وژم) نيشاندران، به پيويستى ده زانىين له م وه چه پاره يشدا، هه ندىك رونكردنه وه له سهر (ئاواز) ي رسته ي (هه واليى، پرسىار، سهر سوپمان)^(۱) به رسته ي ته واوه وه بخه ينه روو. (هيز، زرنكه، ته وژم) به يه كه وه له ئاوازي رسته دا به شدارن. ئاوازيش، به هه مان شيوه له گه ل گوتندا ديت و سهر وسه گمىنتىي – supra-segmental يه، گوزارشت له راده ي (به رزيى و نزمى) دهنك له كاتى ئاخاوتندا ده كات، به پيى ويستى قسه كه ر ده خريته سهر وشه يه ك له ناو وشه كانى رسته. له بنه رهدا، بو گوپىنى واتاى رسته نييه، به لكو له ئاستى قولدا بو گوپىنى جوړى رسته يه^(۲). به و واتايه، له هه والييه وه بو پرسىار يا خود سهر سوپمان. له ئاستى قولدا جيگاي خالبه ندىي ده گريته وه و برىتبييه له به رزبونه وه و نزم بونه وه ي پله ي (زرنكه – pitch) دهنك، له (سهره تا، ناوه راست، كو تاى) قسه كردندا روده دات. بو نمونه له كاتى نوسىندا، نه گه ر په چاوى خالبه ندىي نه كريت، نه وه ده بيته هو ي ته مومژيى خوينه ر، هه مان بيير بو قسه كه ر راسته، چونكه له كاتى ئاخاوتندا، قسه كه ر نه گه ر به شيويه كي هه ربه مكي قسه بكات و بييرى له لاي نه و ئاوازيه نه بيت، كه مه به ستيه تي و به كار يده هينيت، ده بيته هو ي لى لى لاي گو يگر. به هو ي ئاوازي ئاخاوتنى قسه كه ره وه ده توانريت بارى ده رونيى قسه كه ر، وه كو: (بى زارى، دلخوشى،... هتد) ئاشكرا بكرىت. بو جيا كردنه وه و پولىنكردى چه شنى ئاوازي رسته كان به پيى به رز و نزمىيان، هيماكانى (ئاسايى – N، به رز/هه لس – H۱، نزم/كه وت – L) بو ئاواز به كار به نىين، چونكه ئاوازي رسته رولىكى گه وره له گه ياندى واتاى رسته كاندا ده بينيت.

له شيوه زاره كه دا، پيش بينى ده كريت، ئاواز به پيى ئاخاوتنى قسه كه ر جوړاوجور بيت، بو يه به پيى به رزيى و نزمىي ئاوه زى رسته كان، ده كريت له م ليكولينه وه يه دا به م شيويه ي لاي خواره وه جيا بكرينه وه.

(۱) قه بس كاكل توفيق (۱۹۹۵: ۱۸ – ۵۳).

(۲) تيبىنى: له زماندا به شيويه كي گشتىي و شيوه زاره كه به تاييه تىي، چه شنه كانى رسته ي (هه واليى، پرسىار، سهر سوپمان) له بنه رهدا، ئاوازي تاييه تىيان هيه، بو يه داواى ئاوازي جيا جيا ده كن. نه گه ر چى (هيز، زرنكه، ته وژم) پيكه وه له ئاوازي رسته دا به شدارن، به لام له خسته پروى نمونه كاندا، زياتر ئاماژه به (هيز و ئاواز) كراوه.

ا) سیروان وازیدهکات < سیروان وازیدهکات >

[sir . wan] . [[wa . zi . də . kat]]

N

L

ب) سیروان وازیدهکات < سیروان وازیدهکات؟ >

[sir . wan] . [[wa . zi . də . kat]]

H₁

L

پ) سیروان وازیدهکات < سیروان وازیدهکات! >

[sir . wa:n] . [[wa . zi . də . kat]]

H₂

L

رسته‌کانی (٤٢، ا، ب، پ) له پوی دروسته‌وه جیاوازیان نییه، به‌لکو له بنه‌رهدا هیژ و ته‌وژم ئاوازی جیاوازیان هه‌یه، بویه له کاتی ئاخاوتندا داوای ئاوازی جیاوازده‌کن. گوئیگر به‌پیی ده‌وروبه‌ر و ئاوازی ده‌ربرینه‌کان، ده‌توانیت له مه‌به‌ستی قسه‌که‌ر تیبگات و لیكدانه‌وه‌ی ته‌واو ئاماده‌بکات^(١) بۆ نمونه، رسته‌ی (٤٢-ا)، که رسته‌یه‌کی هه‌والیییه، داوای هیژ و ئاوازی ئاسایی (N - L) ده‌کات. واتا، ده‌ربرینی سه‌ره‌تای رسته‌که ئاسویییه و (N) له کو‌تاییدا، به هیژ و ئاوازی نزم (L) کو‌تایی هاتوو. له (٤٢-ب) رسته‌که هیژ و ئاوازی (به‌رز - نزم) ~ (H₁ - L) ئاماده‌یه، ئاماژه‌یه بۆ رسته‌ی (پرسیارکردن). هه‌روه‌ها له (٤٣-پ) دا، هیژ و ئاوازی به‌رزتر (H₂) له‌سه‌ر رسته‌که به‌رجه‌سته‌ده‌کریت، بویه به رسته‌یه‌کی (سه‌رسورمان) ئه‌ژمارده‌کریت.

(١) تالیب حوسین عه‌لی (٢٠١٤: ٢٤٢).

١-٣/٤) ئاواز له پستهی ههوالییدا

پستهی ههوالیی له ئاخاوتن و نوسیندا به شیوهیهکی زۆر فراوان به کاردیت و سه ره کیتریین جۆری پستهیه. هه مو ئه و پستانه له خۆده گریت، که هه وال و باسی دیارده کانی ده ور به ر ده که ن^(١) له باریی ئاساییدا (ئاواز) ی پستهی هه والیی (رابوردوو، رانه بوردوو) به ئاوازی ئاسایی ده ستپیده کات و به نزم کۆتایی پیدیت، وه ک:

١-٤٣) سیروان وازیده کات > سیروان وازیده کات <

[sir . wan] . [[wa . zi . də . kat]]
N L

ب) سیروان وازیکرد > سیروان وازیکرد <

[sir . wan] . [[wa . zi . kird]]~
N L

١-٤٤) ئه مریکا به پیشمه رگه شه رده کات > ئه مریکا، به پیشمه رگه شه رده کات <

[[ʔəm . ri . ka] . [bə . pef . mər . gə]] . [[əR . də . kat] ~
N L

ب) ئه مریکا به پیشمه رگه شه ریکرد > ئه مریکا، به پیشمه رگه شه ریکرد <

[[ʔəm . ri . ka:] . [bə . pef . mər . gə]] . [[ə . Ri . kird] ~
[[ʔəm . ri . ka] . [bə . pef . mər . gə]] . [[əR . kird]
N L

زانباریه کانی (١-٤٣، ب) و (١-٤٤، ا، ب) ده ریده خهن، که له بنه رهدا هیز و ئاوازی ئاساییان هیه، بۆ نمونه ده ربړینی هیز و ئاوهزی سه ره تایی پسته کان ئاسایین و به (N) ده ستپیده که ن و به نزم (L) کۆتاییان پیدیت.

(١) ئه و په حمانی حاجی مارف (٢٠٠٤: ١٩٣).

۴۵- (ا) سیروان ناندهکات > سیروان ناندهکات <

[sir . wa:n] . [[nan . də . kat]]

H₁

L

(ب) سیروان نانیکرد > سیروان نانیکرد <

[sir . wan] . [[na . ni . kird]] ~

N

H₁

L

(پ) سیروان نانیکرد > سیروان نانیکرد <

[sir . wan] . [[na . ni . kird]] ~

N

H₁

۴۶- (ا) ئەمریکا به پیشمه‌رگه شه‌ردهکات > ئەمریکا، به پیشمه‌رگه شه‌ردهکات <

[ʔəm . ri . ka] . [[bə . peʃ . mər . gə] . [[əR . də . kat]]

H₁

L

L

(ب) ئەمریکا به پیشمه‌رگه شه‌ریکرد > ئەمریکا، به پیشمه‌رگه شه‌ریکرد <

[[ʔəm . ri . ka] . [bə . peʃ . mər . gə]] . [[ə . Ri . kird]] ~

[ʔəm . ri . ka] . [[bə . peʃ . mər . gə]] . [[əR . kird]

N

H₁

L

پ) ئەمریکا بە پیشمەرگه شه‌رده‌کات > ئەمریکا، بە پیشمەرگه شه‌رده‌کات <
 [[bə . peʃ . məɾ . gə] . [[ʃəR . də . ka:t]] . [ʔəm . ri . ka]

N

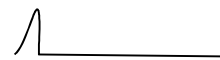
H₁

کاتیك (هیز/ ئاواز) ی جه‌ختکردنه‌وه (H₁) به‌بی واژه‌گوکهری پرسیار له‌سه‌ر
 (بکه‌ر، به‌رکار، کردار) ی رسته‌کانی (٤٥، ٤٦) دادهنریت، ئەو جوړه رستانه‌ده‌بنه
 پرسیار و ده‌شیت به (به‌لی، یان نه‌خیر) وه‌لام بدرینه‌وه. به‌و واتایه، نمونه‌کانی (٤٥
 و٤٦-١) به هوی ئامه‌ده‌بونی (هیز و ئاواز) ی جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر بکه‌ری رسته‌که،
 گوکردنی سه‌ره‌تای رسته‌کان به‌رزن و به (H₁) ده‌ستپیده‌که‌ن و دواتر نزم ده‌بنه‌وه و
 به نزم (L) کو‌تایان دیت.

له (٤٥ و٤٦-١) ب) دا، (هیز و ئاواز) ی جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر به‌رکاری رسته‌کان دانراوه،
 بویه ده‌برینی هیز و ئاوازی سه‌ره‌تای رسته‌کان ئاسایین و به (N) ده‌ستپیده‌که‌ن و
 دواتر بو (H₁) به‌رزه‌بنه‌وه، به‌لام له کو‌تاییدا به نزم (L) کو‌تایان هاتوو.

هه‌روه‌ها (٤٥ و٤٦-١) پ) دا، (هیز و ئاواز) ی جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر کرداره‌کانه، ئاوازی
 سه‌ره‌تای رسته‌کان ئاسایین و به (N) ده‌ستپیده‌که‌ن، دواتر به (H₁) به‌رز- کو‌تایان
 هاتوو. به‌و واتایه بونی (هیز و ته‌وژم و ئاواز) ی جیاواز له‌سه‌ر فریژه‌کان، رسته
 هه‌والییه‌کان، وه‌ک رسته‌ی پرسیار و سه‌رسورمانیش به‌رجه‌سته‌ده‌کرین و
 به‌کارده‌هینرین.

٤٧) (هیز و ئاواز) به‌پیکهاتوی رسته‌ی نه‌ریکردنه‌وه

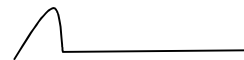

١) سیروان نانی نه‌کرد > سیروان نانی نه‌کرد < (تافی - رابوردوو)

[[na . ni . nə . kird]] . [sir . wan]

N

H

ب) سیروان نان ناکات > سیروان نان ناکات < (تافی - رانه‌بوردوو)

[[na . ni . na: . kat]] . [sir . wan]

N

H

له (٤٧-ا، ب) دا، به هۆی ئامه ده بونی مۆرفییمه کانی نه ریکردن (/نا- نه-/) له رسته کانی سه ره وه دا. له باری ئاساییدا، گوکردنی ئاوازی سه ره تای رسته کان ئاسایین و به (N) ده ستپیده کهن و دواتر به (H) کو تایان پیدیت. به واتا له بنه رهدا (هیز و ئاوازی) ی به رز له سه ر مۆرفییمه کانی نه ریکردن به رجه سه ته ده کریت، بۆیه داوا ی هیز و ئاوازی به رز ده کهن.

٢-٣/٤) ئاوازی له رسته ی پرسیاردا

رسته ی پرسیار به مه به سستی وه رگرتنی زانیاری به کار دیت، که قسه کهر نایزانیته و به هۆی پرسیار کردنه وه ده یویت هه ندیک زانیاری به ده ستبه ییت. رسته ی پرسیاریش به هه مان شیوه جو ریکه له جو ره کانی رسته کانی زمان و له نوسییدا هیما ی (؟) بو دانراوه. له شیوه زاره که دا رسته ی پرسیاریش به هه مان شیوه ی رسته ی هه والیی هه مان دروسته ی سینتاکسیان هه یه، ته نها ئه وه نه بیته له رسته ی پرسیاردا به بی واژه گو که ری پرسیار ئاوازیکی به رزتر به رجه سه ته ده کریت (بروانه: نمونه کانی (٤٢ - ا، ب، پ)). واتا، قسه کهر ده توانیت له ریگی ئاوازه وه رسته یه کی هه والیی بگو ریت بو رسته ی پرسیار، له گه ل ئه وه یشدا به پیی جیکه وه ته کانی رسته، ده شیت به هیز و ئاوازی (نزم - L، به رز - H) ده ستپیکات یا خود به پیچه وانه وه.

کاتیک (هیز و ئاوازی) جه ختکردنه وه به بی واژه گو که ری پرسیار ده خریته سه ر وشه یه که له وشه کانی رسته و ده بیته پرسیار له (بکه ر، به رکار، کراداری) رسته که، ده کریت ئه و جو ره رستانه به (به لی یان نه خیر) وه لام بدرینه وه. هه روه ها هه ندیک کرده ی ناراسته وخوی رسته ی پرس، وهک: (ناره زایی، سه رنزشتکردن، ناره زایی، توانج... هتد) ده کریت به (به لی یان نه خیر) وه لام نه درینه وه. له گه ل ئه وه یشدا پرسیارکردن پیچه وانه ی هه والگه یانندن ده وه ستیت، چونکه هه والگه یانندن قسه کهر زانیاری ده گه یینیت و بلاوی ده کاته وه، به لام له رسته ی پرسیارکردن گو یگر به سه رچاوه ی زانیاری داده نریت^(١).

(١) ئه وه رحمانی حاجی مارف (٢٠٠٤: ١٧٨ - ١٧٩).

ا) ئاواز بە پیکھاتوی رستهی پرسیار - رانه‌بوردووه

١-٤٨) سیروان وازیده‌کات > سیروان وازیده‌کات < (رسته‌ی هه‌والیی) (پ)
 [sir . wan] . [[wa . zi . də . kat]]
 N L

ب) سیروان وازیده‌کات؟ > سیروان وازیده‌کات؟ < (رسته‌ی پرسیار؟) (پ)
 [sir . wan] . [[wa . zi . də . kat]]
 L H₁ L

پ) سیروان وازیده‌کات؟ > سیروان وازیده‌کات؟ < (رسته‌ی پرسیار؟) (پ)
 [sir . wan] . [[wa . zi . də . ka:t]]
 L H₂

ئەگەر سهیری نمونه‌ی (١-٤٨، ب، پ) بکهین، له روی دروسته‌وه، هیچ جیاوازیکی له نیوان ئه‌و سی رسته‌یه‌دا به‌دیناکریت، تهنه‌ ئه‌وه نه‌بیت له بنه‌رته‌دا هیز و ئاوازی جیاوان هه‌یه. به‌وینه، له (١-٤٨) دا، رسته‌یه‌کی هه‌والیی - رانه‌بوردووه و ئاوازی گوکردنی رسته‌که ئاسۆیه و به (ئاسۆیی - N) ده‌ستپیده‌کات و به (نزم / کهوت - L) کوتایی دیت. به‌لام له (٤٨- ب) دا، رسته‌یه‌کی پرسیار- رانه‌بوردووه و ئاوازی ده‌ربرینی رسته‌که به‌رزتره له رسته‌ی هه‌والیی، به ئاوه‌زی (N - H₁ - L)، به‌واتا (ئاسۆیی - به‌رز) ده‌ستپیده‌کات و (هیز و ئاوازی) سه‌ره‌کیی له‌سه‌ر به‌رکاره‌که‌یه و به (به‌رز- نزم) کوتایی هاتووه.

هه‌روه‌ها رسته‌ی (٤٨- پ)، ئاوازی سه‌ره‌کیی/به‌رز (H₁) له‌سه‌ر کرداره‌که‌یه و پرسیار له ئه‌نجامدانی یارییه‌که‌وه کراوه، نه‌ک شتیکی تر .

ب) ئاواز به پیکهاتوی رستهی پرسیار - رابوردووهوه

(۱-۴۹) سیروان وازیدهکات < سیروان وازیدهکات > (رستهی هه‌والیی) (رستهی پرسیار؟)
[sir . wan] . [[wa . zi . də . kat]]
N L

ب) سیروان وازیکرد < سیروان وازیکرد؟ > (رستهی پرسیار؟)
[sir . wan] . [[wa . zi . kird]]~
H\ L

رسته‌کاتی (۱-۴۹، ب) له پوی دروسته‌وه، هیچ جیاوازییه‌ک به‌دیناکریت، تهنه‌ئه‌وه نه‌بیته هیژ و ئاوازی گوکردنی رسته‌کان جیاوازن. بۆ نمونه، له (۱-۴۹) دا، ئاوازی ئاسایی هه‌والیی له‌سه‌ر رسته‌که به‌رجه‌سته‌ده‌کریته. له رسته‌ی (۱-۴۹) سه‌ره‌تا ئاواز و هیژی سه‌ره‌کیی / به‌رز (H\) له‌سه‌ر رسته‌که‌یه و له کۆتاییدا نزم بووه‌ته‌وه.

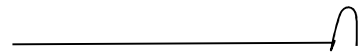
(۱-۵۰) سیروان وازیکرد < سیروان وازیکرد؟ > (رستهی پرسیار؟)
[sir . wan] . [[wa . zi . kird]] ~
H\ L

ب) سیروان وازیکرد < سیروان وازیکرد؟ > (رستهی پرسیار؟)
[sir . wan] . [[wa . zi . kird]]~
L H\ L

پ) سیروان وازیکرد < سیروان وازیکرد؟ > (رستهی پرسیار؟)
[sir . wan] . [[wa . zi . kird]]
L L H\

رسته کاتی (۵۰-، ب، پ) له روی دروسته وه، هیچ جیاوازییهک به دیناکریت و رسته ی پرسیارین، تنها نه وه نه بیت به هوی ئاماده بونی هیژ و ئاوازی جه ختکردنه وه وه، دهربرینی رسته کان جیاواز به رجه سته ده کرین. بۆ نمونه، له (۵۰- ا) دا، ئاوازی (سه ره کی/به رز) پرسیار (H۱) له سه ر بکه ره که به رجه سته ده کریت، له رسته ی (۵۰-ب) ئاوازی سه ره کی (H۱) ی به رز له سه ر به رکاره که یه، هه روه ها له (۵۰-پ) دا، هیژ و ئاوازی سه ره کی (H۱) له سه ر کرداره که به رجه سته ده کریت.

۱-۲-۳/۴) ئاواز به پیکهاتوی واژه گوکهری رسته ی پرسیاره وه

۱-۵۱) ئایا، سیروان وازیده کات؟ < ئایا، سیروان وازیده کات؟ >

[ça . yə] . [[sir . wan . wa . zi] . [də . kat]]

H۱

L

L

ب) سیروان چی ده کات؟ < سیروان چی ده کات؟ >

[sir . wan] . [[tʃi] . [də . kat]]

L

H۱

L

له نمونه ی (۵۱-، ب) دا، واژه گوکهره کانی پرسیار (/ئایا، چی/) ئاماده ن، بویه نه گهر سهیری (۵۱- بکهین، ده بینین ئاوازی به رز- سه ره کی له سه ر (/ئایا/) دانراوه، پاشان دابه زیوه. به هه مان شیوه له (۵۱- ب) دا، به هوی ئاماده بونی واژه گوکهری پرسیار (/چی/) له ناوه راستی رسته که، بویه سه رته تا به ئاوازی نزم ده ستپیده کات، پاشان له سه ر واژه گوکهری پرسیار (/چی/) به رز ده بیته وه و له کوتایی رسته که ئاوازه که دابه زیوه.

۱-۵۲) کەي ئەمريکا بە پيشمەرگە شەپدەكات؟ <كەي ئەمريکا، بە پيشمەرگە شەپدەكات؟ >

[kəi] . [[ʔəm . ri . ka] . [bə . peʃ . məɾ . gə] . [[əR . də . kat]] ~

H\

L

ب) ئەمريکا چۆن، بە پيشمەرگە شەپدەكات؟ <ئەمريکا چۆن، بە پيشمەرگە شەپدەكات؟ >

[[ʔəm . ri . ka] . [tʃon]] . [bə . peʃ . məɾ . gə] . [[əR . də . kat]] ~

L

H\

L

نمونه كاني (۱-۵۲، ب) ئەو دەسەلمينن، كە لە روي دروستەوہ جياوازي بە ديناكريت، تەنھا ئەو نەبیت رستەي (۱-۵۲) بە ھۆي ئامادە بوني واژەگوکەري پرسيار (/كەي/) لە سەرەتاي رستەكە، بۆيە رستەكە بە ئاوازي (بەرز- H\) دەستپيدەكات و بە (نزم- L) كۆتايي ھاتووە. لە (۵۲- ب) دا، بە ھەمان شيوە رستەيەكي پرسيار، چونكە واژەگوکەري پرسيار (/چي/) لە ناوہ راستي رستەكە ئامادەيە، ئاوازي گوگردني رستەكە بە ئاوەزي (نزم- L) دەستپيدەكات بۆ (بەرز- H\) و بە ئاوازي (نزم- L) كۆتايي ھاتووە.

۳-۳/۴) هیژ و ئاواز له رستهی سه‌رسورماندا

رستهی سه‌رسورمان به پیچه‌وانه‌ی رستهی هه‌والیی و پرسه‌وه، واتای سه‌یر و سه‌رسورمانی رۆدانیک، کاریک، هه‌والیک...هتد، ده‌گه‌ینیت^(۱) وه‌کو (ترس، دلخۆشیی، گالته‌پیکردن، تورهبیی، ناخۆشیی،...هتد). له‌نوسیندا هیمای (!) بۆ دانراوه و به‌هه‌مان شیوه‌ی رسته‌ی هه‌والیی و پرسیار، هه‌مان دروسته‌ی سینتاکسیی هه‌یه، ته‌نها ئه‌وه‌نه‌بیته‌ی له‌رسته‌ی سه‌رسورماندا، له‌بنه‌رته‌دا ئاوازیکی تایبه‌تی هه‌یه و هه‌ندیک له‌ ئاوازی پرسیار به‌رزتره و هیمایی (H₂) بۆ ئاوازه‌ی سه‌رسورمان به‌کارده‌یت. به‌و واتایه، ئاوازی رسته به (ئاواز) یکی به‌رزتر له‌سه‌ر وشه‌یه‌ک له‌ وشه‌کانی رسته به‌رجه‌سته‌ده‌کریت و ده‌بیته سه‌رسورمان له (بکه‌ر، به‌رکار، کراردار) ی رسته‌که. له‌ زمانی نوسیندا زۆر جار هیمای پرسیار و سه‌رسورمان پیکه‌وه دانراون (!؟)^(۲).

ا) ئاواز به پیکهاتوی رسته‌ی سه‌رسورمان – رانه‌بورده‌وه

۵۲-ا) سیروان وازیده‌کات < سیروان وازیده‌کات > (رسته‌ی سه‌رسورمان!)

[[sir . wa:n]] . [wa . zi . də . kat]

H₂ L

ب) سیروان وازیده‌کات! < سیروان وازیده‌کات! > (رسته‌ی سه‌رسورمان!)

[sir . wan] . [[wa . zi . də . kat]]

L H₂ L

پ) سیروان وازیده‌کات! < سیروان وازیده‌کات! > (رسته‌ی سه‌رسورمان!)

[sir . wan] . [[wa . zi . də . kat]]

N H₂

(۱) ئه‌وره‌حمانی حاجی مارف (۲۰۰۴ : ۱۸۳ - ۱۸۴).

(۲) محهمه‌دی مه‌حویی: ۲۰۱۶ (۵۶۲ - ۵۶۳).

ئەگەر سەیری (۵۳-ا، ب، پ) بکەین، بەهەمان شیۆه هیچ جیاوازیگ لە روی دروستەوه، لەنیوان ئەو سی پرستەیه بەدیناکریت، تەنها ئەو نەبیت لە بنەرەتدا هیز و ئاوازی جیاوازیان هەیه، بۆیه داوای هیز و ئاوازی جیا جیا دەکەن. بەوینە، لە (۵۳-ا) دا، رستەیهکی سەرسورمان - رانەبوردوو و هیز و ئاوازی سەرەکی لەسەر بکەرەکیه و بەهیمای (H۲ - L) (بەرز - نزم) نیشاندراو. لە (۵۳-ب) دا، رستەیهکی سەرسورمان - رانەبوردوو و (هیز/ ئاوازی) سەرەکی لەسەر بەرکارکەیه، ئاوازی پرستەکه بە هیمای (L - H۲ - L) خراوەتەرۆو. لە (۵۳-پ) دا، رستەیهکی سەرسورمان - رانەبوردوو و هیز و ئاوازی سەرەکی (H۲) لەسەر کردارەکه بەرجهستەدەکریت و بە ئاوازی (ئاسایی- بەرز) دەستپێدەکات و ، بە (بەرز- نزم) کۆتایی هاتوو. دەکریت بوتریت، ئاوازی سەرسورمان، هەندیک لە ئاوازی پرسیار بەرزتره.

(ب) هیز/ئاواز بە پیکهاتوی پرستە ی سەرسورمان - رابوردوووه

(۵۴-ا) سیروان وازیکرد > سیروان وازیکرد!< (پرستە ی سەرسورمان!)
 [sir . wan] . [[wa . zi . kird]]
 H۲ L

(ب) سیروان وازیکرد > سیروان وازیکرد!< (پرستە ی سەرسورمان!)
 [sir . wan] . [[wa . zi] . [kird]]
 L H۲

(پ) سیروان وازیکرد > سیروان وازیکرد!< (پرستە ی سەرسورمان!)
 [sir . wan] . [[wa . zi] . [kird]]
 L H۲

رسته‌کانی سهره‌وه، ئه‌وه ده‌سه‌لمینن که ئاوازی رسته‌کان له پوی به‌ری و
 نزمییه‌وه جیاوازیان هه‌یه، بۆیه داوای ئاوازی جیاواز ده‌که‌ن، به‌ وینه رسته‌ی (۱-۵۴)
 (هیز/ ئاواز- سهرسورمان) له‌سه‌ر بکه‌ری رسته‌که (سیروان) ئاماده‌یه، بۆیه
 ئاوازی رسته‌که به (H۲ - L) به‌ ئاوازی (به‌رز) ده‌ستپیده‌کات و به (به‌رز- نزم)
 کوتایی هاتووه. له (۵۴- ب) دا، له پوی دروسته‌وه، هه‌یچ جیاوازییه‌ک له‌گه‌ل (۱-۵۴) دا،
 نییه، ته‌نها ئه‌وه نه‌بیته رسته‌ی (۵۴- ب) ئاوازی- سهرسورمان (L - H۲) له‌سه‌ر
 به‌رکاره‌که ئاماده‌یه، بۆیه ئاوازی رسته‌که به (نزم - به‌رز) ده‌ستپیده‌کات و به (به‌رز)
 کوتایی هاتووه. له (۵۴- پ) دا ئاواز- سهرسورمان له‌سه‌ر کرداری رسته‌که ئاماده‌یه.

پوخته و ئه‌نجامی ژماره (۱۰)

۱- ئاواز، له کۆی به‌یه‌که‌وه هاتنی (هیز، زرنکه، ته‌وژم) پیکدیت، به‌هه‌مان شیوه له‌گه‌ل
 گوتندا دیت و سه‌روو سه‌گمینتی - supra-segmental یه، گوزارشت له راده‌ی
 (به‌ری و نزمی) ی زمانیی ده‌کات.

۲- ئاوازی له پوی فۆنۆلۆژییه‌وه زۆر گرینگه، به‌لام بۆ گۆرینی واتا نییه، به‌لکو بۆ
 گۆرینی چه‌شنی رسته‌یه له (رسته‌ی هه‌والیی) هوه بۆ رسته‌ی (پرسیار، سهرسورمان).

۳- چه‌شنه‌کانی رسته‌ی (هه‌والیی، پرسیار، سهرسورمان) له بنه‌رته‌دا مارکه‌لیدراون و
 ئاوازی جیاوازیان هه‌یه، بۆیه داوای ئاوازی جیاوازه‌که‌ن.

ئەنجامەكان

۱- پېرەوى (بەرگەيى و نابەرگەيى) ەكان، ەمان ئەو فونىمانەن، كە لەزمانى ستانداردا بەرجهستەدەكرين، تەنھا ئەو ەنەبىت بەرگەيى ([U:~ ũ]) ئالتهرناسيۇنن. دەرکەوتتى بەرگەيە [i] ساردەكەيش فونەيتىكىە و لە دابەشبون و دابەشکردندا دىتە ئاراوە.

۲- گۆکردنى ەيز پېرەوبەندانە و ياسابەندانەيە. بەو واتايە، بۇ گۆرپىنى واتا نىيە، وشەي سەرەككى و ناسەرەككىەكان داواي تەرزى ەيزى خويان دەكەن. وشەي فەرەنگىيە سەرەككىەكان ەيزى كۆتايىن، بەلام وشەي ناسەرەككى ەيزى سەرەتايىن. ەيز لە سىنتاكسدا جيکەوتەي تەواو چەسپاويان نىيە و دەگرىت جيگۆرکى بەكەن. مۆرفىمە سىنتاكسىيەكانى نەريکردن و داخووزى لە کردار و كات و كەسدارەكاندا، بە پېچەوانەي مۆرفىم - پېشگرە وشە دروستكەرەكانەو ە ەلگري ەيزى سەرەككىن. لە ئەنجامى شكاندنەو ەي ەندىك لە ناو ەردارىيەكان، ەندىك دياردە و پىواژو، وەك (فونەيتىكى، فونولۆژى، رىزمانى) بەرجهستە دەبن، ەيز كاريگەري لەسەر ئەو پىواژويانە نەبوو.

۳ زرنگە سەرۆسەگمىنتىە و بە بەرگەيەكانەو ە دەبەستريتەو ە. كاتىك بەرگەيەكان زرنگەي بەرزترىان لەسەر دەبىت، بە فونەيتىكى بەرزتر دەبنەو ە، بەلام بەرگەيە كورتهكان چر دەبنەو ە. زرنگە لە روى فونولۆژىيەو ە زور گرنگە، دەكرىت وەك ەمبەري سۇدى لىبىنرىت بۇ گۆرپىنى واتا بەكاربەينرىت، چونكە ەندىك لە بەرگەيە وشە جياوازەكان لە فەرەنگدا ماركە لىدراون و زرنگەي جياوازيان ەيە، بۇيە داواي زرنگەي جياواز دەكەن.

۴- ەيز و زرنگە و تەوژمىش سەرۆسەگمىنتىين و پىكەو ە دىن، بەرزى بەرگەيى ەيز - لەسەر و درىژبونى، ياخود چرپىتى بەرامبەر بەپلە جياوازەكانى زرنگەيى بەرگەيە تەوژم لەسەرەكانى دەبىنرىنەو ە. واتا، تا بەرزى تەوژمەكە زورتر بىت، بە فونەيتىكى درىژتر بەرجهستەدەكرين، بەرگەيە كورتهكانىش چر دەبنەو ە. تەوژم وەكو ەمبەري رپستە يەك وشەيەكان بەكارديت، بۇنمونه تەوژمى بەرز بەچرپىتى و زرنگەي بەرزەو ە (H۱)

بۆ پستهی هه‌وایی و به زرنگه‌ی به‌رزتر (H₂) بۆ پسته‌ی پرسیار، هه‌روه‌ها به به‌چرپتی و زرنگه‌ی زۆر به‌رزتره‌وه (H₃) بۆ پسته‌ی سه‌رسوپمان به‌کار دیت.

۵- ئاواز، له کۆی پیکه‌وه‌هاتنی (هیز، زرنگه، ته‌وژم) پیکدیت، به‌هه‌مان شیوه له‌گه‌ل گوتندا دیت و بۆ گۆرینی واتا نییه، به‌لکو گوزارشت له راده‌ی (به‌رز و نزم) یی زمانی ده‌کات. چه‌شنه‌کانی پسته‌ی (هه‌وایی، پرسیار، سه‌رسوپمان) له بنه‌ره‌تدا مارکه‌لیدراون و ئاوازی جیاوازیان هه‌یه، بۆیه له ئا‌خاوتندا داوا‌ی ئاوازی جیاواز ده‌که‌ن.

۶- خاله‌کانی سه‌ره‌وه له‌گه‌ل زمانی ستانداردا هاوبه‌شن، ته‌نها له ئالته‌رناسیۆنییدا جیاوازیان هه‌یه.

ملخص البحث

يتكون النظام الصوتي من الصوائت والصوامت، وتكون الصوائت نواة المقطع، وأما الصوامت فهي المكونة لبداية المقطع ونهايته. وتصحب الأصوات في النسق المتعارف عليه عند اهل اللغة ظواهر صوتية، مثل (الفونولوجية و الفونوتيكية).

النبر: شكل النبرة في كلمة (التامة - الرئيسي، وغير التامة - الثانوي) لها مكانة ثابتة، وتدعى بـ (النبرة الثابتة) وليس للتغير المعنى، في كلمة الرئيسة - نبرة ختامية، أما كلمة الثانوية - نبرة استهلالية.

في الكلمات الصرفية الاشتقاقية تكون النبرة على المقطع الاخير، وجذور هذه الكلمات تضعف نبرتها، ولكن الاحقة (/ - ن/) تعطي البرة لجذر الكلمة، كما في المثال الاتي:
(گوپ - ن < گوپین >). وتكون النبرة في كلمات المركبه بصورة عامه على المقطع الاخير من الكلمة الثابتة.

النبرة في (العبارة - phrase): يظهر النبر بصورة منتظمة في العبارة المفيدة أو المحددة بالمفرد أو الجمع، أما الواحق (غير المحددة أو المعرفة بالاضافة) فلا يظهر عليها النبر.

في تراكيب المقارنة والتفضيل تأخذ اللواحق (/ - تر، - ترين/) النبرة الرئيسة بشرط أن لاتقع في عبارة أو شبة جملة طويلة. اللواحق النحوية (/ - هم، - هممين/) التي تأتي بعد الاعداد تكون حاملة النبر.

وتظهر النبرة الرئيسة على المقطع الأول من الجملة الندائية، وكذلك يلاحظ النبرة المقطع استهلالي للجملة الأمرية والطلبية، على السوابق الأمر والطلب.

في التركيب: تكون النبرة في الجملة التامة على مفعول به غير المباشر اذا لم يكن المفعول به المباشر موجودا، وان وجد المفعول به المباشر فسيأخذ النبرة الرئيسة في الجملة، ويكون النبرة في الجملة المختصرة (المعقدة - مورفوسينتاكس) على جذر الافعال اذا كان الفعل ماضيا، وأذا كان الفعل مضارعا يكون النبرة في نهايته. وأذا اجتمع الفعل مع الفعل المساعد تكون النبرة الرئيسة على الأفعال المساعدة. تكون النبرة الرئيسة في التركيب على الجذور، وتلاحظ النبرة الثانوية على الأفعال المساعدة. تكون النبرة التأكيد على المقطع الذي يأخذ النبرة الثانوية، ولاتوضع على ادوات الأستفهام بعكس اشكال النبر الأخرى فأنها يمكن أن يوضع على أي وحدة ذات معنى.

نغمة الصوت - pitch : نغمة الصوت أو طبقتة العالية مقابل الطبقتة المنخفضة لتمييز بين أصناف الكلمات.

تلفظ - accent : تنويع الضخط في الكلام تستعمل للتمييز بين أنواع الجمل، وتكون طبقت ضغط الصوت أعلى في الجمل (الأستفهامية من الجمل الخبرية).

التنغيم - intonation: النبر و نغمة الصوت و وتلفظ في الكلام يكونون التنغيم، وأنواع الجمل في الأساس لها تنغيمات مختلفة، هذا يعني أن التنغيم لأيستعمل لتغيير المعنى بل للتفريق بين انواع الجمل(الجمل الخبرية والأستفهامية والتعجبية). وفي الختام لابد من الإشارة الي أن لهجة كركوك قريبة جدا من لاغة الفصيحة.

Abstract

Phonemes are categorized to syllabic and non-syllabic structures, only the syllabic ones could produce syllables that's why they are called syllabic. And the non-syllabic phonemes make the initial and final parts of the syllables. In the time of distributing the phonemes, some phonological and phonetic phenomena are constructed.

Stress: it lengthens in lexical words both main ones and auxiliaries, they have positions in fixed states:

A. Lexical words have final stress

B. Non-lexical words have initial stress

In morphology, the stress on the final syllable is going to be less, while the suffix /n/ in Kurdish language is giving strength to the final stress like (gup, gupn), in compound words, mostly the final syllable of the second words take the strong stress.

Stress in Phrases:

١. In definite phrases, the suffixes of singularity and plurality take the stress, and the indefinite phrases do not take it.

٢. In prepositional phrases, prepositions and postpositions do not take stress, but it will be on the final syllable of the root or the main word of the phrase.

٣. In comparative and superlative structures, the suffixes (tr, trin) take the stress if they do not occur in larger phrases.

٤. Syntactic suffixes like (/ham/, /hamin/), mostly come after cardinal numbers and they take the stress.

◦. In vocative structures, the main stress will be in the initial syllable, also in the imperative verbs the stress again occurs in the first syllable.

Stress in Syntax: In normal cases, the stress will occur on the indirect objects, if they do not exist, the direct objects will have the stress. In the complex structures (Morpho–Syntax), in the past tense verbs, the stress occurs on the roots of the verbs, while in present tenses, it lies in the final positions of the verbs. When a main verb comes with an auxiliary, the latter takes the stress. Furthermore, when an affirmative sentence is turned to be a question, the stress is not going to be moved elsewhere.

Pitch: The higher levels of sound, in comparing to the low levels, recognizes the categorized lexical tones from other syllables.

Accent: Different accents contribute to classify the sentence categories; the pitch of interrogative sentence is higher than that in affirmative ones while the pitch in exclamation sentence is the highest.

Intonation: Stress, pitch, and accent create intonation; sentences categories basically have different tones that's why they need different ones. In a way that intonation does not change meaning but substitutes them from affirmation into interrogation or exclamation.

Finally, it's worthy to mention that dialect of Kirkuk is the closest one to the standardized Kurdish language.

سەرچاوهكان به زمانى كوردى

- ۱- ئەرپهحمانى حاجى مارف (۱۹۷۶)، زمانى كوردى له بهر رۆشنایى فۆنه تىكدا، چاپخانهى كۆرى زانیاری كورد، به غدا.
- ۲- ئەرپهحمانى حاجى مارف (۱۹۷۸)، ریزمانى كوردى، بهرگى يه كههم - وشه سازى، چاپخانهى كۆرى زانیاری كورد، به غدا.
- ۳- ئەرپهحمانى حاجى مارف (۱۹۹۸)، ریزمانى كوردى، بهرگى يه كههم - وشه سازى، بهشى چوارهم - ژماره و ئاوه لكردار.
- ۴- ئەرپهحمانى حاجى مارف (۲۰۰۰)، ریزمانى كوردى، بهرگى يه كههم - وشه سازى، بهشى پینجههم ، (كردار) ، دهزگای چاپ و پهخشى سهردهم، سلیمانى.
- ۵- ئەرپهحمانى حاجى مارف (۲۰۰۴)، فهرهنگى زاراوهى زمانناسى (كوردى - عهره بى - ئینگلیزى)، سلیمانى.
- ۶- بهكر عومهر عهلى (۲۰۰۵)، فۆنىمى (وى دريژ له زمانى كوردیدا، گوڤارى زانكوى سلیمانى - بهشى B، ژماره-۱۵.
- ۷- بهكر عومهر عهلى (۲۰۰۷)، فۆنىمى (نگ) له شیوه زارى سلیمانىدا، گوڤارى زانكوى سلیمانى - بهشى B، ژماره-۱۹.
- ۸- بیستوون حهسهن ئەحمەد (۲۰۱۱)، كۆمهله وشه و پیکه وههاتن له زمانى كوردیدا، نامهى دكتورا، كۆلیژى زمان، زانكوى سلیمانى.
- ۹- تالیب حوسین عهلى (۲۰۱۴)، زانستى زمان و زمانى كوردى (وتار و تویژینه وه)، چاپى يه كههم، ههولیر.
- ۱۰- تالیب حوسین عهلى (۲۰۱۵)، دهنگسازى چه ند بابه تىكى فۆنۆلۆجى كوردى، چاپى يه كههم، ههولیر.
- ۱۱- رهحمان ئیسماعیل حهسهن (۱۹۹۱)، برگه و ئاسانبوونى برگه له كوردیدا، نامهى ماستهر، كۆلیژى پهروه رده (ئیبین روشد)، زانكوى به غدا.
- ۱۲- رهحمان ئیسماعیل حهسهن (۱۹۹۸)، پهیرهى فۆنیمه ناکه رتییه كان له كوردیدا، نامهى دكتورا، كۆلیژى پهروه رده (ئیبین روشد)، زانكوى به غدا.
- ۱۳- رۆستم محهمه د ئەحمەد (۲۰۱۶)، سینۆنیم له زمانى كوردى ناوچهى گهرمیاندا، نامهى ماستهر، كۆلیژى زمان، زانكوى سلیمانى.

- ١٤- عادل رهشید قادر (٢٠٠٨)، فۆنۆلۆژی زمانی کوردی - کرمانجی سهروو، نامهی دکتۆرا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلیمانی.
- ١٥- عهبدولوههاب خالید موسا (٢٠٠٩)، هیز و ئاوهزه له دیالیکتی کوردیی ژووروودا، کوردستان، ههولیر.
- ١٦- عهبدولواحید موشیر دزهیی، دانا تهحسین محهمه، دهرون عهبدولرهحمان سالح (٢٠١٣)، فۆنهتیک و فۆنۆلۆجی، ناوهندی ئاویر، ژماره (١٣١)، چاپی یهکههه.
- ١٧- عهبدوللا حوسین رهسول (٢٠١٥)، چهند باسیکی وردی زمانهوانی- کوردی، بهرگی یهکههه، چاپی یهکههه.
- ١٨- عهبدولجهبار مستهفا مهعروف (٢٠١٠)، دروستهی فریز له زمانی کوردیدا، مهلبهندی کۆردۆلۆجی، سلیمانی.
- ١٩- غازی فاتح وهیس (١٩٨٤)، فۆنهتیک، بغداد.
- ٢٠- محمد ئەمین ههورامانی (١٩٧٣)، فیلۆلۆژی زمانی کوردی، چاپخانهی مهعاریف، بهغدا.
- ٢١- قهیس کاکل توفیق (١٩٩٥)، جۆرهکانی رسته و تیوری کرده قسهییهکان، نامهی ماستهر، زانکۆی سهلاحهددین.
- ٢٢- محمد ئەمین ههورامانی (١٩٧٤)، فۆنهتیک زمانی کوردی، چاپخانهی مهعاریف، بهغدا.
- ٢٣- محمد ئەمین ههورامانی (١٩٨١)، زاری زمانی کوردی له تهرازوی بهراورددا، چاپخانهی مهعاریف، بهغدا.
- ٢٤- محهمه مهعروف فهتاح (١٩٨٩)، کارپۆلین کردن بهپیی رۆنان، گۆقاری رۆشنبیری نوی (ژ١٢١)، بهغدا.
- ٢٥- محهمه مهعروف فهتاح (١٩٩٠)، زمانهوانی، ههولیر.
- ٢٦- محهمه مهعروف فهتاح (٢٠١١)، زمانهوانی، چاپی سییههه، ههولیر.
- ٢٧- محهمه دی مهحوی (٢٠٠٨)، فۆنهتیک و فۆنۆلۆژی، بهرگی یهکههه، زانکۆی سلیمانی، سلیمانی.
- ٢٨- محهمه دی مهحوی (٢٠٠٨)، فۆنهتیک و فۆنۆلۆژی، بهرگی دوههه، زانکۆی سلیمانی، سلیمانی.

- ٢٩- محهمه دى مه حوىى (٢٠١٠)، مؤرفولؤژىى و بهيه كداچوونى پيکها ته كان، به رگى يه كههم، زانكوى سليمانى، سليمانى.
- ٣٠- محهمه دى مه حوىى (٢٠١٦)، مه نامه، به رگى يه كههم، زانكوى سليمانى، سليمانى.
- ٣١- محهمه دى مه حوىى (٢٠١٨)، بكه رناديوار، بلاونه كراوه، زانكوى سليمانى، سليمانى.
- ٣٢- محهمه دى مه حوىى، كاروان عومهر قادر، شيلان عومهر حسين (٢٠١١)، دروسته ي كردار بنه ما و ديارده، سليمانى.
- ٣٣- وريا عومهر ئهمين (٢٠٠٤)، چهند ئاسويه كى ترى زمانه وانى، به رگى يه كههم، بلاو كراوه كانى ده زگاي ئاراس، هه وليئر.
- ٣٤- وريا عومهر ئهمين (٢٠١١)، پيتوكه كانى زمانه وانى، چاپى يه كههم، چاپخانه ي ئاراس، هه وليئر.

چاوپيکه وتن

- ١- عدنان عبدالله محمد (٢٠١٧-٣-١٠)، له داىكبوى (١٩٧٧)، پيشه مامؤستا- ميژوو، كه ركوك- ره حيماره.
- ٢- دارا حميد كريم (٢٠١٧-٥-٩)، له داىكبوى (١٩٧٦)، پيشه مامؤستا- شه ريعه ي ئيسلامى، كه ركوك- ره حيماره.
- ٣- زاكرؤس على قادر (٢٠١٧-٣-١٠)، له داىكبوى (١٩٨١)، پيشه مامؤستا- زمانى كوردى، كه ركوك- په نجا عه لى.
- ٤- نيزام محمد مسته فا (٢٠١٧-٥-٩)، له داىكبوى (١٩٧٣)، پيشه مامؤستا- سه ره رشتىارى په روه رده، كه ركوك- حورپه.
- ٥- لقمان قادر عوسمان (٢٠١٨-٣-٤)، له داىكبوى (١٩٧٢)، پيشه- كريكار، كه ركوك- شو ريجه.

سه رچاوه كان به زمانى عاره بى

- ١- أبرهيم أنيس (١٩٧٥)، الاصوات اللغوية، مكتبة الانجلو المصرية.
- ٢- عصام نورالدين (١٩٩٢)، علم الوظائف الأصوات اللغوية، الفونولوجيا، طبعة الأولى، بيروت.
- ٣- عطية سليمان احمد (بدون سنة الطبع) الفونيمات فوق التركيبية في القرآن الكريم (المقطع- النبر- التنعيم)، الأكاديمية الحديثة للكتاب الجامعي.

- ۴- محمد علي الخولي (۱۹۸۷)، الأصوات اللغوية، مكتبة الخزرجي، الرياض.
- ۵- كمال بشر (۲۰۰۰)، علم الأصوات، القاهرة.

به‌زمانی فارسی

- ۱- برزو علی جان زاده (۱۳۳۸)، تاثیر آموزش نحوی و معنایی بر فراگیری تکیه گذاری صحیح روی اسمهای مرکب و توالیهای صفت و اسم انگلیسی برای فراگیری فارسی زبان، نامه‌ی ماستهر، دانشگاه اصفهان.
- ۲- جورج یول، وه‌رگیژان: نسرین حیدری (۱۳۸۸)، نگاهی به‌زبان (یه‌ک بررسی زبان شناختی)، چاپ هشتم، تهران.
- ۳- سپیده قرائتی (۱۳۸۹)، بررسی صوت شناختی تکیه‌ی واژگانی در زبان فارسی، نامه‌ی ماستهر، دانشگاه اصفهان.
- ۴- گلناز مدرسی قوامی (۱۳۸۹)، اواشناسی (بررسی علمی گفتار)، چاپ اول، تهران.
- ۵- محمود بی جن خان (۱۳۹۲)، واج شناسی، نظریه‌ی بهینگی، چاپ چهارم، تهران.
- ۶- محرم اسلامی (۱۳۳۸)، تکیه‌ی در زبان فارسی، دانشگاه صنعتی شریف، گروه زبان شناسی رایانه‌ی، شماره (۱).

سه‌رچاوه‌کان به‌زمانی ئینگلیزی

- ۱- Amin, W . O. (۱۹۷۹). Aspect of The Verbal Construction in Kurdish. Unpublished ph . D. thesis. University of London.
- ۲- Ahmad, M . R . (۱۹۸۶). The Phonemic systems Of Modern Standard Kurdish . University of Michigan.
- ۳- fasold. R. & Connr-Linton. j. (۲۰۰۶). An Introduction to Language & Linguistics
- ۴- Fattah, M . M . (۱۹۸۰). On The stress System of Kurdish. Zanco. The Scientific journal of Sulaimaniyah University. Vol-۶. No-۲.sep.

- ٥- Fattah, M . M . (١٩٩٧). A Generative Grammer of Kurdish. University of Amsterdam. Unpublished Doctoral Dessertation.
- ٦-Jons, Daniel,(١٩٥٧), An outline of English Phonetics, Cambridge.
- ٧-Ladefoged, p, (٢٠٠٥), A course in phonetics. ٥ the Editison, U S A. University of California.
- ٨-Ladefoged, p, (٢٠٠٦), A COURSE IN PHONETICS), SIXTH EDITISON.
- ٩-Ladefoged, p, (٢٠١٠), A COURSE IN PHONETICS), SIXTH EDITISON.
- ١٠-kiparsky, p, (١٩٨٢), Lexical phonology and Morphology, in: Linguistic of Korca (ed.) Linguistics in the Morning Calm, Seoul: Hanshim publishing company.
- ١١-Maccarus,E. N. (١٩٥٨). A Kurdish Grammer Description of Sulaimaniyah, Iraq. Washington. Plandgraph . Company.
- ١٢-Mackenzie, D. N. (١٩٦١). Kurdish Dialect Studies vol. ١. London: Oxford University press.
- ١٣-Mike Davenport and s. j. Hannahs (٢٠٠٥), (INTRODUCING Phonetics phonology.
- ١٤-Robins, R.H. (١٩٦٦), General Linguistics, G.B.
- ١٥-Roach, peter (١٩٨٣). English Phonetics and phonology. A practical course A Third Edition, Cambridge.
- ١٦-smith. Brian w.& Cantwell. Claire Moore (٢٠٠١). Emergent idiosyncrasy in English Comparatives University of Connecticut.